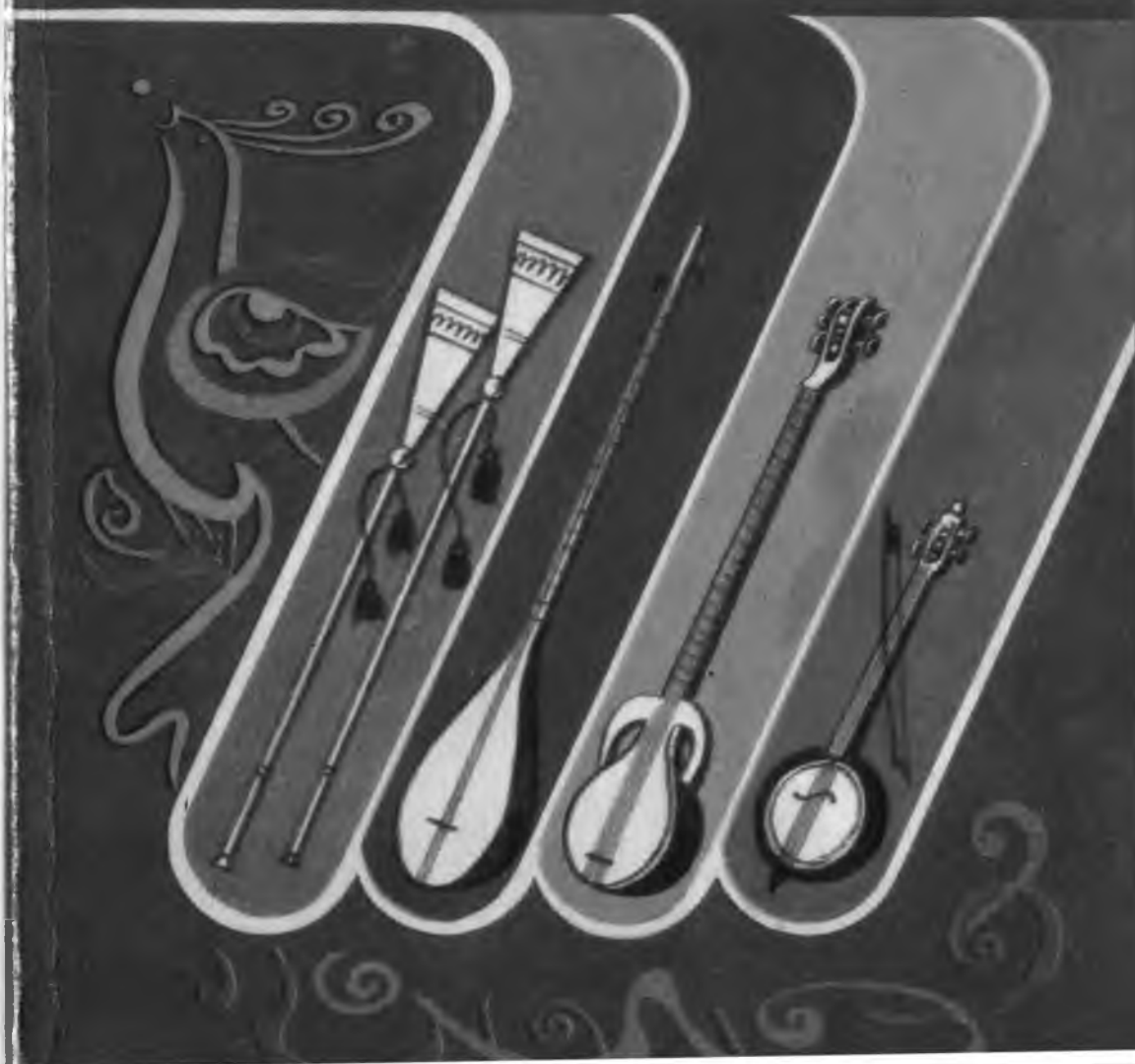


25

А. ОДИЛОВ



ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК ТАРИХИ



85
0-29

А. ОДИЛОВ

ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК ТАРИХИ



ТОШКЕНТ «УЎҚИТУВЧИ» 1995

Ушбу ўқув қўлланмада кўпдан бери қаламга олинмаган ўзбек халқ чолғуларида мусиқа ижрочилигининг асосий босқичлари ҳақида илк бор суз юритилади. Рисолада халқ чолғулари кўҳна тарихидан то ҳозирги кунгача бўлган давр қамраб олинади, шунингдек, унда таниқли ижрочиларнинг ижодий фаолиятига алоҳида-алоҳида ўрин берилади.

Қўлланма мусиқа ўқув юртларининг халқ чолғу бўлимлари ҳамда созандачилик санъати ихлосмандларига мўлжалланган.

Махсус муҳаррир:

санъатшунослик фанлари номзоди,
доцент **В. З. ПЛУНГЯН**

Тақризчи:

Ўзбекистон халқ артисти, профессор **САЙФИ ЖАЛИЛ**

85.31

0 29

Одилов А.

Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи. —
Т.: Ўқитувчи, 1995 — 128 б.

85.31

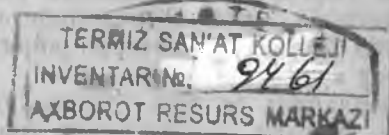
№ 213—95

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Республикасининг
Давлат кутубхонаси
Тираж 1000
Карт. тиражи 2000

4306011800 — 172
О 354(04) — 95 24—94

ISBN 5—645—02359—5

© «Ўқитувчи» нашриёти 1995 йил



МУАЛЛИФДАН

Қўлингиздаги рисола ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатининг шу кунгача вужудга келган тарихи ва тараққиётидаги асосий босқичларни ўрганиш ва шу асосда тарихий маълумотларни ёритиш, системага солиш ҳамда умумлаштириш йўлидаги дастлабки уринишдир. Сўнгги йилларгача ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъати тарихи ўзлаштирилмаган муаммолардан бири бўлиб келди. Шу боис «Халқ чолғулари» ихтисоси бўйича олий ва ўрта махсус musiқа ўқув юртлари талабалари ушбу тарихдан етарли даражада маълумотга эга эмас эдилар. Шундан келиб чиқиб, ушбу мавзуга қўл уришни олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

«Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъати тарихи» курси қуйидаги қисмлардан иборат:

1. Халқ чолғулари пайдо бўлганидан то 1917 йилги тўнтаришгача бўлган даврдаги ижрочилик санъати.

2. Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатининг 1917 йилги тўнтаришдан кейинги ривож.

3. Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатининг урушдан кейинги даврдаги юксалиши.

4. 1960—90-йилларда ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъати.

Созандачилик санъати тараққиётидаги янги босқич Тошкент Давлат Консерваториясининг Оркестр факультети таркибида ўзбек халқ чолғулари бўлими ташкил этилиши (1948 й.) дан, сўнгра мустақил халқ чолғулари факультети (1949 й.) га айлантиришдан бошланди. Ўзбек халқ чолғулари оркестри чолғу созандаларини, дирижёрлар ва юқори малакали ўқитувчиларни етук савияда тайёрлаш ва тарбиялаш муаммоси илк бор М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваториясида, сўнгра республикамизнинг бошқа олий musiқа илмгоҳларида шартли равишда йўлга қўйилди. Муҳими, яккахонлик, ансамбль ва оркестр ижрочилиги, тараққиёти, шунингдек, халқ чолғуларини такомиллаштириш йўлидаги изланишлар бу жараёни жонлантирувчи омил бўлди.

Мазкур қўлланмада аввал Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрининг шаклланиш жараёни баён қилинади, сўнгра республика телекўрсатувлари ва радиоси қошидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрининг ижодий фаолияти таҳлил этилади.

Ўзбек халқ чолғулари кўп овозли ижрочилик санъатининг шаклланиши эндиликда бастакорлардан янги ижрочилик репертуарини яра-

тишни тақозо этди. Натижада Ўзбекистон бастакорларининг дастлабки оригинал мусиқий асарлари пайдо бўлди. Оркестр учун ёзилган асарлар билан бир қаторда айрим чолғу асбоблари учун ҳам махсус асарлар вужудга келди.

Рисоланинг муайян бўлимларида нодир ўзбек халқ чолғуларини ясаган машҳур соз усталари ҳақида қисқача лавҳалар, республика халқ чолғулари ижрочиларининг қардош республикалар чолғучилари билан ижодий ҳамкорликлари, хорижда ўзбек халқ чолғулари ансамбли ҳамда айрим якканавоз чолғучиларнинг саҳнада чиқишлари ёритилади.

Муаллиф қўлланмани яратишда ва нашрга тайёрлашда яқиндан маслаҳат ва ёрдам берган М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваторияси ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик, ўзбек халқ чолғулари оркестри дирижёрлиги кафедралари аъзоларига, мусиқа тарихи ва назарияси ҳамда Шарқ мусиқаси кафедраларининг вакиллари-га ўзининг самимий миннатдорчилигини билдиради.

КИРИШ

Ўзбек халқ чолғуларида замонавий ижрочилик санъати ўз тараққиётининг кўп асрлик анъаналарини мерос қилиб олди. Уларнинг илдизлари қадим-қадим даврларга бориб тақалади. 1933 йилда Айратан шаҳристони археологик қазилмаларида топилган материаллар, қадимий адабий манбалар ўзидан илгари турли мусиқа асбоблари бўлган лигидан далолат беради.

Эрамиз бошларида турли-туман халқ чолғуларидан кундалик турмушда, овда, сарой ҳаётида, маданий байрам маросимларда, халқ сайилларида фойдаланилган. Халқ чолғулари асрлар давомида инсонларнинг маънавий эҳтиёжларини қондириб, тадрижий равишда ривожланди ва такомиллашди.

Моддий маданият ёдгорликлари, тасвирий санъат асарлари, жумладан, девордаги расмлар, сопол ҳайкалчалар ва турли хил миниатюралар эрамизнинг VII асридаёқ икки турдаги халқ чолғулари ансамбли мавжуд бўлгани ҳақида маълумот беради. Улардан бири (дамли) ва урма зарбли чолғулардан, иккинчиси торли ва мизробли (чертма) чолғуларидан иборат эди. Булардан ташқари, най, сурнай, чанг, тамбур, уд ва ғижжак каби чолғуларда якканавоз ижрочилик ҳам мавжуд эканлиги маълум.

Репертуар эса халқ оҳанглари ва чолғучилар басталаган асарлардан тузилган. Ижрочилик халқ оғзаки ижоди ва классик адабиёт билан узвий алоқада ривожланган (мусиқани ёзиб олиш усули анча кейин пайдо бўлган). Ўрта асрларда халқ мусиқа ижодининг оғзаки анъаналари кенг тарқалган бўлиб, улар чолғу мусиқасининг ҳар хил жанрларини қамраб олган эди. Тўй-томоша, байрамлар (наврўз, ҳосил байрами) халқ оғзаки ижодининг анъанавий интонацион (талаффуз) тузилиши билан боғлиқ мақом туркумлари сингари ранг-баранг мусиқа санъати турлари улкан маданий мерос сифатида авлоддан-авлодга ўтиб келган. Чунончи, юриш ҳамда тақлидга асосланган уйғун, «ҳарбий мусиқа» шаклланди. У ҳарбий кўрикларда, турли маросим ва тантаналарда, шунингдек сарой аъёнлари ҳузурида ижро этилган.

Ўрта асрларда мусиқа ижрочилиги бир-биридан фарқли ўлароқ уч хил мустақил услуб касб этди. Уларнинг биринчиси Фарғона — Тошкент ижрочилик йўналиши, иккинчиси Хоразм ижрочилик йўналиши ва ниҳоят, учинчиси Бухоро — Самарқанд ижрочилик услубидир. Тузилишига кўра оддийгина куй ва қўшиқлар билан бир қаторда лад-тоналлигига кўра мураккаб вокал-чолғу мусиқа шакллари — мақом туркумлари мавжуд бўлган.

Хоразм вилояти ва Туркменистон мусиқасида дostonларга асосланган туркумлар: «Гўрўғли», «Алпомиш», «Ошиқ Ғариб ва Шохсанам», «Баҳром ва Дилором» кабилар, Фарғона вилоятида эса якка чолғу мусиқаси (катта ашула, якпарда ва бошқалар) шаклланди.

Анъанавий ижрочилик санъати импровизацияга асосланган бўлиб, чолғучидан айнан ижодий муносабатда бўлишни талаб этарди. Бунда мусиқа ижро этилаётганда ҳар гал янгича, қайд этилмайдиган ижро усуллари қўлланилганди. Бу омиллар ижрочининг ўзига хос ижодий тафаккурини ва бетакрор талқин йўсинини намоён этишга имкон берганди.

Анъанавий ижрочилик санъати бугунги кунда ҳали ҳам тингловчиларнинг эътиборини қозонмоқда. Шу боис мусиқа маданиятининг ижтимоий ҳаёт билан бевосита алоқадорлигини назарда тутган ҳолда, уни қуйидаги босқичларга ажратиш мумкин:

1. Мусиқа санъати ибтидоий жамиятда халқ турмуши ва меҳнат жараёни билан узвий боғланган; бунда чолғулар кенг қўлланилган. Масалан, «Наврўз» тантаналарида чолғучилар танбур, дутор, най, чанг, рубоб, доира (даф, чилдирма) сингари чолғуларида ажойиб куй ва қўшиқлар ижро этишгани;

2. Энг қадимги халқ оғзаки мусиқий шеърый ижодиётининг шаклланиши ҳам халқ чолғулари тараққиёти билан узвий боғлиқ бўлгани;

3. Ўрта асрларда халқ чолғулари, турларининг пайдо бўлиши ва қўлланилиши — жамият тараққиёти юксалишининг самараси бўлганлиги;

4. XIX аср охири — XX аср бошларидаги халқ чолғуларида ижрочилик санъатининг ривожланиши янги ижтимоий-сиёсий шароит ҳамда Оврўпо маданияти таъсири билан боғлиқлиги;

5. 1917 йилги тўнтаришдан кейинги даврда ижрочилик санъатининг ривожланиши ҳақида мулоҳазалар.

Шундай қилиб ўзбек халқ чолғуларининг пайдо бўлиши ва такомиллашишининг бой тарихи билан боғлиқ билимлар ёш ижрочиларга якканавоз, ансамбль ижрочилигида ифода ва ижрочилик техникаси имконияти тараққиёти қонуниятларини очишга ёрдам беради. Шулар қатори рисола бўлажак мутахассисни машҳур халқ чолғучилари — ижрочилик санъати усталарининг педагогик ва ижрочилик принциплари билан, шунингдек, жумҳурият бастакорларининг ўзбек халқ чолғулари учун яратган мусиқий асарлари билан яқиндан танишишларига кўмаклашади.

Таҳсил (курс) республиканинг олий ва ўрта махсус мусиқа билим юртлари талаба ва ўқувчиларига ўзбек чолғу ижрочилиги тарихи ва назариясини ўргатиш, ижодий ёшларнинг бадиий-эстетик дунёқарашини ҳамда танлаган соҳасининг турли йўналишларида ўз йўлини топа олиши учун хизмат қилади.

Ушбу қўлланма етук чолғучилар ва халқ чолғучилик санъатининг кўп сонли ихлосмандларига ҳам мўлжалланган.

ҚАДИМ ЗАМОНЛАРДАН XIX АСРГАЧА БУЛГАН ДАВРДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК САНЪАТИ

Урта Осиё ҳудудида ижрочилик санъатининг пайдо бўлган
давридан то XIX асрнинг 60-йилларигача тараққиёти

Халқ чолғулари узоқ ўтмишда пайдо бўлган. Маълумотларга қараганда дастлабки мусиқа чолғулари эрамиздан аввалги XIII минг йилликда дунёга келган, деб тахмин қилинади. Мусиқачиликда дастлаб урма зарбли чолғулар пайдо бўлган. Бу тушунарли. Чунки, энг қадимги меҳнат қўшиқлари ишнинг ритмик тузилиши билан бевосита боғлиқ.¹

Кейин шовқинли чолғулар пайдо бўлди. Ижрочилар қарсак чалиб ритмни таъкидладилар, шовқинли чолғулар таъсирини кучайтирдилар. Ижрочи аёлларнинг чапак зарблари ўзига хос, такрорланмас, гўзал ҳолатни вужудга келтирар эди.

Кейинроқ халқ усталари томонидан қамиш ёки бамбук поясидан сурнай, ҳуштак, яна бироз ўтгач эса най (бўйлама, кўндаланг, кўп йўлли), найсимон ҳуштаклар, шиқилдоқлар, чилторлар (арфа, лира) ва кифаралар ясалди. Вақт ўтиб у чолғулар янада такомиллашиб (кўп йўлли, шунингдек замонавий кўп тешикли) найлар юзага келди. Сўнроқ торли-мизробли ва торли-камончали мусиқа чолғулари пайдо бўлди. Улардан сарой аёнларининг маросимларида, ҳарбий юришларида фойдаланилди.

Қадимги Шарқ маданияти кучоғида ўзбек халқ чолғулари шаклланди. Улар кўп асрлик тараққиёт давомида ўзига хос хусусиятларини товуш тусини сақлаб қолди. Ўзига хос тузилиши туфайли най, сурнай, танбур, дутор, рубоб, ғижжак, қобузлар анъанавий шаклларда бизгача етиб келди.

Эрамиздан аввалги III аср ўрталарида Урта Осиёнинг ғарбий вилоятларида Парфиён (а), шарқида эса Грек-Бақтрия давлатлари ташкил топди. Эрамизнинг I асрида Урта Осиёнинг жанубий қисмида қудратли Кушон шоҳлиги таркиб топди. Маҳаллий Кушон сулоласи ҳокимияти остида бир қанча давлатлар бирлашди, бунинг натижаси ўлароқ шарҳлар юксалди, маданият гуллаб-яшнади, янги-янги мусиқа чолғуларининг яратилишига шарт-шароит юзага келди.

Қулдорлик тузуми даврида Мароканд, Нисо, Тупроққалъа, Термиз ва бошқа шаҳарлар мавжуд эди. Ушбу шаҳарлар ҳудудида олиб борилган қазилма ишлар чоғида бадий ҳунармандчилик буюмлари, турли

¹ Абдуллаева С. Современные азербайджанские музыкальные инструменты. Баку, 1984 й., 5-бет.

хил чолғуларининг тасвирлари топилди. Қулдорлик жамияти Ўрта Осиё халқлари маданияти ривожда муҳим босқич бўлди. Халқ мусикаси янада юксалиши билан бирга, чолғулар ҳам такомиллашди.

Эрамизнинг IV асридан бошлаб Ўрта Осиё халқларининг ижтимоий-иқтисодий алоқаларида ўзгариш юз берди: қулдорлик тузуми ўрнини аста-секин феодал тузуми эгаллай бошлади. IV асрнинг 60-йилларида Ўрта Осиёга туркларнинг кириб келиши натижасида туркий ва шарқий Эрон халқларининг аралашуви тобора кучайиб, натижада ўзбек ва бошқа Ўрта Осиё халқлари шаклланди. Шу даврдан бошлаб Ўрта Осиё ҳудуди Туркистон (турклар яшайдиган жой) номини олди.

Асримизнинг 30—40-йилларида уюштирилган археологик экспедициялар (С. Л. Толстов, В. А. Вяткин, М. Б. Массон ва бошқалар раҳбарлигида) натижасида Ўрта Осиё маданиятини, шу жумладан халқ чолғуларини ўрганишда қимматли маълумотларга эга бўлинди. Топилган маданий ёдгорликлар: най, рубобсимон чолғу, ҳозирги доирага ўхшаш дўмбира ва шу сингари чолғуларни чалаётган машшоқлар тасвирланган. Булар Афросиёб, Тупроққалъа, Айратам (Айратам фризи деб аталади) каби шаҳарлардан топилган сопол идишлардаги машшоқ ҳайкалчалардир. Уларда турли хил мусиқа асбоблари: лютня, танбур, рубобсимон чолғу, қонун, уд, руд, шэманэ (мусиқор), чағона, чилтор, най, бурғу, сурнай карнай, доирасимон чолғуларида машқ қилишлари тасвирланган (1-расмга қаранг).

Халқ чолғулари Ўрта Осиё аҳолисининг турмуши ва меҳнат фаолиятига сингиб, инсон фаолиятининг ажралмас таркибий қисмига айланди. Чолғулар жўрлигида қўшиқ, ўйин ва куйлар халқнинг катта-катта маросимлари ва оилавий байрамларида ижро этилгани бизга маълум. Байрамлар кўпроқ йил фасллари билан боғлиқ бўлган. Ўрта Осиёда «Наврўз», «Лола сайли», «Ҳосил байрами», «Қовун сайли», «Узум сайли» каби мавсумий байрамлар кенг тарқалган. Бундай оммавий байрамларни халқ чолғу ансамбллари, хонанда ва созандалар ҳамда раққосаларсиз тасаввур қилиш қийин. Байрамларда, маданий маросимларда айниқса, карнай, сурнай, доира, ноғора ва чиндоул каби ва урма зарбли мусиқа чолғулари кенг қўлланилган. Халқ рақслари аслида қош ўйини, елка ўйини, бош ўйини кабиларни ўз ичига олган. Улар қарсақ жўрлигида ҳам ижро этилган.

Феодализм даврида Ўрта Осиё халқлари маданияти тараққиётнинг янги босқичига кўтарилди. VII асрда Осиёга арабларнинг кириб келиши кенг ҳудудда араб халифалигини барпо этди. Тирик жонзотни тасвирлашни тақиқловчи ислом динининг ёйилиши деворий суратларни, шу жумладан мусиқа чолғулари тасвирининг барҳам топишига олиб келди. VII—VIII асрлардаги араб истилоси Ўрта Осиё маданияти тараққиётига сезиларли таъсир ўтказди.

IX аср охирида сомонийлар маҳаллий феодал сулоласи Ўрта Осиёнинг каттагина қисмини бирлаштиришга муваффақ бўлди. Сомонийлар давлатининг пойтахти Бухоро йирик маданий марказга айланди. Бу ерда адабиёт ва мусиқа тараққий этди. Ҳаёт шароитининг ўзгариши туфайли мусиқа санъатининг ижтимоий аҳамияти ошди. Шаҳарликлар ва юқори табақа синфлари турмушда мусиқанинг роли сезиларли кучайди. Уша пайтлардаёқ якканавоз, ансамбль мусиқачилиги

ни рақсни ўз ичига олган вокал-чолғу мусиқа туркум турлари мавжуд эди. Сарой аъёнлари тантанали маросимларида ижро этилган мусиқа алоҳида ўрин тутган. Одатда бу бир неча дамли (карнай, сурнай) ва урма зарбли чолғулар: (ноғора, чиндовул) асбобларнинг биргаликда чалинишидан ҳосил бўлган. Дутор ижрочилиги ўша пайтда фақат камер хусусият касб этган бўлиб, бу ижрочилик санъатини асосан аёллар эгаллаган эдилар.

Ўрта аср мусиқа ижрочилиги маданиятининг ўзига хос хусусиятларидан бири шунда эдики, чолғучилар нафақат бир неча хусусият мусиқа асбобларини чала олган, балки ўзлари ҳам мусиқа турдаги гайлар. Чолғучилар ўз даврининг етук мусиқачилари ва бастала-ҳам бўлишган. Ўрта аср шароитида мусиқий ихтисослашув шоирлари мусиқий устахоналарни пайдо бўлишига олиб келди. Бу ерда махсус шоғирд анъаналари қарор топиб ривожланди. Айни пайтда устоз-ижрочилиги такомиллашди, мусиқа санъатининг асосий кўринишлари шаклланиб чолғу асбобларининг янги намуналари кашф этилиши ўша узоқ даврларга бориб тақалади.

Шарқ олимларининг назарий қарашлари мавжуд ижрочилик санъатининг тажрибаси асосида шаклланган бўлиб, улар ўз рисолаларида мусиқанинг жамиятда тутган ўрни ва аҳамияти ҳақида атрофлича маълумот берганлар. Форобийнинг (873—950) «Катта мусиқа китоби» («Китоб ал-мусиқа ал-кабир»), ибн Синонинг (980—1037) «Даволаш китоби» («Китоб уш-шифо») қомусидаги «Мусиқа ҳақида рисола», Ал-Хоразмийнинг (X аср) «Билимлар калити», Сафиуддин Урмавийнинг (1216—1294) «Олижаноблик ҳақида китоб» ёки «Шарафий-би», Жомийнинг (1414—1492) «Мусиқа ҳақида рисола» китобларида мусиқа ижрочилиги ва халқ чолғулари ҳақида муҳим маълумотлар баён этилган.¹ Сафиуддин Урмавий истедодли уд чолғучиси, хонанда, машҳур созанда сифатида танилган. У Озарбайжоннинг Урмия шаҳрида туғилган. Сафиуддиннинг энг катта ютуғи лад («модус») ларининг мукамал системасини ишлаб чиққанлигидадир. Ибн Зайлининг (1044 йилда вафот этган) «Мусиқа ҳақида тўлиқ китоб» и («Китоб ул-каби фил-мусиқий») унинг мусиқа илмидаги ягона ва бебаҳо китобидир. У янги усулни — мусиқада ладларни ҳарфлар билан ифодалашдини ишлаб чиқди. Абдуқодир Мароғий (XV аср) Абдуқодир усу-Ғойибий (Мароғий) Озарбайжоннинг Мароғ шаҳрида туғилган ибн — да, ҳаётининг иккинчи ярми Темур саройида — Самарқандда бўлса-Ҳиротда вафот этган. «Мусиқа илмида оҳанглар тўплами» («Жами ал-алхан фи-илм ал-мусиқий») рисоласида мусиқа ҳақидаги таъли-мотни — камонча, етти торли ғижжак каби бир турдаги мусиқа таъли-ғулари борлиги ҳақидаги маълумотлар билан бойитди. Ал-Хусайн-нинг (XV аср) Мусиқий Канонларида асосан Ўрта Осиё халқлари орасида кенг тарқалган икки торли мусиқа чолғуси — дутор ҳақида маълумот берилган. Қутбиддин аш-Шерозий (1236—1310) эронлик мусиқа назариётчиси сифатида танилган бўлиб, ўз рисоласида камон-чали танбур ҳақида ибратли мулоҳазалар билдирган ҳамда инсон

¹ Абдурахмон Жомий — ажойиб мусиқа назариётчиси, илмий ва ижодий фаолияти асосан Ҳиротда кечди. Узининг мусиқа ҳақидаги рисоласи билан мусиқа илмини сезиларли даражада бойитди.

ини мусиқа асбоблари ичида энг ёқимлиси деб ҳисоблаган. XVII да яшаган бухоролик мусиқашунос Дарвиш Али¹ ўз рисоласидаги танбур, чанг, қонун, барбот, чағона, уд, руд, рубоб, қобуз, ғижжак, манэ, рухавза, кунгура каби мусиқа чолғулари ҳақида батафсил бълумот берган.

Буюк Шарқ мутафаккирларининг мероси халқ чолғуларини ўрғатиш соҳасида ҳам тарихий қимматга эга. Абу Наср Муҳаммад Форобийнинг машҳур асари — «Мусиқа ҳақида катта китоб» («Китоб ал-мусиқа ал-кабир») улкан аҳамиятга эга. Ўрта аср олими бу китобида кини хил мусиқа ижрочилиги: оҳангнинг инсон овози (қўшиқ санъати) чолғулар воситаларида қайта тиклашга ажратади. Форобий моҳир ижрочини сифатида мусиқа чолғуларининг жамият ҳаётидаги ролини танишга аҳамият беради ва у: «... Жангу-жадалларда, рақсларда, йиғин-томошаларда, кўнгил очар базмларда ҳамда ишқ-муҳаббат қўшиқларининг куйлашда чалинадиган ўзига хос чолғулар бор», деб ёзган.

Форобийнинг юқорида келтирилган фикри чолғуларнинг турли маънавлиги ва уларнинг нафақат сарой аъёнлари, балки шаҳар ва қишлоқ аҳолиси ҳунармандлари орасида, шунингдек мусиқа маданиятида ақил роль ўйнаганлигини тасдиқлайди.

Китобнинг иккинчи қисми бошдан охир ўша давр мусиқа чолғуларига бағишланган. Унда лютня, танбур, уд, най, рубоб, чанг, шоҳруҳ; кунун ва бошқа мусиқа чолғулари изчил ва батафсил таърифланади. Форобий торли — мизробли лютняни ўша даврда энг кенг тарқалган чолғу ҳисоблаган. Лютня ўзига хос мизроб (чертма) воситасида чалинган, дастасида эса лигатура (лада) лар жойлашган. IX—X асрларда лютня арабча уд номини олади. Бу чолғу кўпгина Шарқ мамлакатларида, Қавказ орти халқлари орасида ҳозирги кунгача сақланиб келаяпти (Замонавий уд намуналари Тошкент Давлат Консерваториясининг соҳавий — тажрибавий синовхонасида мавжуд.). «Мусиқа ҳақида катта китоб» да Форобий яна бир чолғу асбоби — танбурни ҳам таърифлайди. Олимнинг фикрича, танбур (дилни тирнаш) удга энг қўн турадиган чолғулардан биридир. Танбурда торлар нохун² ёрдамоқда чертилади. Танбур худди уд каби кенг тарқалган ва халқ севган чолғудир. Танбурнинг икки ёки уч жез тори бўлган. Унинг икки тури атълум: Хуросон ва Бағдод танбурлари. Бағдод танбурининг мақомлари камроқ (бешта), чолғу дастаси калтароқ бўлган. Хуросон танбурининг мақомлари кўп бўлган, дастасида чолғу бўғзидан то дастанинг ярмигача оралиғида пардалар жойлашган. Танбурнинг бу тури кунгача ўз шаклини йўқотмай, мусиқа ижрочилиги амалиётида яканиавоз ҳамда ансамбль чолғуси сифатида амалиётда фойдаланиб келинапти.

Форобий шунингдек найни ҳам таърифлайди. У турли хил дамли мусиқа чолғуларини овоз ҳосил қилиш принципига кўра найсимон гу-

¹ Дарвиш Али — XVII аср мусиқаси ҳақида Бухорода яратилган рисола муаллифи. Бунда у мусиқа чолғулари ҳақида, санъат кишилари ва мусиқа ижрочилари ҳақида бой, қимматли маълумотлар баён қилган. Дарвеш Али Мовароуннаҳр ҳукмдори Имом Қулихон (1611—1642) саройида чолғучи бўлган.

² Нохун — ўзбек халқ чолғуларидан танбурни чалишда ўнг қўлнинг кўрсаткич бarmoғига кийдириладиган, металлдан ясалган махсус чертмак — «тирноқ».

руҳига киритади, яъни най қувурида ҳавонинг дамли ҳаракати орқали товуш ҳосил бўлади. Улардан бири оддий най ёки бир йўналишда жойлашган қўп тешикли най. Бу турдаги бўйлама найлар ёки турлича аталувчи найлар ҳозирги кунда ҳам Шарқ халқлари орасида мавжуд. Уни вьетнамликлар сао, тожиклар тутек, татарлар кавал, қozoқлар сибизға, озарбайжонлар ней (жуда кам учрайди), қирғизлар уоо, чоор (чўпонларнинг чолғу асбоби), ўзбеклар най деб атайди.

Олим кўпинча ўрик ёки тут дарахтидан ишланадиган кенг тарқалган сурнай ҳақида ҳам тўхталади.

Форобий шунингдек, дунай (мизмар) ни ҳам тилга олади. Дунай ҳозирги қўшнаё ёки туркман халқ чолғуси гоша-дилли тую дюк (қўш қамиш найчадан тузилган чолғу) га ўхшайди.

Форобий рисоласида ўзи яшаган даврда мавжуд бўлган рубобни ҳам батафсил таърифлайди. Ўша даврдаги рубоб ҳам ҳозирги қашқар рубобига ўхшаб резонатор ва анча узун дастадан тузилган. Икки хил чертма торли рубоб мавжуд бўлган: 1 ёғоч декали ва асосий қисми ёғочдан, 2 пастки қисми чармдан ишланган декали.

Форобий шаҳодат беришича, чанг очик торларнинг тебраниши орқали оҳанг ҳосил қилувчи мусиқа чолғулари туркумига киради. Ўша даврдаги чангнинг 15 тори бўлган, улар диатоник созланган ва икки октава ораллигига тенг товушқаторга эга бўлган. Рисолада таърифланган барча чолғулар ашула, рақс, якканавоз ва ансамбль ижрочилигига жўр бўлишда фойдаланилган. Форобийнинг гувоҳлик беришича, уд чолғуси ансамбль ижрочилигида етакчи роль ўйнаган. «Чолғу асбоблари ҳақида китоб» да олим танбур, рубоб, чанг каби чолғуларини удда чалинаётган куйга ёки якканавоз хонандага уйғун жўр бўлиш учун созлаш усулларини тушунтиради. Шундай қилиб, Шарқнинг улуғ алломаси мусиқа илмининг бир бўлими сифатида чолғуларни ўргатувчи чолғушунослик соҳага асос солди. Бу соҳа кейинчалик бошқа олимларнинг асарларида ҳам кенг бойитилди ва ривожлантирилди.

Яшаган даврига кўра буюк олим ибн Сино Форобийга жуда яқин. Унинг «Даволаш китоби» деб номланган йирик қомусининг «Мусиқа ҳақида рисола» бобида ўша даврнинг мусиқачилигига оид илмий-фалсафий билимлари баён этилган. Бу рисолада чолғулар таърифига анчагина ўрин ажратилган. Ибн Сино ўз даври мусиқаларини икки гуруҳга бўлади: мизробли, нохунли (барбад, танбур, рубоб) ва бутун резонатор қопқоғи бўйлаб тортилган очик торли чолғулари (шоҳруҳ, чилтор, лира), чанг (арфа).

Инсон овози азалдан энг мукаммал чолғу ҳисобланган. Торли-мизробли ёки торли-камончали мусиқа чолғулари ижрочилари ҳамиша ўзлари яратган куйлар оҳангини инсон овозига яқинлаштиришга, бунда ўзгача бир мусиқийликка эришишга, оҳангни таъсирлироқ, самимийроқ, равоироқ чиқаришга интилишган. Олим оҳанги инсон овозига жуда яқин турган чолғулар уд ва рубобни батафсил таърифлаган. Бунда рубоб тушунчаси остида ғижжакка ўхшаган, торлари камонча билан чалинган мусиқалари назарда тутилган. Дамли чолғулар ичида рисолада най (флейта) ва сурнай, шунингдек Византия органун (музмар, музамир) ни келтирилади.

Ўша даврда Шарқнинг таниқли мутафаккири Сафиуддин Урмавий мусиқа илми тизими (системаси) ни ривожлантирди. У уста уд чолғу-

чи, хонанда ва моҳир бастакор сифатида машҳур эди. Удда олиб борган тажрибаларига таяниб олим ўз назарий қоидаларини баён этди. Урмавийнинг «Тақводорлик китоби» да уд таърифи қуйидаги сўзлар билан бошланади: «Билгинки, чолғу асбоблари ичида уд деб аталувчиси энг машҳур ва энг замонавийдир». Уднинг беш жуфт тори кварта тартибидаги 7 та мақоми (лади) бўлган. Торлари, бам, маснас, масне, зир ва энг юқориси ҳадд деб аталган. Беш қўш торли, такомиллашган уд кейинги пайтларда ҳам ўз тузилишини сақлаб қолган. (шу кунларгача Арманистон, Озарбайжон ва Ўзбекистонда сақланиб қолган уд ҳам беш қўш торли, лекин мақом (лада) сиз). Уднинг квартага мос созланган беш қўш тори ва етти мақоми (ладаси) ҳақида Шерозий (1236—1311), Жомий (XV аср), Ал-Хусайний, Мароғий, Ибн Синолар ҳам ёзишган. Жомийнинг «Муסיқа ҳақида рисола» сида келтирилган уд дастасининг тўла чизмаси уни созлаш ҳақида тўлиқ тасаввур беради. Унинг тасдиқлашича мавжуд 12 мақом қадимий етук муסיқанинг асосидир. Жомий муסיқанинг тингловчиларга таъсири ҳақида тўхталиб, унинг чуқур руҳий ва маънавий аҳамияти бор, деб ҳисоблайди.

Мароғийнинг XIV асрда яратилган «Канз ал-Туҳаф» рисоласида ғижжак ва рубоб ҳақида қизиқарли маълумотлар мавжуд. Масалан, Мароғий ўзининг рисоласида ғижжак яшаш усули (технологияси) ҳақида маълумот беради. Олимнинг тасдиқлашича ипак ёки пай торлар жез торларга нисбатан анча яхши ва майин оҳанг чиқариш мумкин экан.

Қўш торли чолғу-датор ҳақидаги илк маълумотлар Ал-Хусайнийнинг XV асрда яратилган муסיқа қанонларида учрайди. «Датор» атасининг пайдо бўлишига уни шаклан ўхшаш, кўп торли бошқа чолғулардан (озарбайжонча соз, танбур, уд каби) фарқлаш асосий сабаб бўлган.

XIII—XVII асрларда яратилган рисоаларда чанг, қонун, нузха, рубоб, танбур каби торли чолғулар, шунингдек, дамли чолғу—найнинг таърифлари берилган. Дарвиш Алининг (XVII асрда) Бухорода яратилган муסיқага доир рисоласи анъанавий халқ чолғулари ҳақидаги маълумот манбаи сифатида хизмат қилиши мумкин. Унда муסיқа маданияти, чунончи Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида мавжуд бўлган чолғулар ҳамда моҳир ижрочилар ҳақида нодир маълумотлар мавжуд.

Дарвиш Алининг рисоласи XVI—XVII асрлар Ўрта Осиё муסיқасини ўрганишда қимматбаҳо манбадир. Мазкур асарда машҳур хонанда ва чолғучилар, басткорларнинг ижодий таржимаи ҳоллари баён этилган. Рисоланинг V ва VI боблари ўша даврда кўпгина Шарқ мамлакатларида қўлланилган халқ чолғулари ҳақидаги маълумот батафсил баён қилинади.

Дарвиш Али ўтмишдошлари сингари торли, мизробли чолғулар орасида тебраниш оҳангига кўра энг яхшиси саналган удни чолғулар «шоҳи» деб атади. Уднинг жуфт созланган ўн икки тори бўлган. У Форобий давридаги дастлабки уддан бирмунча фарқ қилган. Дарвиш Алининг маълумотларига қараганда, олтинчи қуйи тор (мухталиф) чолғусининг пастки диапазонини (бас регистрини) кенгайтирган.

Рисолада ёзилишича чанг чолғучилар ҳомийси — Зухрага бағиш-

ланган. Таърифланган чангнинг етти мақом ижроси учун йигирма олти тори ва етти пардаси бўлган. Най қадимий чолғуларнинг бири сифатида тилга олинади. Булардан ташқари, рисолада қонун, рубоб, қобиз, ғижжак, мусиқор, энбон-най (дамли, чармли), Хитойда тарқалган рухавза (олти тордан иборат нохунли) каби чолғулар ҳам тилга олинган.

Дарвиш Али таъриф берган чолғулардан еттитаси: танбур, чанг, қонун, уд, рубоб, қобиз, ғижжак ўша даврда энг кенг тарқалган чолғулар эди. Дарвиш Алининг маълумотлари мусиқа амалиётида дастлаб ансамблда уйғун колорит ҳосил қиладиган торли-нохунли ва торли-камончали чолғулар қўлланилганлиги ҳақидаги фикрни тасдиқлайди. Рисолада чангчи Дилором, найчилар Абдуқодир ва Хўжа Абдуллоҳи — Лори, Мавлоно Мирек чангий Бухорий, Мавлоно Қосим-и-Раббони, Султон-Аҳмад-и-«демона», рубобчилар ака-ука Шайх-Абу-Бакр-и Раббоний ва Шайх Бехдучи Доно, қонунчи шайх Шамси-Раббоний ва кўпгина бошқа машҳур усталарнинг номлари тилга олинади.

Ғижжак чолғучи Шоҳ Қулий-Ғижжакий шу мусиқа асбобида ажойиб ижрочилик маҳоратини кўрсатган ва чолғу куйларини яратган уста санъаткор бўлган. Унинг яратган куйлари орасида муҳаммас ритмида яратилган пешрави «Хусайний» алоҳида ажралиб туради.

Найчи Султон Аҳмадни Дарвиш Али машҳур чолғучи сифатида тилга олади. Рисола муаллифининг ёзишича, у чалган найнинг сеҳрли оҳанглари мусиқа санъати ихлосмандларида чуқур таассурот қолдирган.

Уд чолғучиси Султон-Муҳаммад-Уддий-Самарқандийни муаллиф ноёб истеъдодли чолғучи, мусиқий асарлар ижодкори сифатида акс эттирган.

Бухоролик Шайх Шамсий-Раббоний моҳир рубоб чолғучи, машҳур созанда сифатида танилган. Унинг ижроси тингловчиларга шу қадар кучли таъсир қилганки ҳеч бир кишини бефарқ қолдирмаган. Рубобининг оҳангини эшитиб, бетакрор ижросидан ҳайратга тушган одамлар чор аτροφдан тўпланаверишган экан.

Таниқли чолғучи Дарвиш Шадиждан уд ва чанг чалиш маҳоратини эгаллаган унинг шогирди моҳир созанда Мавлон Зайнулла Беданий Руми кўпгина пешравлар (исфаҳон, сақил, пешрав, фар ва бошқ.) ижодкори эди.

Халқ чолғуларининг кўзга кўринган ижрочиларидан бири Али-Шунқор Дугоҳ оҳангларида, Турк—зарб ритмида яратилган асарлар бастакори сифатида танилган. Унинг «Савти бегумий», «Нақши бегумий» (бўёқдор-оҳангдор куйлар) оҳанглари халқ орасида кенг ёйилган.

Нажмиддин Кавкабий¹ ва Дарвиш Али рисолаларида ўн икки мақом — (Раҳовий, Хусайний, Зангула, Рост, Ушшоқ, Наво, Бўслик, Ҳижоз, Ироқ, Исфаҳон, Зирафканд, Бузрук) асосида мусиқа асарлари яратган бастакорлар номи тилга олинади.

Ижрочиликда етук бўлган Мавлон Шайхий Тебес-Гилексий — ибн-Абдураҳмоний-Румий (Руд), Устод Зайтуний — Ғижжакий, Хўжа-Маҳмудбек Исҳоқий Шеханий (дутор), Сайид Аҳмад-бин-Меҳтарий Мира-

¹ «Илми адвор» («Билимлар калити») трактати айниқса машҳур.

кий, Устод Қурбон Саъдий, Устод Поёнда (сурнай ва ноғора), Устод-Амир-Қулий Танбурий (танбур), Аҳмад Қонуний Самарқандий (қонун), Шайх Аҳмадий Қобизий (қобиз), мусиқа назариясининг катта билимдони, ўз даври мусиқа санъати вакиллариининг илғори Амир Мастий Ҳиротий (қобиз), Юсуф Мавлудий дутори Ҳиротий (дотор), Устод Ғулоқий Найи Устод Абдусаттор — Қонуний, Устод Араб-Навзий Қобизий, Хўжаги Жаъфарий Қонуний, Ҳафиз Бобой Қонуний, Ҳафиз Турдий Қонуний ва бошқа халқ чолғу ижрочилари муҳим ўрин тутганлар.

Дарвиш Али ўша даврда мавжуд бўлган чолғу ансамбллари ва уларнинг ижрочилари ҳақида, улар Султон Муҳаммад саройида турли хил тантаналарда, қабулларда, дам олиш кечалари ва яқин кишилар давраларида доимо иштирок этганлари ҳақида хабар беради. Саройда ноғора хона¹, деб аталган 60 ижрочидан ташкил топган чолғучилар ансамбли бўлган. Уларни ноғорачи (маэстро) бошқарган. У мисол тариқасида шундай далилни келтиради: «Султон Ҳусайн саройида ансамбль раҳбари — меҳтар вазифасини етук ноғорачи Сайид Аҳмадбин меҳтарий-Мироқий бажарган. Дарвиш Али бу созанданинг маҳоратини юксак баҳолаб, уни «тенгсиз чолғучи, бу дунёнинг катта-ю кичик мўъжизалари кўрки»², деб таърифлаганди. Саройда кўп сонли созанда-ларнинг сақланиши, уларнинг ҳордиқ чиқариш, тантана ва байрамларни ташкил этишдаги аҳамияти, халқ чолғулари ижрочилиги аҳолининг турли табақалари орасида кенг тарқалганлиги ҳақида тахминни тўлиқ асослайди.

Дарвиш Алининг гувоҳлиги яна шуниси билан қимматлики, у қайд этган чолғуларнинг каттагина қисми (най, сурнай, чанг, қонун, рубоб, танбур, ғижжак, қобиз, доира, ноғора, уд). Урта Осиёнинг Ўзбекистон, Тожикистон ва бошқа республикаларида, шунингдек Озарбайжонда бизнинг кунларгача сақланиб келди ва у такомиллашмоқда. Ушбу мусиқа чолғулари узоқ вақт мобайнида ўзбек халқининг маданий турмушидан мустаҳкам ўрин олиб, унинг маданий ҳаётида кенг қўлланиб келинган. Шундай экан, бу чолғуларни ўзбек халқ чолғулари, деб аташ ўринлидир.

Феодал шаҳарларнинг ижтимоий турмушида ҳар бир мусиқа чолғусининг муайян вазифаси бўлган. Зиёфат, базм ва йиғинлар (шоирлар мажлиси) да одатда торли чолғулари, дамли чолғулардан най, баъзан бўламон, урма чолғуларидан доира ва ноғора чалинган.

Дарвиш Али ўша замоннинг буюк халқ чолғучилари ижро этган кўп қисмли, туркум мусиқий асарлар — мақомларнинг катта аҳамияти ҳақида сўз юритган. Урта аср Шарқ олимларининг асарларида мусиқий чолғулар, улар яратган маънавий ва маданий муҳит ҳақида тарихий маълумотлар етарли баён қилинган, аммо уларда у ёки бу халқ чолғуларининг техник ва бадий имкониятлари ҳақида маълумот жуда оз. Рисолаларда таъкидланишинча, ижрочилар айнан ўзига хос ижрочилик амалиёти асосида мусиқа назариясини ишлаб чиқишган ва халқ чолғуларининг мавжуд шакллари таърифлашган.

¹ Ноғора хона — ноғора ва дамли чолғуларида куй чалаётган пайтда ижрочилар жойлашган хона.

² Семенов А. Среднеазиатский трактат по музыке Дарвиша Али, Ташкент, 1946.

Мўғуллар истилоси даврида (XIII аср) Ўрта Осиёнинг маданий ҳаётида бироз орқага кетиш бўлди ва фақат соҳибқирон Темур Ўрта Осиёни бирлаштиргач, санъатнинг турли соҳалари яна равнақ топа бошлайди. Темур ўз пойтахти Самарқандда меъморчилик ишларига катта эътибор берди. Самарқанддан ташқарида ҳам бир қанча меъморчилик обидалари қад кўтарди (Шаҳрисабз, Ясса шаҳарларида). Эгаллаб олинган маданий марказлардан турли касб усталарини, шу жумладан, чолғучиларни (чолғулари билан бирга) олиб келди.

Халқ чолғулари халқ оғзаки ижоди ва классик адабиёт билан узвий боғлиқликда ривожланди. Халқ чолғулари ҳақидаги тасаввурларни бадий асарлардаги мусиқа чолғулари ифодалари, китоб миниатюраларидаги чолғучилар тасвири бойитади. Фирдавсий, Саъдий, Навоий, Насимий, Фузулий, Бейҳақий, Деҳлавийларнинг асарларида 60 дан зиёд халқ чолғуларининг номи зикр этилган.

Фирдавсийнинг «Шоҳнома» асари (XIV аср) мусаввир Муҳаммад Муқум Хисрав олдида уд чалаётган VI аср чолғучиси Барбадни тасвирлаган. Асардан чолғуларнинг икки гуруҳга — хонаки чолғулари (чанг, руд, лютня, флейта, най) ва шовқин дамли чолғулари (карнай, литавралар, бубен, барабан, гонг) га бўлинганлиги маълум бўлади.

Абдул Фазл Байҳақий (XIV аср) асарларида торли мизробли (руд, барбад, танбур) дамли ва урма зарбли чолғулар (карнай, литавра ва барабан) сингариларнинг номлари келтирилган.

XIV аср охири XV аср бошларида Ўрта Осиёда адабиёт ва санъат, жумладан мусиқа темурийлар ижтимоий ҳаётида (айниқса Самарқандда) муҳим ўрин тутган. «Зафарнома» нинг бир миниатюрасида Темурнинг сафарга чиқишини акс эттирган бўлиб, унда дутор чолғуси тасвирланган. Бошқа бир суратда эса карнайчи қалъа девори устида туриб Темур қўшинлари ғалабаси ҳақида жар солаётганлиги акс эттирилган.

Самарқандлик хонанда ва созандалар эл орасида ҳақли равишда шуҳрат топанлар. Улар юксак ижрочилик маҳоратига, ранг-баранг репертуарга эга бўлган истеъдодли мусиқачилар сифатида таърифланганлар. Ўша даврнинг тарихчиларидан бири Ҳофизий-Абру ёзади: «Шира овозли қўшиқчи ва моҳир чолғучилар форс тароналари арабча оҳангларда туркийчасига, мўғулча овоз билан Хитой қўшиқлари қонуниятларига ва олтойликлар ўлчамларига мувофиқ чалишган, куйлашган».

XV—XVII аср миниатюраларида чанг (арфа), доира, лютня, барбат, уд, қонун, ғижжак, соз, най, рубоб, танбур каби чолғулари тасвирланган. «Шоҳнома» нинг XV аср ўрталарида кўчирилган нусхасидаги миниатюра парчасида чанг, уд, танбур ва рубоб чолғулари акс эттирилган. Ўрта аср миниатюраларида най халқ чолғулари хонаки ансамбли таркибида тасвирланган. Бу чолғунинг жозибали оҳангидан илҳомланган Жалолиддин Румий (XIII аср) унга бағишлаб «Най қўшиғи» шеърини битади:

Найнинг овозига қулоқ тут
У не ҳақда ғам чекар, йиғлар:
Мангу ҳижрон, ўтмиш аламин

Унутолмай дилларни тирнар:
 «Қамишзорда бешафқат чўпон
 Келганида мени беомон
 Ошиқларнинг оҳи-ёшлари
 Сингиб кетди танимга тамо
 Азоб ичра қолган бўтамга
 Умр бўйи қайтмоқ истайман
 Мангу висол армон азобин
 Кўнгилларга айтмоқ истайман»¹

XIV—XV аср миниатюраларида чолғулардан ташқари қарсак жўрлигида ижро этилган рақслар ҳам тасвирланган. Чанг, лютня, уд каби мусиқа чолғулари ҳақида Низомий Ганжавийнинг «Хамса» асари қўлёзмасида ифода этилган расмлар гувоҳлик беради. Келтирилган маълумотлар, яъни миниатюраларда ифодаланган мусиқа чолғулари ўша давр мусиқа шакллари ҳақида қимматли маълумот беради.

Маълумки, Шарқ адабиётида ўтмишда шоирлар асарларига жавоб ёзиш «назира» системаси кенг қўлланилган. Қўплаб «Хамса» лар ҳам шу йўсинда яратилган. Навоий ўзининг «Сабъи сайёр» («Хамса» достонларининг бири) достонида Баҳром Гўр ҳақидаги қадимий афсонани янгича талқин этди. Унда анъанавий воқеалар тизмаси кенгайтирилган ва бойитилган. Асар қаҳрамони — чанг чолғучиси Дилором деб аталган. Шоир унинг чолғусини мусиқа тимсоли сифатида гавдалантирган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг (1483—1530) эътироф этишича, Алишер Навоий ўз даврида кўплаб уд чолғучилар, найчилар, ғижжакчилар, чангчиларнинг ўз истеъдодларини намоён этишига қўмаклашган «Бобурнома» да ўзбек халқ чолғулари ижрочиларининг номлари зикр этилган. Бобурнинг таъкидлашича, «Устод—қул Муҳаммад Шайбони ва Ҳусайн уддий каби моҳир чолғучилар Бек (Навоий) нинг бевосита ёрдами ва ҳомийлигида катта шўҳрат қозондилар, улкан муваффақиятларга эришдилар»². Бобур шунингдек, Шоҳ Қуллий-Ғижжакий, Ҳусайн Уддий, Хўжа Абдуллоҳ Марварид Қонуний каби моҳир ижрочиларни ҳам тилга олади. Навоий даврида най, уд, ғижжак, қонун, карнай, сурнай, ноғора, доира, чанг ижрочилиги кенг тарқалган эди. Уларнинг ҳаммаси ансамбль ижросида ҳам, якка ижрода ҳам бирдек қўлланилган. Чанг якка чолғу сифатида алоҳида ажралиб турган.

Навоий чангни шоирона тил билан қуйидагича тасвирлайди:

Сарв қад олса эрди майдин ком
 Настаранни чу айлабон гулфом.
 Чанг олиб торини тузор эрди,
 Лек жон риштасин узор эрди.
 Демагил чанг, солики ҳам қад,
 Чанг қадлар била бўлуб ҳамқад
 Бўлубон ул сулукдин мухбир,

¹ Ўзбекистон адабиёти ва санъати антологияси. М., 1950, 51-б.
 2 Чанг миниатюра. Тошкент, 1980, 99-бет.

Бош қўйилиқда бўлмоғи зокир.
 Ердин олмай қадам, юругали йўл,
 Лек ўлуб сойири мақомот ул.
 Чун ибодатга қоматин ҳам этиб
 Икки-уч ерда белни маҳкам этиб.
 Дема солиқ, дегил хароботий,
 Савтидин дайр эди мубоҳоти.
 Қўргузуб дайр сори йўл элга,
 Неча зуннор боғлабон белга.
 Ҳар қачон ун чекиб, тарона тузуб,
 Базм аро нағмаи муғона тузуб
 Ҳар қаён ул муғона нағма бориб,
 Элни йўқ динки, ақлдин чиқориб
 Йўқки, қақнус дурур намудори,
 Косасидин ажуба минқори.
 Суқба минқори ичра сар то сар,
 Ки бўлуб анда торларга гузар.
 Тор ила нағма беадад бўлубон,
 Тор йўқ, нағмаларга мад бўлубон.¹

Чанг энг кенг тарқалган чолғу сифатида кўплаб адабий манбаларда қайд этилади. Чанг чолғучиларини ўз асарларида Фирдавсий—Озода, Навоий—Дилором, Низомий эса Фитна деб аташган.

XV—XVII аср ёзма ёдгорликлари маълумотларини қиёслаб шундай хулосага келиш мумкин, яъни бу даврга келиб Ўрта Осиёда халқ чолғуларида ижрочилик маданияти ўз камолотига етди. Ўзбек халқ чолғулари ижрочилари айни чоғда ўзлари ҳам мусиқа асарлари яратганлар. Ўша пайтдаёқ моҳир чанг, уд, ғижжак, қонун, най, танбур, бўламон ижрочилари ва етук хонандалар бўлган, улар ўзига хос ансамбллар тузишган. Шунингдек, якканавоз ижрочилик ҳам ривожланган.

Шаҳар ҳунармандларининг мусиқавий фаолияти сезиларли даражада кенгайди. Кўпчилик ижрочилар ҳунармандлар орасидан чиққан бўлиб, чолғучилик касби улар учун «юқори» табақа жамиятига йўл очган. Уларни тез-тез сарой тантана маросимларига жалб этишган. Восифий ўз «Эсдаликлар»ида уд, най, ғижжак, танбур, қонун, қобиз чалишда юксак маҳоратга эришган ва шу орқали мажлисларнинг матлуб қатнашчиларига айланган ҳунармандларнинг номларини келтирган. Назм ва мусиқа мажлисларнинг кўрки бўлган. Бу ерда ҳозиржавоблик, қўшиқ, айтиш, бирор-бир мусиқа асбобини чалиш лаёқати юқори баҳоланган. Ёш ижрочилар учун бу ўзига хос кўрик-мусобақа бўлган. Шунинг учун улар бир ёки бир неча мусиқа чолғуларини чалишда бир-биридан ўзишга интилишган (2-расмга қаранг).

Восифий ўз «Эсдаликлар»ида трелдек ажойиб услуб ўйлаб топган қонун чолғучи Ҳожи Абдулло Марварид номини келтиради. У басталаган куй ва қўшиқлар халқ орасида кенг тарқалган. Восифий шунингдек Ҳасан най, Қул Муҳаммад уддий, Аҳмад ғижжак, Али қучоқ танбурий каби чолғучиларнинг номини қайд этган. Шундан қилиб, XIV—XVII аср тасвирий санъатида ва адабий меросида

¹ Навоӣ А. Семь планет. Собр. соч., 6-жид, Тошкент, 1968. 53-бет.

узоқ ўтмишга бориб тақалувчи мусиқа чолғулари асосий типларининг барқарорлигини тасдиқловчи бой материал берилган. Ва ниҳоят, Те-мурийлар даври ва кейинги икки юз йиллик давр китоб миниатюраси халқ чолғулари ансамблининг қуйидаги икки тури бўлганлиги ҳақида шаҳодат беради:

1) дойра ва най жўрлигида чертма торли ансамбль (хонаки тип-лаги);

2) дамли ва урма зарбли чолғулар (карнай, сурнай, бўламон, дойра, ноғора) ансамбли.

Ансамблнинг иккинчи типи кўп ҳолларда ҳарбий оркестр сифати-да фойдаланилган. Бунини қуйидаги сатрлар тасдиқлайди: «Карнай ва дўмбралар чалинди, саф тортган сипоҳилар бир овозда уч карра ҳарбий хитобни такрорладилар»¹.

Чолғу асарлари ичида содда халқ куйлари ва асарлари (нақшлар ва пешравлар) билан бир қаторда йирик профессионал ижод шаклла-ри ҳам кенг тарқалган эди. Бобур эсдаликларида ёзишча, Навоий дав-ридаги кўплаб ижрочилар шунга ўхшаш чолғу асарлари (мақомларнинг мушкулот қисми назарда тутилган) яратишган².

Урта Осиё олимларининг мусиқа ҳақидаги рисоалари, бадий ада-биёт, рассомчилик бизнинг кунларгача етиб келган ўзбек халқ чол-ғулари тарихий тараққиётининг узун занжиридаги айрим узилган ҳалқаларини қайсидир даражада тиклаш имконини беради. Мусиқа чолғулари ясовчи халқ усталари бир парча ёғочга, қамишга, суякка «җон» ато этишган, бу уларга абадийлик бағишлаган. Неча юз йил-лар ўтди, мусиқа чолғулари эса якка, ансамбль ва оркестр ижрочили-гида ўз ўрнини эгаллаб, бугунги кунгача яшаб келмоқда.

XVII—XIX асрларда чолғулар батафсил таърифланган йирик асар-лар яратилмади. Бу кўпроқ, феодал тарқоқлигининг кучайиши билан боғлиқ. Улкан давлат айрим-айрим хонликларга бўлиниб кетади (Бу-хоро, Хива, Қўқон хонликлари). Бу эса мусиқа санъати тараққиётида акс этмай қолмади. Ўзбек мусиқа маданияти маҳаллий хусусиятлар касб эта бошлади. Ўзига хос мусиқа чолғулари шаклланди. Мусиқа турларидан мақомлар бундан буён ҳар бир хонликда ўзига хос йўналиш-да такомиллашди. Мақом ижрочилари зарурат юзасидан ўзгариш-лар киритишди. Шунга қарамай, мусиқанинг умумий хусусиятларини сақлаб қолишди. Ҳар бир ижрочи мақом ижросига ижодий ёндашиб, мусиқа ижросига ўзига хос такрорланмас жиҳатларини киритди. Оғзаки тарзда чолғуларни сақлаб қолиш анъанаси мақомнинг асосий хусуси-ятларидан бири бўлиб, бусиз унинг яшаб қолиш ва сўнгги тараққиё-тини тасаввур этиш қийин, Ҳар бир хонликда ўзига хос бир йўналиш-да халқ мусиқасининг янги турлари яратилди: Байрамона куйлар, халқ томоша санъати куйлари (дорбозлик, қўғирчоқбозлик), янги типдаги рақс куйлари. Бу куйлар ўзининг қувноқлиги, шўхлиги билан бир-би-ридан фарқ қилиб турган ва кенг халқ оммасини ўзига жалб этган.

XVIII аср охири ва XIX аср бошларида ўзбек мусиқа маданиятида халқ ва профессионал мусиқа санъатининг қуйидаги кўплаб янги тур-

¹ «Бобурнома», Тошкент, 1948, 100-бет.

² «Бобурнома», Тошкент, 102-бет.

лари такомиллаша бошлайди: катта ашула, катта ўйин, Шодиёна, Наврўз, Мавригий, Шашмақом, Чормақом (унга Дугоҳ Ҳусайний, Чоргоҳ, Баёт, Гулёрн—Шаҳноз кирган). Жойларда мавжуд мусиқа чолғулари ва ижрочиларга боғлиқ ҳолда турлича чолғу ансамбллари тузилган. Кўп ҳолларда халқ чолғулари ансамбли таркибига ғижжак, танбур, дутор, чанг, най, қўшнай, доира каби мусиқа чолғулари киритилган.

Мусиқачиликда олти туркум асарлардан иборат Шашмақом айниқса машҳур бўлган. У Ўрта Осиё халқлари сюита (туркум) шаклидаги профессионал мусиқасининг узоқ тараққиёти натижасида вужудга келган. И. Ражабов ёзади: «Шашмақом олти хил турли лад системаларидан иборат, уларнинг ҳар бири ўз навбатида мушкулот (чолғу) ва наср (ашула) бўлимларидан иборат бўлган қуйидаги мақомларга (қисмларга) бўлинади: «Рост», «Бузрук», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ», «Ироқ», Ҳар бир мақом 20 тадан 40 тагача катта-кичик қисмларни ўз ичига олади. Ҳаммаси бўлиб туркумда 250 га яқин мушкулот ва наср қисмлари бор. Бир мақомнинг ижроси бир неча соат давом этади»¹.

Мақомлар асосан сарой аъёнлари ҳузурида муайян вақтда ёки муайян шароитда ижро этилган. Ҳатто моҳир қўшиқчиларнинг ўзига хос мусобақаси (айниқса авжларни ижро этишда, шунингдек, янги қисмларни тўқишда) ташкил этилгани маълум.

XIX аср охири — XX аср бошида машҳур хонанда ва созандалар Домла Ҳалим Ибодов, Уста Шоди Азизов, Леви Бобохонов, Ҳожи Абдулазиз Расулов, Содирхон Бобошарипов, Бобоқул Файзуллаев, Шоназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобовлар Шашмақомга янги ҳаёт бахш этишди.

Ўзбек халқ чолғуларининг ижрочилиқ имкониятлари доимо кенгайди ва такомиллашди. Турли хил халқ чолғу ансамбллариининг ташкил этилиши, яқканавоз чолғучилиқнинг ривожланиши мусиқа усталаридан чолғуларни янада мукаммаллаштиришни талаб этди. Бироз вақтдан сўнг халқ мусиқаси ансамблларида қашқар рубоби ва чанг сингари чолғуларнинг овози янгитдан янгради.

XIX асрда ижрочилиқ амалиётида най, қўшнай, сурнай, карнай, бўламон, чанг, қашқар рубоби бухоро (афғон) рубоби, танбур, дутор, дўмбра, ғижжак, сато, доира, қайроқ, сафойил каби чолғулар мустаҳкам ўрин олди.

Чолғу ижрочилиқ санъати тарихида ҳам XIX аср бир қатор мусиқа усталарини етиштириб чиқарган давр бўлди. Булар: Тўйчи Ҳофиз, Шораҳим Шоумаров, Шобарот танбурчи, Абдусоат дуторчи, Уста Усмон Зуфаров (Тошкент), Рустамбек (Андижон), Ашурали Маҳрам, Абдуқодир найчи, Аҳмаджон қўшнайчи (Қўқон), Абдулла Тарак, Рўзиматхон чангчи (Наманган), Уста Масайд доирачи ва чангчи Уста Олим Комилов, Юсуфжон Қизиқ (Марғилон) ва бошқалардир. Бу санъаткорлар ўзбек халқ мусиқаси хазинаси бойлиқларини сақлаб қолишда, ёш истеъдодларни тарбиялашда, қадимий чолғуларнинг тузилишини такомиллаштириш ва янгиларини яратишда катта роль ўйнашди. Янги мусиқа чолғулари секин-аста турмушга кириб келиб, ўтган юз йиллик охирида ансамбллардан мустаҳкам ўрин олди. Мусиқа чолғучилар томонидан қўшиқ ва рақсларга жўр ҳолда ҳам кенг

¹ Ражабов И. «Мақомлар масаласига доир». Тошкент, 1963.

Ҳар
зиёли
нини даланилди, оҳангларнинг таъсирчанлигини метроритмик безак
ҳаширимлар билан тўлдирилди.

1860—1917 йилларда ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъати

XIX асрнинг 60—70-йилларида Тошкент, Москва, Петербург чолғу-чиларнинг маҳаллий ижрочилар — мусиқа ихлосмандлари иштирокида концерт фаолияти фаоллашган йирик маданий марказга айланди.

1877 йилдан бошлаб Тошкентга, кейинроқ Самарқандга, Фарғонага ва бошқа шаҳарларга етук мусиқа жамоалари, гастролёрлар ва драматик гуруҳлар ташриф буюра бошлашди. Рус чолғучиларининг демократик анъаналари Туркистонда байналмилал алоқаларнинг ўрнатилишига кўмаклашди ва Октябрь инқилобининг ғалабасидан кейинроқ тезда Тошкент, Бухоро, Самарқанд ва Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарларида касбий мусиқий ўқув юртларининг ташкил этилишида маълум даражада асос бўлиб хизмат қилди.

Ўтган асрнинг 70—80-йилларидаги Ўрта Осиё тубжой аҳолисининг ҳаёти (оилавий турмуш тарзи, урф-одатлари, мусиқачилик аҳволи, маросимлари) рус ва хорижий этнографик-фольклоршуносларининг диққатини ўзига жалб этган. Халқ маданиятининг таркибий қисмига кирган халқ чолғуларига бўлган қизиқишнинг боиси ҳам шунда. XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида Ўрта Осиёга келган этнограф ва сайёҳлар Туркистон ўлкасининг халқ мусиқасини ёзиб олишда (ноталаштиришда) муайян ишлар қилишди, бунда улар халқ чолғуларини ўрганишга алоҳида эътибор беришди. Улар ўз ижодий ишларида мусиқанинг ўта оммавийлигига, унинг халқ ҳаётида муҳим роль ўйнашига аҳамият беришди.

Мазкур манбалар туфайли биз мусиқа санъати мундарижаси, ижрочилик турлари, мусиқа анъаналари, чолғуларининг таърифлари, ўзбек халқ куйларининг нота ёзувлари ҳақида маълумотларга эга бўлдик.

А. Вамбергнинг «Шарқ ҳаёти ва ахлоқи ҳақида очерк» (СПб, 1877), В. Наливкин ва М. Наливкиналарнинг «Фарғона ўтроқ тубжой аҳолиси хотин-қизларининг турмуши ҳақида очерк» (Қозон, 1886 йил), Н. С. Ликошиннинг «Ярим умр Туркистонда» (СПб, 1917) китобларида ва бошқа асарларда халқнинг бой бадий меросига, анъаналарига, ўзбек халқ чолғуларининг аҳволига муайян ўрин ажратилган. А. Вамберг халқ чолғуларидан коллекция тўплади. Таркибига И. И. Зарубин, И. И. Рачинский, К. Н. Росъет, А. Н. Самойловичлар кирган этнографлар гуруҳи Ленинград музейи учун «Халқ мусиқа асбобларининг тўлиқ коллекцияси» ни тузишди.

Туркистон ўлкасининг таниқли тадқиқотчиси В. И. Массальский ёзади: «Мусиқа чолғулари (датор ва қобиз) ни деярли барча хонадонда учратиш мумкин эди...»¹. Бу шундан далолат берадики, халқ турмушида оилавий мусиқачилик кенг тарқалган бўлиб, чалишга эса эшитиш қобилиятига асосланиб ўргатилган.

¹ Туркистон ўлкаси. СПб, 1913, 395-бет.

Н. С. Ликошиннинг гувоҳлик беришича: «Тошкентда янги, ноҳияти гусли, цимбалга ўхшаш кўп торли мусиқа асбобида икки хивчин ўтламида содда куйлар чалувчи тунганлик киши пайдо бўлди: Уни куйиби янгилик сифатида тўхтовсиз йиғинларга таклиф эта бошлашди. Кейин маҳаллий чолғучилардан бири тунгандан чангни сотиб олиб нафақат унинг қўшиқларини, балки бошқа кўпгина, соф миллий куйларни ҳам чала бошлади. Бу тингловчиларда ўта ёқимли таассурот қолдирди. Шундан буён цимбалчи торли оркестр таркибида барча йиғинларга таклиф этила бошланди»¹.

1917 йилга қадар тўпланган мусиқа чолғулари коллекцияларининг энг бойи Сирдарё вилояти мусиқа хорининг ҳарбий капельмейстери А. Ф. Эйхгорнникидир² (ўша пайтда ҳарбий оркестрлар шундай аталган). У қарийб барча ўзбек халқ чолғуларини тўплаган, Эйхгорн уларни қуйидагича таърифлайди: Икки буралма торли, ярим нок шаклидаги дуторни у лютнялар гуруҳига, ғижжакни уч торли (форс камончасига ўхшаш) торли камончали чолғулари гуруҳига, рубобни эса (бухоро ёки афғон рубоблари назарда тутилган) мандолиналар гуруҳига киритган. Муаллиф сурнайни қамиш пуфлагичли қадимий дамли чолғу, қўшнаини қўш қамишли флейта (Эйхгорннинг таъкидлашича, бундай флейта (қўшнайн) ларда ўзбеклар қўшиққа моҳирона жўр бўлишган, қарнайни эса тантанали маросимларда, ҳарбий юришларда хабар берувчи воситачи, яъни тўғри шаклга эга бўлган, Ўрта Осиё аҳолисининг ҳарбий бурғуси деб таърифлайди. Чирманда (доира) ни мусиқа-шунос қадимий мисрликларнинг қўл литавраларини эслатувчи четларида халқалари бўлган ноғорача (тамбурин) каби қўшиқ ва рақс оҳангларига жўрликда қўлланилувчи мусиқа чолғуси деб таърифлайди. Ноғорани Эйхгорн икки кичик сопол хурмача ва икки ўрма таёқчадан иборат, деб таърифлайди. Сафойилни у Қашқардан келтирилган халқалари кўринадиган шиқилдоқлар гуруҳига киритади. Мусиқашунос этнограф чангни қизларнинг сеvimли чолғуси деб атайди. Эйхгорннинг коллекциясида танбур уч торли нохунли мусиқа чолғуси, най, сарбоз пай Миср ёдгорликларида учраган қадимий чолғулар сифатида келтирилган.

Айтиш мумкинки, А. Ф. Эйхгорн ҳар бир мусиқа чолғусига батафсил таъриф берган XIX асрнинг иккинчи ярмидаги илк фольклоршунослардан биридир. У мусиқа назарий илми ва фольклорига катта ҳисса қўшган.

Ўзбек куйларини машҳур ҳарбий капельмейстр В. В. Лейсек ҳам нотага ёзиб олиб, улар асосида дамли чолғулар оркестри учун «Осиё попуриси» пьесасини ёзди³.

¹ Ликошин Н. Полжизни в Туркестане СПб, 1917, 328-бет.

² Август Федорович Эйхгорн. 1844 йил Австриянинг Ласниц шаҳрида туғилган, скрипкачи, бастакор, у 1870—1883 йилларда Тошкентда яшаб, ишлаган.

³ Лейсек В. В. Туркистонга 1878 йил келган. Чех бастакори ва дирижёри. Рус ва Европа куйларининг фаол тарғиботчиси. Тошкентдаги «Лира» хор жамиятининг асосчиси ва бевосита раҳбари. Рустам Ҳофиз, Ҳамроқул Қори, Қурбонбой Ҳожи, Ҳотам Қори, Эрқа Қори ва бошқа чолғучилар, хонандалар билан яқиндан ижодий ҳамкорликда бўлиб, 400 га яқин ўзбек халқ куйлари ва қўшиқларини ёзиб олган. Улар орасида «Қаримқулбеги», «Истамбул марши», «Мустаҳзод», «Уфори», Қашқарча» каби исарлар бор.

Ҳарбий капельмейстерларнинг маърифатчилик фаолияти маҳаллий зиёлиларга рус ва жаҳон мусиқаси намуналари билан танишиш имконини яратди. Шу билан бир вақтда театр ва мусиқа санъати бўйича ҳаваскор тўгараклар вужудга келди. Бу кишиларнинг кўпчилиги ҳаваскор тўгаракларни бошқариш, улар фаолиятини йўналтириш, оммада эстетик дидни тарбиялаш учун зарур бўлган касбий мусиқий билимга эга эдилар.

1884 йилда Тошкентда Эйхгорн ташаббуси билан «Мусиқа жамияти» ташкил қилиниб, Н. Шлетинский бу жамиятнинг биринчи раиси бўлди. Халқнинг мусиқавий маърифатини юксалишига ёрдам кўрсатган Л. А. Шадуренский ва Н. Л. Трусовлар жамиятнинг фаол аъзолари эдилар. В. В. Лейсек ҳам жамият ишларида жуда фаол қатнашди. Ҳарбий капельмейстерлар нафақат халқ куйларини ёзиб олиш, балки мусиқа чолғуларини тўплашга ва айни пайтда халқ чолғуларида ижро этиш маҳоратига ҳам шубҳасиз ҳисса қўшишди. Маълумки, XIX асрнинг 80-йилларида Тошкентда «оркестр»¹ тузилган эди. У ўзбекларнинг халқ мусиқасини Нижний Новгороддаги Бутунроссия қишлоқ хўжалик кўргазмасида (1896 й). намойиш этиш мақсадида тузилган эди.

Шундай қилиб, 1896 йилни ўзбек халқ чолғуларининг республика ташқарисидаги ташвиқотига асос солинган, яъни биринчи ўзбек халқ чолғулари миллий оркестрининг ташкил топган йили, деб ҳисоблаш мумкин.

«Оркестр» — (ансамбль) репертуарига «Каримқулбеги», «Роқ», «Машира», «Ялла-ялла» ва бошқа халқ куйлари киритилган эди.

Ўзбек халқ чолғулари «Оркестр» ининг Нижний Новгороддаги чиқишларига берилган баҳоларнинг баъзилари сақланиб қолган. Улардан бирининг муаллифи М. Горький: Бу «ўзига хос ўта оригинал, қарийб нотанишдек»² деб қайд этган эди.

Кўргазмада XIX аср охирида халқ орасида мавжуд бўлган чолғуларнинг барча турлари бир неча залларда намойиш этилган. Уша даврнинг машҳур мусиқа тарихчиси Н. Ф. Финдейзен: «Ўрта Осиё бўлими чолғуларга энг бой бўлим эди. Бу ерда торли ва урма зарбли чолғуларнинг яхши нусхаларини учратиш мумкин»³, деб ёзган эди. Таниқли мусиқашунос Т. Визго «Нижегород кўргазмаси Марказий Россия аҳолисининг турли табақаларини Ўрта Осиё ҳудуди чолғулари билан таништиришни бошлаб берди»⁴, деб таъкидлаган эди.

Бу давр Туркистон ўлкаси мусиқий ҳаётида бошқа ижобий воқеалар ҳам юз берди. Ўрта Осиёга Оврўпо чолғулари кириб кела бошлади (симфоник оркестр, дамли ва урма зарбли чолғулари оркестрининг мусиқа чолғулари, фортепьяно, дўмбира назарда тутилган). Хоразмда Россиядан келтирилган гармоника пайдо бўлди. Фарғона водийси ва Тошкентда чолғучилар ғижжакни скрипка билан алмаштира бошла-

¹ Бундай номланиш ўта шартли. Аслини олганда бу ғижжак, танбур, афгон рубоби, дутор, сурнай, бўламон, қўшнай, карнай, доира, ногора, чанг каби турли мусиқа чолғуларидан иборат чолғу ансамбли эди.

² Горький М. «Об искусстве». М., — Л., 1940, 63-бет.

³ Финдейзен Н. Всероссийской выставки Нижнем Новгороде. Русская музыкальная газета, 1896, 26 сентябрь.

⁴ Визго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. М., 1980, 168-бет.

дилар. Ўзбек чолғулари ижрочилиги бошқа халқлар мусиқа маданияти ютуқлари билан ҳам бойиди. Дастлаб бу рус ҳаваскорлари жамиятлари уюштирган дамли ва урма чолғулар оркестрлари концерт репертуарларини ҳамда мусофир машшоқлар чиқишларини ўзлаштириш шаклларида намоён бўлди.

XIX асрнинг 80—90-йилларида барча ҳарбий қисмларда дамли чолғулар оркестрлари мавжуд бўлиб, улар бир вақтнинг ўзида кўргазмалар, ярмаркалар, тантаналар каби турли хил жамоат тадбирларида хизмат қилишган. Уларнинг чиқиш дастурларида «Қарапет», «Севаман, севаман, Мамажон», «Манжурия тепаликларида», «Ватанни қўмсаш», «Булғор қиз» каби қўшиқлар, русча, украинча, белорусча рақс куйлари бўлган. Улар ўзбек халқ чолғулари ижрочилари репертуарига ҳам кирган.

Айни пайтда бундай пьесалар ўзбек халқ мусиқа асбоблари имкониятларидан келиб чиқиб, русча оҳангга баъзи ўзгартиришлар киритилган янги вариантлари кенг қўлланилган.

XIX асрнинг иккинчи ярмида ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги соҳасида жиддий ўзгаришлар юз берди: янгидан-янги шакллар пайдо бўлди. Халқ ижрочилиги анъаналари асосида янги, нисбатан мураккаб ва мукаммал, халқ ҳаётининг турли томонларини ёритувчи куй ва қўшиқлар яратила бошланди. Таниқли дуторчи, тапбурчи, доирачи, найчи, сурнайчи, бўламончи, ғижжакчи қашқар ва афғон рубобчилари пайдо бўлди. Халқ чолғулари мусиқа ихлосмандлари орасида кенг ёйилди. Улар «Наврўз» байрамларида ва шу сингари халқ сайллари ва томошаларида, ҳосил байрамларида фаол иштирок этдилар.

Мусиқа ижрочилиги санъатида мақом жанрини тиклаш ва ривожлантириш давом этди. Мақом ўзининг оҳанг ва ритм қонуниятларига кўра халқ қўшиқлари билан узвий боғлиқ бўлиб, фақат қамровининг кенглиги билан фарқланар эди. Одатда ҳар бир мақом икки катта қисмга бўлинган. Биринчиси — фақат чолғуларда ижро этилган қисми бўлиб, мушкулот деб аталган; иккинчиси — чолғулар жўрлигида айтиладиган ашула қисми бўлиб, у наср деб аталган. Наср ўз ичига рақс куйи—уфорни ҳам олган.

Чолғучилар орасида мусиқа товушларини ёзиб кўрсатадиган махсус белгилар системаси (нотация) яратишга интилиш пайдо бўлади. Буни амалга ошириш шоир ва мусиқачи Паҳлавон Ниёз Мирзабоши (Комил Хоразмий 1825—1879) га насиб этди. Истеъдодли мусиқа ижрочиси, моҳир танбурчи ва ғижжакчи Паҳлавон Ниёз Мирзабоши саёҳат чоғида нота бўйича куй чалаётган чолғучиларни кўриб ҳайратга тушди. Мирзабоши — Комил Хоразмий Хоразмга қайтиши биланоқ илгаридан дилига тугиб юрган нияти — мақомларни ёзиб олишга илҳом билан киришди.

Чолғучи танбур чизигида жойлашган, ладлар миқдорига мувофиқ равишда ўзида 18 бўйлама чизиқни мужассам этган табулатура ёзиғи — «Хоразмча танбур нотацияси» ни кашф этди. Ладни босиш жойи нуқталар билан белгиланди. Чизиқ устидаги ва остидаги нуқталар билан танбур торларини усти ёки остидан чертиш сони ифодаланган. Бу Хоразм танбур нота ёзуви ўнгдан чапга ўқилган. Муаллиф Хоразм олти ярим мақомининг биринчи мақоми «Рост» ни чолғу ва айтим йўлларини

ёзиб олади. Бу ишларда ўғли Мирзо Матрасулбой яқиндан ёрдам беради. Мадраҳимхон (Ферузнинг) ёрдамида машҳур хаттотлар томонидан нусхалар кўпайтирилади. Нусхалардан биттаси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланиб келмоқда. Мукаммал бўлмаса-да, бу янги нота ёзув услуби ижрочилик тарихига мусиқа меросини ёзиб олиш ва сақлаб қолиш йўлидаги илк уриниши сифатида кирди. Нотация муаллифи катта мусиқа арбоби ва ўқитувчиси ҳам эди. Худойберган Мухркан, Худойберди Маҳсум, Бобожон бўламанчи, Муҳаммад Расул Мирзо, Матёқуб Харратов, Матниёз Юсупов ва кўпгина бошқа таниқли созанда ва хонандалар ундан дутор, танбур, ғижжак, бўламан, сурнай, доира ва бошқа чолғулар чалишни ўрганишган.

Ўзбек халқ чолғулари ижрочилик тараққиётига хоразмлик созандалардан дуторчи Қамбар бобо, бўламанчилар Абдурахмонбек, Абдулла бўламан, Ёқуб бўламан, сурнайчи Шариф меҳтар, танбурчи Муҳаммад Ёқуб Харратов, Уста Худойберди, Ниёзхўжалар катта ҳисса қўшишган. Хоразмда гармончилардан Сафо Муганий, Хўжа Отажонов, Жуманиёз Ҳайитбоев ва бошқалар халқ орасида жуда машҳур эдилар.

Таъкидлаш керакки, нотация кашф қилинганлигига қарамай ўзбек халқ мусиқа чолғучилиги асосан кўп сонли ижрочилик санъати усталари томонидан яратилган анъанавий оғзаки усулда ривожланди. Мусиқа асарларига ижодий ёндашув эса ҳар бир ижронинг такрорланмас ўзига хос бўлишини таъминлади.

Паҳлавон Мирзабоши Комилнинг шогирди Муҳаммад Ёқуб Харратов (1867—1939) машҳур танбурчи эди. У нафақат чолғучилик санъатини, балки хаттотлик санъатини ҳам мукаммал эгаллаган эди. Истеъдодли чолғучи Комил Хоразмий раҳбарлик қилган сарой халқ чолғулари ансамблининг созандаси бўлган. Муҳаммад Ёқуб Харратов (Матёқуб Харратов) танбур нотациясини тузишда ва хоразмча мақомларни ёзиб олишда қатнашган. Устозидан хоразмча мақом туркумларини қабул қилиб, уларнинг сақланиб қолишига катта ҳисса қўшган.¹

М. Харратов Россияда мавжуд бўлган нота илмини эгаллашни орзу қилган. У қатор истеъдодли ижрочиларни тайёрлаган, уста танбурчи сифатида ижрочилик маҳорати сирларини Маматсафо, Юнус, Асқар, Матюсуф Харратов, Матпано ота Худойберганов ва бошқаларга ўргатган (3-расмга қаранг).

Уста Худойберди (1868—1916) — ўзининг юксак ижрочилик санъати билан тингловчилар ҳурматини қозонган моҳир танбурчи ва дуторчи. Мусиқа чолғучиси сифатида у Матёқуб Харратов, Абдулла Гулобий, Абдурахмонбек, Абдужаббор Маҳсум, Бобожон бўламанчи ва бошқалар Хоразмда машҳур чолғувчилар орасида ўсди. Унинг фаолияти Қўқонда ҳам кечган.

Муҳаммад Раҳимхон (1806—1825) саройида ишлаган машҳур танбурчи ва қўшиқчи Ниёзхўжа Ҳожининг ижодий ва ижрочилик фаолияти Хивада кечди. У Хоразм мусиқа маданиятига катта эътибор берди.

¹ 1934 йилда М. Харратов ижросидаги Хоразм мақомлари: «Наво», «Дугоҳ», «Ироқ», «Бузрук», «Рост», «Сегоҳ», «Панжгоҳ» ёзиб олинган. Улар Романовская изохи билан «Хоразм классик мусиқаси» номи билан алоҳида китоб ҳолида нашр этилган (Тошкент, 1939).

Матёқуб Харратовнинг айтишича, Ниёзхўжа Бухорога «Шашмақом»ни ўрганиш учун борган. У Бухородан қайтгач, бухороча мақомлар Хива чолғучилари томонидан ўзлаштирилиб, Хоразмда кенг тарқала бошлади. Хоразмнинг машҳур чолғучилари Муҳаммадраҳим Феруз, Комил Хоразмий, Мирзо Муҳаммадрасул ва бошқалар Ниёзхўжа билан ҳамкорликда мақомларга янги чолғу бўлимлари қўшиб, уларни бойитдилар.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Қўқон машҳур чолғучилар тўпланган марказга айланди. Бу ерда Уста Худойберди раҳбарлигида ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик мактабини ўрганиш бўйича ўзига хос мактаб яратилади. Фарғона чолғучилари бухороча Шашмақомни фаол ўзлаштира бошлашди.

Мақомлар ижросида хонандалар билан бир қаторда таркиби турлича бўлган ўзбек халқ чолғулари ансамбллари ҳам иштирок этди. Чолғулар ансамблига Бухорода танбур ва доира, Хоразмда эса дутор, ғижжак, бўламан, доира ёки танбур, гармон, рубоб, доира (унинг ўзи қўшиқчи ҳам) кирган.

Фарғона ва Тошкент вилоятларида ансамбль 8—10 ижрочидан (най, қўшнай, чанг, рубоб, дутор, танбур, доира, ғижжак) иборат бўлган. Бундан ташқари 3—4 кишидан ташкил топган кичик ансамбллар (най, ғижжак, рубоб, доира ёки танбур, ғижжак, най ва доира, баъзан иккитадан чолғулар: икки танбур, икки дутор ёки икки ғижжак, икки рубоб ва бошқа) лардан иборат бўлган. Ўтган юз йилликнинг 80—90-йиллар бўсағасида ансамблларнинг асосий турлари шаклланган, улар таркибига янги чолғулар киритилган, чолғуларни тембр имкониятларини кенгайтиришга, репертуарни фольклор асосида яратилган куйлар ҳисобига бойитишга уринишлар бўлган. Ижрочиликни такомиллаштириш мақсадида Бухоро, Хоразм, Қўқон шаҳарларида устозларнинг мактаблари сақлаб қолинди. Улар ўтган асрнинг ўрталарида тузилган бўлиб, сайлаб қўйилувчи оқсоқоллар уларга раҳбарлик қилганлар. Ширкатларда устоз-шогирдлик анъанаси ҳукм суларди. Ҳар бир устоз бирор-бир чолғуни чалишни ўргатиш учун иқтидорли ўқувчиларни шогирдликка олиш ҳуқуқига эга эди, вақт-вақти билан улар синовдан ўтказиб турилар эди. Ижобий баҳо олган шогирдлар (ўқувчилар) ширкатнинг тенг ҳуқуқли аъзоларига айланиб, мустақил ижрочилик ҳуқуқини олганлар».¹

Ўз ичига сурнай, карнай, доира ва ноғораларни олган дамли ва урма чолғулар ансамбллари хон саройларида, беклар ҳузурида хизмат қилишган. Бундай ансамблларга сурнайчи (меҳтар) раҳбарлик қилган. Бу касбнинг даромади яхши бўлган. Аммо ансамблнинг фаолияти мавсумий бўлиб, чолғучилар турли тантаналар кам бўладиган қиш мавсумида тирикчилик ўтказиш учун темирчилик, қурувчилик, дуррадорлик ва шунга ўхшаш иккинчи касбни эгаллашга мажбур бўлишган.

Тўрт дамли ва урма чолғудан (карнай, сурнай, доира, ноғора) тузилган ансамбллар Тошкент, Қўқон, Фарғона, Андижон, Бухоро, Хоразм ва Ўзбекистоннинг бошқа шаҳарларида турмушга жуда кенг ёйилган. Улар халқнинг ижтимоий ҳаётида (умумхалқ анъанавий бай-

¹ Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии, 159-бет.

рамларида) ва оилавий ҳаётда фаол қатнашган. Айни пайтда якка чолғу асбоби — сурнайнинг имкониятлари ҳисоби олинган, махсус ижрочилик репертуарлари («Сурнай Ироғи», «Сурнай Дутоғи», «Сурнай Қаландарий», «Сурнай навоси» кабилар) аниқлашга йўналган эди.

Бу ансамбллардан ташқари най, қўшнай, чанг, дутор, танбур,ғиж-жак, доиралардан иборат бошқа типдаги ўзбек халқ чолғулари ансамбллари ҳам мавжуд бўлган. Одатда бундай ансамблларга қўшиқчи ва ўйинчи (бачча) кирган. Улар чойхоналарда, тўпаларда, базмларда хизмат қилишган. Бундай муסיқачиларни халқда «отарчи» деб аташган. Бу ансамбллар «Қаримқул Беги», «Роқ», «Қаниқарча», «Латифа», «Мустаҳзод», «Сувора», «Ялла», «Дилхирож», «Бад», «Муножот», «Жонон», «Тановар», «Тарона», «Уфор». «Уфори мушкулоти сегоҳ» каби ашула ва рақс куйларидан иборат турли репертуарларни ижро этишган. Бундай ансамблларнинг чойхоналарда ўтказган концертларида кўп сонли томошабинлар тўпланишган. Чойхоналар ўзига хос концерт ўчоғига айланиб, қобилиятли ёшларни ўзбек халқ чолғу асбобларини чалишга ўргатиш мактаби бўлиб хизмат қилган. Чолғучилар, чойхоналарда тўхташиб концертлар беришган, хонанда ва созанда-ларнинг ижрочилик маҳоратларини намойиш этувчи мусобақалар ўтказишган. Бир вақтнинг ўзида ёшларнинг устозлари уларни сингидан ўтказишган. Синов натижаларига кўра, ижрочиларнинг энг яхшилари ширкат аъзолигига тавсия этилиб, ансамбль таркибига киритилган. Ўзбек халқ чолғуларини чалишга ўргатиш усуллари муסיқа асарларини оғзаки узатиш аъаналарига асосланган. Устоз куйни оғзаки ёки чолғуда ижро этган, шогирд эса уни ёдда сақлаб қолиши керак бўлган.

XIX асрнинг охири XX аср бошларида халқ муסיқачилари орасидаги устоз-шогирдлик аъаналари ва ёшларга муסיқа илмини ўргатиш усуллари моҳир чолғучи-ижрочиларнинг етишиб чиқишига имкон яратган. Бухоро ва Самарқандда Ота Ғиёс Ғаниев, Ота Жалол Носиров, Леви Бобохонов, Ҳожи Абдурахмон каби танбурчилар, Қори Каромат, Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов, Ҳожи Абдурахмон Умаров каби дуторчилар, Фарғона ва Тошкентда доирачи ва чангчи Уста Олим Комилов, доирачи, ногорачи Юсуф қизиқ Шакаржонов, қўшнаychилар Аҳмаджон Умурзоқов, Хайрулла Убайдуллаев, танбурчи Қўзижон Мадрахимов, дуторчи Абдусоат Ваҳобов, найчи Абдуқодир Исмоилов, Хоразмда эса гармончи Қурбон созчи Исмоилов, чангчи Муҳаммад Юсуф Харратов, танбурчилар Матпано ота Худойберганов, Матёқуб Харратов, Қурбон Назар Абдуллаев (Бола-Бахши), Мадрахим Ёқубов (Шерази) лар машҳур бўлишган.

Устозлар таъсирида Тошкентда Шораҳим ва Шобарот Шоумаров каби танбурчилар, Абдусоат ва Солихон каби дуторчилар, Андижонда Усмонхўжа дуторчи, Кўқонда қўшнаychи ва сурнайчи Ашурали Маҳрам, найчи Абдуқодир, қўшнаychи ва сурнайчи Аҳмаджон, Наманганда чангчи Рўзиматхон, Марғилонда чангчи ва доирачилар Уста Масайд ва Уста Олим каби ажойиб ўзбек халқ санъати усталари етишиб чиқдилар. Уларнинг ҳар бири ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги санъатининг ўзига хос услубга эга усталари эди.

Ота-Жалолiddин Носиров (1845—1928) мақом ижрочиси, таниқли

ўқитувчи, чолғучи, уста танбурчи эди. У дастлабки мусиқа илмининг онасидан ўрганди, сўнгра мақомларнинг зукко билимдони ва моҳир ижрочиси бўлган отасидан таълим олди. Ота-Жалол Носиров узоқ йиллар мобайнида Амир Олимхон (Бухоро), Амир Музаффархон (Шаҳ-рисабз), Амир Отажонлар (Кармана, ҳозирда Навоий) лар саройида ўзбек халқ чолғулари ансамблининг доимий раҳбари ва хонандаси бўлган.

Ота Ғиёс Абдуғани (1858—1927) ўзбек мусиқасининг билимдони; бухоролик танбурчи эди. У Шошмақомнинг мушкулот қисмини яхши билган ва ҳар бир мақомни унга хос усул ва хусусиятларни сақлаб қолган ҳолда ижро этган.

Ҳожи Абдулазиз Расулов (1852—1936) — ўзбек ва тожик мусиқасининг таниқли ижрочиларидан бири, моҳир танбурчи Ҳожи Раҳимқулнинг шогирди. 1888 йилда Бухорога боради. У ерда Ота-Жалолднинг Назиров раҳбарлиги остида бир йил ичида Шашмақомни мукамал ўрганади. А. Расулов Фарғона, Самарқанд, Тошкент шаҳарларида ўзбек халқ мусиқаси ва мақомларини фаол тарғиб қилади. У ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги ривожига танбурчи, дуторчи ва хонанда сифатида салмоқли ҳисса қўшиб, халқ ва мусиқа жамоатчилигининг меҳр-муҳаббатига сазовор бўлди.

Юсуф-қизиқ Шакаржонов (1869—1939) аскиячи, ногора, дутор, доира каби турли чолғу асбобларининг моҳир ижрочиси бўлган. Кўпгина иқтидорли чолғучилар ўзбек халқ мусиқа илмининг катта билимдони Шакаржоновнинг маслаҳат ва кўрсатмаларидан баҳраманд бўлишган.

Уста Олим Комилов (1875—1953) — таниқли халқ созандаси, доирачи, ногорачи ва чангчи, шунингдек маърифатчи, мураббий, бир қатор ёш чолғучиларнинг устози бўлган. Олимжон Комиловнинг ижрочилик истеъдодини шаклланишида марғилонлик машҳур доирачи Масаид ота катта роль ўйнади. У ёш иқтидорга доира чалишнинг ўзига хос нозик йўллари ва сирларини ўргатди. Олимжон доирадан ташқари чанг, ногора ва дутор чалишни ҳам мукамал ўрганди. Доира ижрочилигида унинг қобилияти ёрқинроқ намоён бўлди. У чалаётган доира алоҳида таъсирчанлик касб этарди. Унинг садолари ўзига хос ва таъсирли бўларди. Чолғучининг ижроси ўзининг ритмик аниқлиги, динамик ва тембр бўёқларининг ранг-баранглиги билан ажралиб турарди.

Чолғучининг ижодий фаолиятидаги энг ажойиб хусусият шунда эдики, у ҳамиша ўзбек халқ чолғуларида чолғучилик санъати даражасини юксалтиришга интиларди. Уста Олим Комилов доира учун яратилган рақс усуллариغا катта аҳамият берган. «Доира дарслиги» туркумида қатор усуллар рақс ҳаракатларининг хусусиятларига тўла мувофиқ равишда усталик билан тўпланган. Булар «Садр», «Сохта Ҳфорий», «Гул ўйин», «Пилла», «Шодлик», «Занг» ва бошқа ҳаракат усулларидир.

Баъзи техник сабабларга кўра ноталар китобининг сўнгида берилди. Ноталар зарур бўлган ўринларда «... нотага қаралсин» кўрсатмаси берилди. 1-нотага қаралсин.

Чизиқ остидаги нота «бум» ни, чизиқ устидаги нота эса «бак» (баланд товуш) ни ифодалайди.

Абдусоат Ваҳобов (1875—1934) — машҳур уста дуторчи, мусиқа

билан ёшлигидан мустақил равишда, кейинроқ тошкентлик машҳур дуторчи Илҳомжон билан бирга шуғулланган. Абдусоат ижрочилик фаолиятини Илҳомжон дуторчи, Қаримбекхўжа ғижжакчи, Шобарот танбурчи, Қаримбекхон танбурчи, Илёс Ҳожи чангчилар билан ҳамкорликдаги ҳаваскорлик халқ чолғулари ансамблида бошлади. Шу ансамблнинг аъзоси сифатида, у 15 йил давомида жамоа сайлларида, ишчи клубларидаги, чойхоналардаги концерт чиқишларида фаол иштирок этди. Ансамбль репертуарини, асосан, рақс куйлари «Дугоҳи Ҳусайний», «Чоргоҳ», «Насрулло», «Наво», «Ажам», «Сарбозча», «Эшвой», Курт ва Фарғона-Тошкент мақомларидан парчалар ташкил этган.

Қўзихон Мадраҳимов (1888—1952) моҳир дуторчи. Чолғучининг репертуарига унинг ижросида такрорланмас жилолар касб этган рангбаранг хусусиятли «Гулёр», «Шаҳноз», «Чапандоз», «Оҳёр», «Қоразанг», «Муножот», «Совти Муножот», «Уфори муножот», «Таронаи Уфор», «Тановар», «Сайқал», «Дилхирож», «Яланг Даврон», «Курт» каби рақс куйлари ва туркум асарлар кирган. Унинг чиқишлари (ижроси) ўзининг меъёрига етганлиги ва ўта мусиқийлиги билан ажралиб турар эди. У граммафон пластинкасига «Қўштор», «Ажаб ёрларим», «Майда тор» каби чолғу асарларини ёздирган. Қўзихон Мадраҳимовнинг «Қўштор» асарини ижроси айниқса эътиборга лойиқ. Таниқли Ўзбекистон бастакори А. Ф. Козловский ўзбек чолғучисининг ижрочилик маҳоратига юқори баҳо берган эди: «Таъкидлаш керакки, марғилонлик дуторчи ўзининг зўр маҳорати, иқтидорининг жилоси ва санъаткорларга хос ўзини тута билиши билан ўзи ижро этаётган халқ мусиқий асарлари мазмунининг чуқурлигини тингловчига етказа олди. Ижрочи томонидан ифодааланган бу мусиқа моҳиятининг чуқурлиги, ҳақиқий маҳорат жилваси биздан К. Мадраҳимов сиймосида ўзбек халқ мусиқачилигида нодир воқеликни кўришни ва унинг санъатини кенг оммалаштиришни тақозо қилади»¹.

Юқорида номлари келтириб ўтилган мусиқачи-чолғучилар, ўз ижодий йўлини бошлаб, ўз даврида ижодий камолотга етдилар. Улар ҳаммаси маърифатчилар, ёш мусиқачиларнинг устозлари эдилар. Уларнинг педагогик қарашлари, таълимотлари ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик бўйича янги педагогик ҳаётий манба бўлиб хизмат қилди.

¹ Алимбоева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана. Ташкент, 1959. 102-бет.

XX АСР БОШЛАРИДАН 1945 ЙИЛЛАРГА

1917—1945 йилларда ижрочилик санъатининг

1917 йил гултаришидан кейин ўзбек мусиқа санъатининг қин тараққий қила бошлади. Биринчи ўн йилларда фольклор шунослик, ижрочилик санъати соҳаларида эришилди.

Мусиқа ўқув юртлари — Тошкентдаги Тўра Аҳмедов рияси (1918) ва унинг Самарқанддаги, Фарғонадаги (1920) филиалларида катта ишлар амалга оширилди. Бу мусиқа билан юртлари том маънадаги (фортепьяно, скрипка ва дамли чолғулари) бироқ, ўтган давр мусиқа маданияти илми бўлмаганларга содда мусиқа назарий илми боқ берилар эди. Шу туфайли ёш республикада мусиқа ҳаваскорлиги кенг қулоч ёйди.

Ўзбек санъатининг асосчиси, драматург, актёр ва арбоби Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий мусиқа ҳисса қўшди. Дастлабки мусиқа тўғрақлар гуруҳларининг, Фарғонадаги ўлка мусулмон жондаги уезд ўзбек мусиқий театр труппасининг, «Шўро!», «Ҳай ишчилар», «Ишчилар ўйғон», «Бобо» каби эмомонавий мавзудаги илк қўшиқларнинг номин билан боғлиқ. Ҳамзанинг кўп қиррали фаолияти унинг ўзбек чолғулари ижрочилик ва ривожланиш жараёнида муҳим ўрин тутади. У Фарғонадаги биринчи ўзбек дамли чолғулар ташкилотчиси бўлиб (1916), бу оркестрда муштибор берган ҳолда ўзбек ёшлари орасида чолғу ижрочилигига ўргатган шахсдир. 1918 йили муштибор сайёр мусиқий драматик труппасини ташкил қилган ва бошчалаган қўшиқ ва куйлардан иборат ва басталаган оркестр учун мослашган репертуарини ташкил қилган. Григорьев оркестри учун мослашган репертуарини ташкил қилган. Ҳамза ўзбекистондаги мусиқачилар орасида биринчи бўлиб халқ оркестрини тузиш учун ўзбек халқ мусиқасини (реконструкция қилиш) ва хроматизация қилиш

билан ёшлигидан мустақил равишда, кейинроқ тошкентлик машҳур дуторчи Илҳомжон билан бирга шуғулланган. Абдусоат ижрочилик фаолиятини Илҳомжон дуторчи, Қаримбекхўжа ғижжакчи, Шобарот танбурчи, Қаримбекхон танбурчи, Илёс Ҳожи чангчилар билан ҳамкорликдаги ҳаваскорлик халқ чолғулари ансамблида бошлади. Шу ансамблнинг аъзоси сифатида, у 15 йил давомида жамоа сайлларида, ишчи клубларидаги, чойхоналардаги концерт чиқишларида фаол иштирок этди. Ансамбль репертуарини, асосан, рақс куйлари «Дугоҳи Ҳусайний», «Чоргоҳ», «Насрулло», «Наво», «Ажам», «Сарбозча», «Эшвой», Курт ва Фарғона-Тошкент мақомларидан парчалар ташкил этган.

Қўзихон Мадраҳимов (1888—1952) моҳир дуторчи. Чолғучининг репертуарига унинг ижросида такрорланмас жилोलар касб этган рангбаранг хусусиятли «Гулёр», «Шаҳноз», «Чапандоз», «Оҳёр», «Қоразанг», «Муножот», «Совти Муножот», «Уфори муножот», «Таронан Уфор», «Тановар», «Сайқал», «Дилхироҷ», «Яланг Даврон», «Курт» каби рақс куйлари ва туркум асарлар кирган. Унинг чиқишлари (ижроси) ўзининг меъёрига етганлиги ва ўта мусиқийлиги билан ажралиб турар эди. У граммафон пластинкасига «Қўштор», «Ажаб ёрларим», «Майда тор» каби чолғу асарларини ёздирган. Қўзихон Мадраҳимовнинг «Қўштор» асарини ижроси айниқса эътиборга лойиқ. Таниқли Ўзбекистон бастакори А. Ф. Козловский ўзбек чолғучисининг ижрочилик маҳоратига юқори баҳо берган эди: «Таъкидлаш керакки, марғилонлик дуторчи ўзининг зўр маҳорати, иқтидорининг жилоси ва санъаткорларга хос ўзини тута билиши билан ўзи ижро этаётган халқ мусиқий асарлари мазмунининг чуқурлигини тингловчига етказа олди. Ижрочи томонидан ифодааланган бу мусиқа моҳиятининг чуқурлиги, ҳақиқий маҳорат жилваси биздан К. Мадраҳимов сиймосида ўзбек халқ мусиқачилигида нодир воқеликни кўришни ва унинг санъатини кенг оммалаштиришни тақозо қилади»¹.

Юқорида номлари келтириб ўтилган мусиқачи-чолғучилар, ўз ижодий йўлини бошлаб, ўз даврида ижодий камолотга етдилар. Улар ҳаммаси маърифатчилар, ёш мусиқачиларнинг устозлари эдилар. Уларнинг педагогик қарашлари, таълимотлари ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик бўйича янги педагогик ҳаётий манба бўлиб хизмат қилди.

¹ Алимбоева К., Аҳмедов М. Народные музыканты Узбекистана. Ташкент, 1959, 102-бет.

XX АСР БОШЛАРИДАН 1945 ЙИЛЛАРГАЧА ИЖРОЧИЛИК САНЪАТИ

1917—1945 йилларда ижрочилик санъатининг тараққиёти

1917 йил тўнтаришидан кейин ўзбек мусиқа санъати жадал ва жўшқин тараққий қила бошлади. Биринчи ўн йилликдаёқ мусиқа таълими, фольклоршунослик, ижрочилик санъати соҳаларида муайян ютуқларга эришилди.

Мусиқа ўқув юртлари — Тошкентдаги Туркистон Халқ Консерваторияси (1918) ва унинг Самарқанддаги, Фарғонадаги (1919), Бухородаги (1920) филиалларида катта ишлар амалга оширилди. Уларда асосан ўзбек халқ чолғуларини ҳамда баъзи Оврўпача мусиқа чолғулари (фортепьяно, скрипка ва дамли чолғулари) ни чалиш ўргатилар эди. Бу мусиқа билим юртлари том маънодаги Консерватория бўлмаса-да, бироқ, ўтган давр мусиқа маданияти илмини ўрганиш имконига эга бўлмаганларга содда мусиқа назарий илми ҳамда ижро санъатида сабоқ берилар эди. Шу туфайли ёш республиканинг кўпгина шаҳарларида мусиқа ҳаваскорлиги кенг қулоч ёйди.

Ўзбек санъатининг асосчиси, драматург, бастакор, муаллим, жамоат арбоби Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий мусиқа санъати ривожига катта ҳисса қўшди. Дастлабки мусиқа тўгаракларининг, мусиқий-драматик труппаларининг, Фарғонадаги ўлка мусулмон сиёсий гуруҳининг, Андижондаги уезд ўзбек мусиқий театр труппасининг ташкил топиши, «Яша Шўро!», «Ҳой ишчилар», «Ишчилар уйғон», «Биз ишчимиз», «Ишчи бобо» каби замонавий мавзудаги илк қўшиқларининг яратилиши унинг номи билан боғлиқ. Ҳамзанинг кўп қиррали ижодий ва педагогик фаолияти унинг ўзбек чолғулари ижрочилик мактабининг шаклланиш ва ривожланиш жараёнида муҳим ўрин тутганлигини тасдиқлайди. У Фарғонадаги биринчи ўзбек дамли чолғулар (Духовой) оркестрининг ташкилотчиси бўлиб (1916), бу оркестрда мусиқа санъатига алоҳида эътибор берган ҳолда ўзбек ёшлари орасида мусиқа ҳаваскорларини чолғу ижрочилигига ўргатган шахсдир. 1918 йилда Ҳамза Фарғонада солистлар, хор ва илгари ташкил қилинган дамли чолғу оркестрдан иборат сайёр мусиқий драматик труппасини тузди. Репертуари Ҳамза яратган ва басталаган қўшиқ ва куйлардан иборат бўлган (буни капелмейстер И. Григорьев оркестр учун мослаштирган) дамли чолғу оркестр жамоаси труппада муҳим ўрин тутган. Ҳамза ранг-баранг, бадий юксак концерт репертуарларини янада кенгайтиришга интилган. У Ўзбекистондаги мусиқачилар орасида биринчилардан бўлиб, кўп овозли халқ оркестрини тузиш учун ўзбек халқ чолғуларини таъмирлаш (реконструкция қилиш) ва хроматизация қилиш лозимлигини айт-

ди. Ҳамза чалган танбур М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваторияси халқ чолғулари музейи қошидаги тажриба лабораториясида сақланмоқда. Дутор ва танбур чала олган, халқ қўшиқларини яхши билган Ҳамза ўзи ҳам кўпгина қўшиқлар яратди. Улар ҳозирда ҳам якка ижрода ва ўзбек халқ чолғулари оркестри ижросида бирдек ижро этилиб ва куйланиб келмоқда. Ҳамза ижоди ўзининг байналмилал моҳияти билан ўзбек халқининг маданият хазинасини бойитди. Ҳамзанинг фаол фаолияти таниқли қўшиқчи, актёр, етук мусиқий театр арбоби Муҳиддин Қори Ёқубов (1896—1957), ажойиб раққоса, хонанда, балетмейстер, муаллим, кўзга кўринган мусиқа арбоби Тамарахоним (Тамара Артёмовна Петросянц) (1906—1991), моҳир доирачи ва нўғорачи, ўзбек халқ мусиқаси ва чолғуларининг билимдони Юсуфжон қизиқ Шакаржонов (1869—1939) каби республиканинг кўзга кўринган ижрочи ва чолғучилари билан боғланган эди.

1917 йилгача бўлган даврдаги халқ мусиқачи ва ижрочилари яратган анъаналар чолғучиларнинг кейинги авлоди ижодида таркиб топди ва давом этди. Мусиқачи-ижрочилар қайта тузилган маданий-маърифий ташкилотларда ишга киришиб кетишди.

Таниқли танбурчи ва хонанда Шораҳим Шоумаров 1919 йилда Тошкентдаги «Намуна» мактаб-интернати қошида халқ чолғулари ансамблини тузди. Бу ансамбль кейинчалик Тошкент мусиқа техникумини ташкил қилиш учун асос бўлиб хизмат қилди.

20-йилларда ўқув юртлари, заводлар, фабрикалар қошида, қишлоқ жойларида «Кўк кўйлак», «Санъатчи қизлар», «Санойи нафиса» каби мусиқий жамоалар тузилди. Ташкил қилинган ижодий жамоалар таркибида найчи, чангчи, дуторчи, танбурчи, ғижжакчи, доирачи, нўғорачилар ва қашқар рубоб созандалари бўлган халқ чолғулари ансамбллари ҳам бор эди.

Халқ чолғулари ансамбллари Фарғонада, Қўқонда, Андижонда, Самарқандда ҳам тузилади. Уларга машҳур чолғучилар Уста Олим Комилов, Тўхтасин Жалилов, Аҳмаджон Умурзоқов, Юсуфжон қизиқ Шакаржонов, Уста Рўзимат Исабоев, Матюсуф Харратов, Уста Тойир, Маъруфжон Тошпўлатов, Муҳиддин Мавлоновлар раҳбарлик қилишган. Уларнинг самарали ижоди туфайли ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатидан кўпчилик баҳраманд бўлди (4-расмга қаранг).

Тўхтасин Жалилов (1896—1966) Андижонда туғилган. Унинг отаси турли хил устахоналарда мавсумий ишчи бўлиб ёлланиб, рўзгор тебратар эди. Тўхтасин болалигиданоқ мусиқани севар эди, аммо унга мактабда ўқиш насиб этмади. У Қўқонга борганида машҳур чолғучилар Эшон ғижжакчи, Мадамин доирачи, Юсуфжон чангчи билан учрашди. Юсуфжон чангчи унга ғижжак чалишни ўргатган биринчи муаллимдир. 1919 йилда Тўхтасин Андижондаги ўзбек халқ чолғулари ансамблларида бирида қатнашади. 1923 йилда Москвада Бутунроссия қишлоқ хўжалик кўргазмасида берилган концертларда қатнашган 15 чолғучи орасида Т. Жалилов ва Мулла Тўйчи Тошмуҳамедовлар ҳам бор эди.

1926—1927 йилларда Т. Жалилов Қори Ёқубов ва Тамарахоним бошчилик қилган концерт-этнографик ансамблида ғижжакчи бўлиб ишлайди. Бу ерда у ажойиб чолғучилар — Уста Олим Комилов

(доира), Абдуқодир Исмоилов (най), Давлат Охунов (датор) ва бошқаларнинг ижоди билан танишади. Шу ансамбль билан кўпдан-кўп шаҳарларда ижодий сафарда бўлади. 1929 йилда у Андижон театрининг мусиқа раҳбари этиб тайинланди. Я. М. Свердлов номидаги Тошкент мусиқий театрининг бош дирижёри ва мусиқа раҳбари бўлиб ишлади (1934—1936). Т. Жалилов 1936—37 йилларда Ўзбекистон Давлат филармонияси ашула ва рақс этнографик ансамблининг, 1940—49 йилларда эса Муқимий номидаги ўзбек мусиқали драма ва комедия театрининг бадий раҳбари хизмат вазифасида ишлади.

Тўхтасин Жалилов — бастакор. У «Нурхон», «Гунчалар», «Алпомиш», «Муқимий», «Сурмахон», «Равшан ва Зулхумор», «Тоҳир ва Зухра» каби мусиқали драма спектакллариининг яратилишида ҳам муаллиф сифатида иштирок этди. Умрининг сўнгги йилларида Т. Жалилов қўшиқ жанри соҳасида ишлайди. Унинг кўп йиллик ижодий хизматлари, мусиқий ва жамоатчилик фаолияти юксак мукофотланди. 1937 йилда унга Ўзбекистон Халқ артисти фахрий унвони берилди. У Меҳнат Қизил Байроқ, «Ўрнат белгиси» нишонлари ва қатор медаллар билан тақдирланган.

Янги шароитда чуқур ижтимоий аҳамиятга молик бўлган муаммоларни ҳамда ижрочилик санъатининг кейинги тараққиёт йўллариини белгилаш муаммоси низоятда долзарб масала бўлиб қолди Тошкентда мусиқий-этнографик ҳайъат (комиссия) ташкил этилган эди (1919—1923). Унинг таркибига В. А. Успенский, Фулом Зафарий, Эмиль Менгайлис, Н. Н. Миронов каби ижодий зиёлилар ва фольклоршуносларнинг обрўли вакиллари кирган эдилар. Мусиқий-этнографик ҳайъат (комиссия) ўзбек анъанавий мусиқаси бўйича бой материал тўплаб, нашр этди. Ўшбу ҳайъат (комиссия) вакиллари томонидан ўтказилган жамлаш ишлари туфайли кўплаб мусиқа асарлари ёзиб олинди. Улар ичида 1924 йилда В. А. Успенский томонидан чоп этилган Шашмақомнинг бухороча туркумининг ёзиб олинishi катта тарихий аҳамиятга молик бўлди.

Ўзбек халқ чолғулари оркестри (1937) асосчиларидан бири **Николай Назарович Миронов** (1870—1952) Самара губерниясида туғилди. У мутахассислиги бўйича скрипкачи бўлиб, 1917 йилгача Ўрта Осиёнинг Марғилон, Андижон, Қўқон ва бошқа шаҳарларида ҳарбий дамли чолғулар оркестри раҳбари ва бош дирижёри бўлиб ишлади. 1897 йилда Тошкент мусиқа жамиятининг директори бўлган. Н. Н. Миронов ўзбек халқ мусиқасининг дастлабки тўловчиларидан бирidir. У Туркистон халқ консерваториясида мусиқа назариясидан сабоқ берди. Н. Н. Миронов 1922 йилда Тошкентда мусиқий-этнографик ансамбль ташкил қилиб, у билан Ўрта Осиё ҳудудида ва унинг ташқарисидаги кўпгина шаҳарларда концерт-чиқишлар қилди. Ансамбль дастурига ўзбек халқи, бошқа халқлар, хорижий мамлакатлар мусиқалари кирган. Н. Н. Миронов 1928—1932 йилларда Самарқанддаги мусиқа ва хореография илмий-тадқиқот институтининг ташкилотчиси ва директори бўлиб ишлади. Шу йилларда «Ўзбек мусиқаси», «Ўзбек ва бошқа Шарқ халқлари мусиқа маданиятининг обзори», «Фарғона, Хива ва Бухоро мусиқаси» каби китобларни ёзди. Н. Н. Миронов биринчи бўлиб, ўзбек халқ чолғулари ансамблига кўп овозлиликини

киритишни синаб кўрди. Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғу-лари унисон (бир овозли) ансамблининг Москвада бўлиб ўтган ўзбек санъати декадасидаги муваффақиятли чиқишларидан сўнг, у Нота оркестрини тузади ва унга бошчилик қилади (1937).

Н. Н. Миронов қатор ажойиб мусиқачи ижрочиларни тарбиялаб етиштирди. Уларнинг орасида М. Ашрафий (датор), М. Бурхонов (тан-бур), Т. Содиқов (най), М. Левиёв (най, датор), Э. Бобокалонов (тан-бур), А. Камолов (най) қабилар бор. Унинг мусиқа соҳасидаги хизмат-лари муносиб тақдирланди, 1937 йилда унга Ўзбекистон Халқ артисти унвони берилди.

Кўзга кўринган рус мусиқачилари таъсири остида Ўрта Осиёда маҳаллий аҳоли ўртасида ҳам мусиқа ҳаваскорларининг сони ортди. Мусиқачи чолғучилар ва янги ижодий жамоалар ташкилотчилари фао-лияти кенг қулоқ ёйди. Муҳитдин Қори Ёқубов, Юнус Ражабийлар ўзбек халқ чолғулари ансамблларининг илк раҳбарларидан бўлдилар.

Муҳитдин Қори Ёқубов (1896—1957) — Ўзбекистонда ташкил этил-ган концерт-этнографик ансамбль раҳбари. Унинг ижодий йўли жуда ёшлигиданоқ бошланди. У 1916 йилдаёқ Фарғонада иқтидорли ёшлар-дан нота асосида мусиқа тўгарагини тузди. Асосан миллий чолғу-лардан иборат бўлган тўгарак таркибида Оврупча мусиқа асбобла-ри (скрипка, мандалина, труба) ҳам мавжуд эди. 1918 йилда Муҳит-дин Қори Ёқубов Ҳамза билан танишади. Улар биргаликда биринчи ўзбек театрини тузишади.

Бу театрда Қори Ёқубов ижросида Ҳамзанинг «Яша, Шўро» қўшиғи янгради. У Ҳамзанинг «Биз ишчимиз», «Ҳой, ҳой отамиз», «Ишчилар уйғон» каби қўшиқларини тарғиб қилиш ва ёйишда катта хизмат қилди. Бу қўшиқлар, шунингдек, фронтларда, Москва, Ленинград, Боку, Харь-ков, Қозон шаҳарларида ҳам ижро этилди.

Муҳитдин Қори Ёқубов 1922 йилда ўзбек артистларидан биринчи бўлиб Москва давлат Театр санъати техникумига ўқишга кириб, у ерда 1924 йилгача ўқийди. 1925 йилда у яна А. Н. Рубинштейн номи-даги мусиқа техникумига ўқишга боради. Машҳур хонанданинг кўп қиррали концерт-ижрочилик фаолияти унга катта муваффақият кел-тирди. Бу халқ чолғулари, хонанда ва раққосаларни ўз ичига олган янги типдаги ансамбль ташкил этишни тақозо этди. Янги типдаги ансамбль тузиш ғояси унда Москвада театр санъати техникумида ўқиб юрган чоғидаёқ (1923), туғилган эди, бу ғоя хориж сафаридан қайтгач янада кучайди (Қори Ёқубов ва Тамарахоним санъат уста-лари таркибида Париждаги 1-жаҳон амалий санъат кўргазмасига, сўнгра Берлинга концертда қатнашиш учун сафарбар қилинган эди). Оврупчада Қори Ёқубов ва Тамарахоним мусиқий ҳаёт билан таниши-шади, театр ва концертларда бўлишади. Буларнинг ҳаммаси уларнинг бадий тасаввурини янада бойитади.

1926 йилда ўзбек мусиқа маданияти тарихида илк бор 21 ижро-чидан иборат давлат сайёр концерт-этнографик труппаси ташкил қилинади. Мазкур ансамблга Фарғона водийсининг ўша даврда маш-ҳур бўлган уста чолғучилари, хонандалари, раққос ва раққосалари ишга таклиф этилган эди. Чолғучилар таркиби ансамблнинг энг нуфуз-ли қисми бўлиб, ижодий жамоанинг ўзагини ташкил қилар эди.

Қори Ёқубов ижодий ташаббускорлиги, катта ташкилотчилик қобилияти туфайли ансамблни таниқли ижрочилардан тузишга муваффақ бўлди. Булар Юсуфжон қизиқ Шакаржонов (ноғора, раҳбар), Уста Олим Комилов (доира), Тўхтасин Жалилов (ғижжак), Аҳмаджон Умурзоқов (қўшнай), Абдуқодир Исмоилов (най), Ота Хўжа Сайдазимов (датор), Ҳайит-охун (танбур), Муҳитдин Ҳожи (танбур), Мамат бобо (доира), Худойберди (сурнай), Мадаминжон Исҳоқов (бўламон) ва бошқалардан ташкил топган эди.

Чолғучилардан ташқари ансамбль қатнашчилари орасида таниқли раққоса ва хонанда Тамарахоним, хонанда Жўрахон Султонов, ўйинчи Ҳожи Сиддиқ Исмоиловлар ҳам бор эди.

Муҳитдин Қори Ёқубов икки йил мобайнида 600 га яқин ўзбек халқ ашула ва рақс куйлари намуналарини ёзиб олиб, катта ўйин туркумидаги мусиқа рақс сюитасини қайта тиклади. Ансамбль қатнашчилари шу намуналар асосида концерт дастури тузиб, 1926 йил апрелида уни мусиқа жамоатчилигига намойиш этишди.

Тез орада ансамбль Ўрта Осиё шаҳарлари, шунингдек Москва, Ленинград, Боку, Қозон, Уфа шаҳарлари бўйлаб концерт сафарига жўнаб кетди.

Республикада илк мусиқий-этнографик ансамблнинг тузлиши, унинг муваффақиятли концерт чиқишлари, ўзбек халқ мусиқасининг тўпланиши ниҳоятда катта аҳамиятга эга бўлди. Ансамбль репертуарини халқ куйлари ва замонавий бастакорларнинг асарлари («Баёт», «Дугоҳ», «Ушшоқ», «Наврўзи Ажам», «Илғор», «Тановар» ва бошқалар) ташкил этарди. Қори Ёқубов ва Тамарахоним (Илила-ёр», «Омон-ёр») сингари халқ қўшиқларини дуэт тарзида куйлашган.

Мусиқий-этнографик труппанинг концерт чиқишларига вақтли матбуот ўз муносабатини билдирди. Жумладан, «Ленинградская правда» рўзномасининг 1927 йил 11 май сонида қуйидагилар ёзилган: «Ўзбек артистларининг чиқишларини буюк воқеа деб аташ мумкин. Бизнинг янги шакл ва мазмунни талаб этувчи санъатимизга ҳаёт бахш этувчи битмас-туганмас манбалар шу ерда».

«Маориф ва ўқитувчи» маҳаллий журналда (1926 йил 6-сон, 8-бет) чолғучилар ижросини батафсил тасвирлаган қуйидаги тақризни ўқиш мумкин: «Мана қаршингизда Юсуф қизиқ: унинг олдида иккита катта ноғора (улардан бири Худоёрхон замонида, иккинчиси анча илгари ясалган) ҳар икки қўлида биттадан таёқча. Унинг ўнг ёнида Абдуқодир найчи ўтириб олиб, найда ғамгин, лирик, самимий куйларни маҳорат билан чаляпти. Уларнинг олдида пастда ҳозирча республикада ягона бўлган моҳир қўшнаychи ўтирибди. Аҳмаджон Умурзоқовни таништириб ўтиришга ҳожат ҳам йўқ, чунки уни «Қўқонлик қўшнаychи» сифатида ҳамма билади. Унинг ёнида ғижжакчи Тўхтасин Жалилов, чангчи Уста Олим, танбурчилар Муҳитдин Ҳожи ва Ҳайит-охун, хонандалар Орифжон ва Жўрахон».

Ҳа, ҳақиқатан ҳам ансамбль чолғучиларнинг ифодали ва таъсирли ижроси ёрқин ўзига хос эди, улар тингловчиларни ўз ҳарорати, самимийлиги, қувноқлиги билан жалб қилишган.

Кўпгина шаҳарлар бўйлаб қилинган муваффақиятли гастрол сафарлари ансамбль обрўсини янада оширди. Жамоа, айниқса

ўз сафини ёш чолғучилар билан тўлдиргандан сўнг ижодий жиҳатдан мустаҳкамланди. Ёш ижрочилар орасида хонандалар Гавҳархоним Петросянц, Бегим-хоним ва Нурхон Йўлдошхўжаева, Бобораҳим Мирзаев, чангчи Пўлат Раҳимов, артистлар Зухур Қобулов, Низом Ҳайдаровлар бор эди. Ансамбль 1927 йил июлигача фаолият кўрсатди. Шу жамоа асосида кейинроқ, 1929 йилда 1-Ўзбек Давлат мусиқа театри тузилди.

1936 йилда Москвада бўладиган Декада муносабати билан Қори Ёқубовга Давлат филармониясини тузиш топширилади, у филармониянинг биринчи директори этиб тайинланади. Қори Ёқубовнинг ва бошқа мусиқа санъати арбобларининг қатъийлиги туфайли Тошкент Давлат Консерваториясини тузиш ҳақида қарор қабул қилинади.

Ўзбек халқ мусиқаси анъаналарининг давомчиси, тошкентлик моҳир халқ чолғучиси — дуторчи, танбурчи, найчи Юнус Ражабийнинг (1897—1976) ижодий фаолиятига маърифатпарварлик, кенг мусиқий-ижтимоий хусусиятлар хос эди. Беш жилдлик ўзбек халқ мусиқасини ёзиб олиб, нашрга тайёрлаганлиги Юнус Ражабийнинг кўп йиллик ижодий фаолиятининг энг ажойиб самараси бўлди.

Юнус Ражабий 1925 йили Тошкент мусиқа техникумининг «ўзбек халқ чолғулари» ихтисослигини тугатди. Кейинроқ, у Самарқанд мусиқий драматик театрининг мусиқа раҳбари бўлиб ишлади. Бу ерда Юнус Ражабий ўзининг катта мусиқий қобилиятини намоён этади, ижрочилик маданияти ва мусиқий-назарий билимларини бойитади ва чуқурлаштиради. Унга бу ишда таниқли хонанда ва чолғучи Ҳожи Абдулазиз Расулов катта ёрдам кўрсатади. Самарқандда Ю. Ражабий қўшиқлар яратиш йўлида дастлабки қадамларни қўяди.

1926 йил бошида Юнус Ражабий Тошкентга қайтгач, «Учқун» ва «Намуна» номидаги умумий таълим мактаблари қошидаги ўзбек халқ чолғулари ансамблларига бевосита бошчилик қилади. Қисқа вақт ичида у иқтидорли ўқувчлардан ансамбль ташкил қилади. Улар орасида дуторчилар Ориф Қосимов, Маҳмуд Юнусов, Зокиржон Содиқов, найчи Жалил Камолов каби моҳир чолғучилар бор эди. Ёш Юнус Ражабийда эндиликда шаҳарда эътиборлироқ ансамбль тузиш ғояси туғилади.

1927 йилда Юнус Ражабий Ўзбекистон радио қўмитаси қошида 12 чолғучи (хонанда ва созанда) дан иборат халқ чолғулари миллий ансамбли ташкил этади. Бу ансамблга у Тошкентдаги ўша пайтда машҳур мусиқачилар — қўшнайтичи Хайрулла Убайдуллаев, дуторчилар Абдусоат Ваҳобов, Ориф Қосимов, танбурчилар Рихси Ражабов, Мақсудхўжа Юсупов, ғижжакчилар Имомжон Икромов, Наби Ҳасанов, Маҳмуд Юнусов, найчилар Дадаали Соатқулов, Саид Калонов, чангчилар Ниғматжон Дўстмуҳамедов, Фахриддин Содиқов, Маҳаматжон Расулов, доирачи Дадахўжа Соттиевларни жалб этди.

Ансамбль репертуарида ўзбек халқ куйлари билан бир қаторда замонавий бастакорларнинг, жумладан Юнус Ражабийнинг «Чоргоҳ», «Қўчабоғи», «Баёт», «Бирлашингиз», «Фабрика», «Ғалаба», «Ҳаммамиз», «Илғор», «Мирзадавлат» каби асарлари бор эди. Кейинроқ бу ансамблда Республиканинг машҳур хонандалари тошкентлик Мулла Тўйчи Тошмуҳамедов, бухоролик Домла Ҳалим Ибодов, самарқандлик дуторчи ва хонанда Ҳожи Абдурахмон Умаров, хоразмлик танбурчи

ва хонандалар Матёқуб Харратов, Сафо Муғаний, тошкентлик Назира Аҳмедова каби санъаткорлар ишлаган. Айни пайтда ансамблнинг ижрочилик репертуари «Шашмақом»нинг мишкулот ва наср қисмлари: «Насруллоий», «Наврўзи Сабо», «Талқини Ушшоқ», «Сарвиноз талқинча», шунингдек бастакорларнинг «Уйғонинг», «Бизнинг қишлоқ», «Яшасин», «Колхозим» каби асарлар ҳисобига кенгайди.

Ижрочилик репертуарини ранг-баранг қилишга интилиш, жаҳон маданияти асарларига мурожаат қилиш ансамблга кўзга кўринган санъат усталарининг ва истеъдодли ёшлар оқимини олиб келди. Шу мақсадда ансамблга Уста Усмон Зуфаров тайёрлаган ғижжак бас, ғижжак алыт, дутор бас ва танбур каби чолғулари киритилди. Бу оркестрнинг умумий чолғу диапазонини кенгайтириш имконини берди.

Йиллар давомида ансамбль ўсди, ривожланди, такомиллашди. 1927 йилдан бошлаб ансамбль турли концерт дастурлари билан радио орқали чиқиб, чолғу ижрочилиги соҳасидаги ютуқларни тарғиб қила бошлади. Ансамбль фаолияти кенг жамоатчилик эътиборини қозонди, Ўзбекистоннинг машҳур яккахонлари ва якканавоз чолғучилари у билан яқиндан ижодий алоқа ўрнатишади. Ансамбль тез фурсатда Ўзбекистоннинг энг яхши мусиқий жамоалари сафидан ўрин олди. У концерт-ижрочилик, ижодий (замонавий қўшиқ ва куйлар яратиш) ва педагогик йўналишларда ҳам фаолият кўрсатди. Ансамбль кенг тингловчилар оммаси орасида катта мусиқий-маърифий ишлар олиб борди.

Юнус Ражабий узоқ ва мураккаб ижодий йўлни босиб ўтди. Най ва дутор чалиш, қўшиқ айтиш санъатини такомиллаштириш жараёнида у ўзбек мусиқа фольклорини батафсил ўрганиб чиқди. Кўпгина ижодий зиёлилар қатори Ю. Ражабий ўзбек халқ чолғулари ижрочилари орасида муносиб ҳурмат қозонди. Унинг ижрочилик тараққиёти бастакорлик, фольклоршунослик ва ташкилотчилик соҳасидаги хизматлари муносиб тақдирланди. У Ўзбекистон Халқ артисти (1953), Ҳамза номидаги республика Давлат мукофоти соҳиби (1971), 1966 йилдан Ўзбекистон Фанлар Академиясининг академиги эди. Узоқ ўтмишда дунёга келган ўзбек халқ чолғулари ва уларда ижрочилик санъати ривожланишида давом этди. Халқ орасида «уста» деб ном олган кекса чолғучилар халқнинг мусиқий-бадий анъаналарини ўзлари яшаган даврда асраб-авайладилар, ривожлантирдилар. Барча ижрочилар у ёки бу даражада иқтидорли устоз ҳам эдилар. Халқнинг ўзига хос бадий анъаналарини сақлаб қолган бу мусиқачиларнинг ижрочилик ва мураббийлик фаолияти катта аҳамиятга эга бўлиб, улар чуқур ва ҳар томонлама ўрганишни тақозо этади. Чунки улар мусиқа маданияти тарихига ёрқин саҳифалар битишди.

Танбур ижрочилиги юксалиши Матёқуб Харратов, Леви Бобохонов, Матпано Худойбергенов, Маъруфжон Тошпўлатов, Шораҳим Шоумаров, Шоназар Соҳибов, Нажмиддин Насриддинов, Маҳсудхўжа Юсуповлар номи билан боғлиқ. Етук доирачи ва чангчи Уста Олим Комилов, ижойиб дуторчилар Ҳожини Абдулазиз Расулов, Қўзижон Мадраимов, Рихси Ражабий, Қўржи ота Авазматов, Муҳитдин Мавлонов, Абдусоат Ваҳобов мусиқа ижрочилиги ва таълими соҳасида янги оқим шакллантирдилар. Сурнай ва қўшнайн ижрочилиги Аҳмаджон Умурзоқов ва Ашурали Юсуповлар номи билан боғлиқ. Таниқли мусиқачилар Абдуқодир Исмоилов, Имом Ҳакимов ижрочилик санъати тарихига нафақат уста

найчи, балки най учун яратилган куйлар бастакори сифатида ҳам киришди. Наманганлик Уста Рўзимат Исабоев, хоразмлик Матюсуф Харратов, тошкентлик Фахриддин Содиқовлар машҳур чангчи ва бастакорлардир. Ғижжакчилар — андижонлик Тўхтасин Жалилов, тошкентлик Имомжон Икромовлар бунинг устига ўзбек халқ мусиқасининг нозик билимдони ҳам эдилар. Номлари тилга олинган барча мусиқачилар ижрочилик санъати усталари бўлибгина қолмай, шу билан бирга ёрқин ижрочиларни етиштирдилар, ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликнинг янги — ўзбек мактабини шакллантиришга ҳисса қўшдилар. Республика мусиқий-маърифий ишларини ҳамда санъат ўқув даргоҳларида мусиқа таълимини йўлга қўйишда уларнинг ҳиссаси чексиздир.

30-йиллар маданий қурилиш соҳасида янги вазифаларни кун тартибига қўйди. Мусиқа санъати рус ва жаҳон мусиқа анъаналарининг ижобий таъсири остида янги мусиқий шакл ва жанрларни ўзлаштириш даврини бошидан кечирди. 30-йилларда халқ чолғуларининг тараққиёти мусиқа чолғуларининг янада такомиллашувига олиб келди. Бу йилларда ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатининг ривожланишида, мусиқий таълимнинг такомиллашувида В. А. Успенский, Е. Е. Романовская, В. М. Беляев, Н. Н. Миронов, Ф. Козловский каби рус мусиқа маданияти вакиллариининг мусиқий-маърифий фаолияти катта аҳамиятга эга бўлди. Улар ўз олдида анъанавий ижрочиликни сақлаб қолган ҳолда, кўп овозли ижрочиликни ривожлантиришни ҳам мақсад қилиб қўйдилар.

1936 йилда республикада ўзбек давлат филармонияси ташкил топди. Унинг очилиши республика мусиқий ҳаётида улкан воқеа бўлди. Биринчи кунданок ижодий жамоалар Москвадаги бўлажак ўзбек адабиёти ва санъати Декадасига катта тайёргарлик ишларини бошлаб юбордилар.

Унинг биринчи директори қилиб машҳур хонанда ва мусиқа арбоби, истеъдодли ташкилотчи Муҳитдин Қори Ёқубов, бадий раҳбари қилиб эса Тўхтасин Жалилов тайинландилар. Ягона санъат маркази теварагида энг йирик ижрочилар тўпланишди. Ўзбек халқ чолғуларидан иборат «Этнографик унисон ансамбль» (98 ижрочи, ташкилотчи ва раҳбар Т. Жалилов), дуторчи қизлар ансамбли (30 ижрочи, раҳбар Лутфихоним Саримсоқова) каби янги мусиқий жамоалар тузилди. Ўнлаб чолғучилар, хонандалар ва раққосалар ўз ижодий ва концерт-ижрочилик фаолиятини Ўзбек давлат филармониясида давом эттирдилар. Булар Уста Олим Комилов, Абдуқодир Исмоилов, Аҳмаджон Умурзоқов, Фахриддин Содиқов, Пулатжон Раҳимов, Дони Зокиров, Аюбжон Қодиров, Муҳаммаджон Мирзаев ва бошқалардир. 1939 йилда найчи А. Исмоилов, қўшнаичи А. Умурзоқов ва чангчи Ф. Содиқов Москвада ўтказилган халқ чолғулари ижрочилари Бутуниттифоқ кўригида қатнашиш ҳуқуқини қўлга киритдилар, у ерда конкурснинг 2-даражали дипломлари билан тақдирландилар (5—6-расмларга қаранг).

Ўзбек халқ чолғулари ансамбли (илгариги «Этнографик-ансамбль») ўзбек халқ куйларидан тузилган концерт дастури билан Ўзбекистон шаҳарларида сафарда бўлди, 1937 йилда оркестр Москвада бўлиб ўтган ўзбек санъати Декадасида қатнашди. У пойтахт мусиқа жамоатчилигини ўзбек куйлари ва машҳур қўшиқлари билан таништирди. Оркестр томонидан «Қаринаво», «Мирзадавлат», «Сувора» куйлари, «Наво», «Сегоҳ», «Шаҳнози-гулёр» мақомларидан парчалар ва «Энди сен

дск», «Жонон», «Устозим», «Эй нозанин», «Тановар» каби ўзбек халқ ўшиқлари ўзига хос услубда ижро этилди. Халқ чолғучиларининг пойтахтдаги чиқиши москвалик талабчан тингловчиларни ҳам лол қолдирди.

Н. Н. Миронов биринчи бўлиб янги типдаги оркестр тузишга уринди. 1937 йилда Этнографик-ансамбль «оркестр» таркибидан 24 чолғучи ташлаб олинди. Улар нота бўйича чаладиган, кейинроқ «нота оркестри» номи олинган ўзбек халқ чолғулари оркестрининг ўзагини ташкил этди. Унинг таркибига най, қўшнай, чанг, қашқар рубоби, афғон рубоби, танбур, доира, ғижжак, катта ғижжаклар кирган. Бас товушини кучайтириш учун Н. Н. Миронов ансамблга фортепьяно, труба ва тромбонларни киритган. Н. Н. Миронов оркестрда дастлаб И. Штрауснинг «Персидский марш»ини, «Ул париваш», «Сегоҳ» каби халқ куйларининг қайта ишланган шакллари, «Реве та стогне Днипр широкий» номли украин қўшиғини соддалаштирилган нота ёзувида чалишни ўрганди. Н. Н. Миронов раҳбарлик қилган оркестр мустақил концерт жамоаси сифатида расмийлаштирилмаган эди.

1938 йил ёзида «нота оркестри» катта этнографик-ансамбль таркибидан Белоруссия шаҳарлари бўйлаб концерт сафарига бўлди. Оркестрга Сурен Никити Габриэлян¹ (1909—1963) ва ёш ғижжакчи Хайри Изомов (1922) ҳозирда Ўзбекистоннинг машҳур бастакори, дирижёр. Жамоанинг концерт чиқишлари Минск, Гомель, Витебск шаҳарларининг мусиқа жамоалари томонидан илиқ кутиб олинди. Т. Жалилов раҳбарлигидаги ўзбек халқ чолғу унисон ансамбли таркибидagi «нота оркестри» Белоруссиядан қайтгач амалда ўз фаолиятини янада кенгайтди. 1938 йил ноябрида эса Ўзбек Давлат филармониясида баъзи бир ижодий жамоалар қайта тузилади. У энди ўзбек халқ чолғуларидан иборат, нота асосидаги мустақил оркестрдан иборат бўлиб қолди. Бу оркестрнинг раҳбари этиб таниқли мусиқачи, чолғушунос Ашот Иванович Петросянц тайинланди. Оркестрни тузиш чоғида Т. Жалиловнинг катта ансамбль-оркестридан халқ чолғуларини нота ёзуви асосида бемалол чала оладиган 24 мусиқачи ижрочи ҳал қилувчи ўрин эгаллади. 1938 йилда А. И. Петросянц раҳбарлигида тузилган халқ чолғу оркестри дастлаб юқорида қайд этилган чолғулар билан бирга фортепьяно, труба, валторн, тромбон каби чолғуларни ҳам ўзи ичига олган².

1939 йил охирида ёғоч дамли, торли мизробли, торли урма зарбли (1-октава «до» дан учинчи октава «ре диез» гача бўлган диапазонли хроматик чанг) чолғулар ғижжаклар туркуми ва урма зарбли чолғулар каби мустақил гуруҳларни ўз ичига олган янги оркестрнинг чолғулар таркиби аниқланди.

Шундай қилиб, ушбу «нота оркестри» деярли янгича кўринишда шаклланди. Мусиқашунос Т. Визго таъкидлаганидек: «А. И. Петросянцга мустақил концерт жамоаси сифатида нота оркестри тузиш топширилганда, у бошқа позицияда турди. Рус халқ чолғулари оркестри асосчиси

¹ Габриэлян С. Н. — ажойиб, моҳир ғижжакчи, фольклоршунос, ўқитувчи ва оркестр дирижёри.

² Икки труба, икки валторн, тромбондан иборат мис пуфлама, чолғу асбоблари гуруҳи оркестр (айниқса паст регистрли) товушини кучайтириш мақсадида киритилган.

В. В. Андреев ижодий тажрибасига таянган ҳолда А. И. Петросянц халқ чолғуларини таъмирлашни, бинобарин диатоник темпацияланмаган товуш қаторига хос чолғулардан хроматик 12 равон темпацияга асосланган тенг ярим пардалли таъмирланган чолғуларга ўтишни асосий вазифа қилиб белгилади»¹.

Оркестр таркибига таъмирланган ғижжаклар туркуми (квинтет) кiritилади. Худди ана шу нота оркестрининг кўп овозли жамоа йўсинидаги сифат жиҳати ижодда янги йўналишни белгилаб берди. Энди оркестр репертуарида унинг концертмейстри, ғижжакчи С. Н. Габриэлян қайта ишлаган «Рок қашқарчаси», «Савти ажам», С. Алиев қайта ишлаган «Гулёр» каби халқ куйлари ҳамда Г. Восканян қайта ишлаган «Аспанджойман» (тожикча), «Ироти» (озарбайжонча), «Мирза давлат» каби куйлар пайдо бўлди. Оркестр репертуари аста-секин янги махсус яратилган мусиқа асарлари ва симфоник оркестри учун ёзилган асарларни мослаштириш ҳисобига кенгая борди. Булар тингловчилар орасида муваффақият қозонган. Б. Надеждиннинг оркестр учун сюитаси, Г. Восканяннинг «Ўзбекча марш» асарлари, П. Чайковскийнинг «Оққуш кўли» балетининг муқаддимаси, Ж. Бизенинг «Кармен» операсининг увертюраси, Ф. Шубертнинг «Ҳарбий марш» каби асарларидир. Ўша пайтда оркестр чолғучилари орасида қўшнаичи Х. Убайдуллаев, чангчи Ш. Шоакрамов, ғижжакчилар С. Габриэлян, С. Алиев, Д. Зокиров, Х. Изомов, рубобчилар В. Марцинковский, В. Борисенко, танбурчи Ш. Соҳибов, дутор басчи Пак-Ен-Дин кабилар ўз ижрочилик маҳоратлари билан шўҳрат қозонгандилар. 1939 йил охирига келиб, оркестр асоси ғижжакларнинг тўлиқ туркуми, торли-мизробли чолғу асбоблари гуруҳи, хроматик чанг, ёғоч-дамли ва урма зарбли чолғулари ҳисобига кенгайтирилди.

Оркестр дирижёри кўзга кўринган олим, мусиқа санъатининг машҳур арбоби, ажойиб мураббий устоз, йирик мусиқа чолғушуноси **Ашот Иванович Петросянцнинг (1910—1978)** номини нафақат республикамизда, балки ундан ташқарида ҳам жуда яхши билишарди. Петросянц 1910 йил 10 майда Туркманистоннинг Мари шаҳрида туғилди. Боланинг қобилияти жуда ёшлигида, умумий таълим мактабида мусиқий тўғарақларда қатнашиб юрганда намоён бўлган эди. Ота-онаси билан Тошкентга кўчиб келган (1928) ёш мусиқачи мусиқа техникумига скрипка ихтисоси бўйича педагог Д. И. Пикарскийнинг синфига ўқишга кирди. Ўқиш даврида у ишчи ёшлар театрида мусиқий бўлим мудирини ва дирижёр вазифаларини ҳам бажарди.

Мусиқа техникумини тугатгач, Петросянц армия сафида хизмат қилади (1932—34). Ҳарбий хизматдан қайтгач, уни болаларни бадиий тарбиялаш уйига (ДХВД) ишга таклиф қилишади. Бу ерда Ашот Иванович истеъдодли болалардан рус халқ чолғулари оркестрини тузади. Болаларнинг халқ чолғуларига муҳаббатини кўриб, мен ҳайратга тушган эдим, деб эслайди у ўз эсдаликларида. У — болалар бир йил давомида ўзбек, рус ва қардош халқлар куйларини («Қашқарча», «Дўланча», «Чаманда гул», «Во саду ли в огороде», «Ой дивчина, дивчина»,

¹ Вызго Т. «Музыкальная культура Узбекистана в 1933—41 годах», Т., 1952, 33-бет.

«Светит месяц» ва бошқалар) ўз ичига олган бутун бошли концерт дастурини зўр қизиқиш билан тайёрлашди.

А. И. Петросянцнинг ўзи турли мусиқа чолғуларини (скрипка, дўмбра, балалайка, гитара) чалган. Ўзбек халқ чолғулари ижрочилари билан кўп мулоқотда бўлар, уларга қимматли маслаҳатлар берад эди. Натижада Роза Люксембург номидаги тикувчилик клубларида, Қашшофлар уйида халқ чолғулари ҳаваскорлик оркестрларини ташкил қилди. Бадийий жамоаларда ишлаш мобайнида Петросянц катта амалий ва ташкилотчилик тажрибасини орттирди, ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик маҳорати ривожини анча йил синчиклаб ўрганди. Айни пайтда В. Марцинковский, Б. Гиенко, Г. Собитов, С. Диденко, Ш. Шоакрамов, А. Ашрапов, А. Дорошеев каби кўплаб ижрочиларни тарбиялади ва камолга етказди.

1936 йилда Петросянц Ҳамза номидаги мусиқа билим юртида дарс берди. У бу ерда ҳам, бошқа жойларда бўлгани каби, ўзини истеъдодли, ташаббускор, серғайрат, ижодий ташкилотчи шахс сифатида ёрқин намоеъ этди. В. Романченко, А. Кевхоянц, С. Диденко, У. Зупаров сингари бир гуруҳ усталар ўзбек халқ созларини такомиллаштиришдек мураккаб вазифани ҳал этишга киришадилар. Торли-чертма созларнинг товуш қаторларига 12 босқичли температурайлашган хроматик тузилмаларни жорий этиш, чолғу асбобларининг турдош оилаларини яратиш, торли-квинтет, хроматик чанг принципи бўйича илк тажриба ўтказдилар. Буларнинг ҳаммасини Петросянц ўзбек халқ мусиқа асбобларида чолғучлик таълимини умуммақбул нота системасига мувофиқ йўлга қўйиш мақсадида амалга оширади.

Мусиқа билим юртида ижрочиларни тайёрлашга доир фаол иш бошланди. Ўқитувчилик фаолияти ҳам Петросянц учун ижодий жараён бўлиб, у бу ишга бутун муҳаббати ва иштиёқини бағишлади. Унинг синфида ҳамиша кўтаринки ижодий муҳит ҳукм сурад эди. Мусиқа билим юрти ўқувчилари мусиқашунос И. Ҳамзин раҳбарлигида нота сабоғини ва мусиқа назариясини ўрганишар эди. Маҳоратли ижрочиларнинг камол топиши, ўзбек чолғулари бўйича тавсиялар асосида қилинган ишлар янги типдаги ўзбек оркестрини яратишга кўмаклашди. 1940 йилда халқ чолғулари оркестрининг Ўзбекистон бўйлаб илк бор катта концерт гастроль сафари бўлиб ўтди. Оркестр Хўжанд, Қўқон, Марғилон Фарғона, Наманган, Горчаков шаҳарларида концерт чиқишлари қилди.

Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан Петросянц раҳбарлигидаги оркестр вақтинчалик ўз фаолиятини тўхтатади. Бу даврда оркестрнинг бир гуруҳ чолғучилари билан танбурчи ва хонанда Шоназар Соҳибов ишлаб қолади. Аммо 1943 йилнинг февралда оркестрнинг ўзаги яна иш бошлайди. Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юрти ўқувчилари жалб этилади. Армияга кетган кўпгина чолғучилар кейинроқ яна оркестрга қайтиб келадилар. Уларга оркестрнинг бош дирижёри А. Петросянц, афғон рубобчилари Т. Жумаев, Н. Савинов, чангчи Ш. Шоакрамов, ғижжак-контрабасчи С. Сайфиддинов, қўшнайчилар Н. Халилов ва К. Одилов, доирачи З. Муҳиддинов каби аввалги аъзолари ҳам қўшилишади. Кейинроқ оркестр Ўзбек давлат филармонияси қошида 45 чолғучидан иборат мустақил концерт жамоаси сифатида ижодий фаолият кўрсата бошлайди. Оркестрнинг тайёргарлик

мэшгулотлари Жаркўчадаги 75-уйда жойлашган мусиқа билим юрти биносиди ўтказилар эди. Худди шу бионинг ўзида ўзбек халқ чолғу асбобларини таъмирлаш устахонаси ҳам жойлашган эди. Оркестр тез орада концерт дастури тайёрлаб, ўша йилнинг июлида Тошсовет номидаги театри (ҳозирги Бешёғоч майдонида жойлашган Муқимий номидаги мусиқа театри) қурувчилари олдида чиқиш қилишди. 1944 йил февраль ойининг охири, март ойининг бошларида Тошкентда Ўрта Осиё республикаси ва Қозоғистон республикасининг иккинчи мусиқа декадаси бўлиб ўтди.¹

Декадада мингдан ортиқ ижрочи: чолғучилар, хонадалар, рақс жамоалари ва якканавоз чолғучилар қатнашишди. Ансамбль Декададан сўнг ўз фаолиятини тўхтатди. А. Петросянц раҳбарлигидаги ўзбек халқ чолғулари оркестри Декадада Манас Левиеннинг «Ялла», М. Бурхоновнинг «Сўзсиз қўшиқ», Б. Гиенко қайта ишлаган «Гулбаҳор» ва «Тановар» каби Ўзбекистон бастакорларининг янги асарлари билан чиқди.

1948 йилда А. И. Петросянц Тошкент Консерваториясининг янги ташкил қилинган ўзбек халқ чолғулари кафедрасининг мудури этиб тайинланди. Шу вақтдан бошлаб машҳур мусиқачининг ижодий, илмий-методик фаолияти Тошкент Консерваторияси билан чамбарчас боғланди. Консерваторияда, ўзбек давлат филармониясида ишлаган йилларда Петросянц ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги тарихига салмоқли ҳисса қўшди. Маҳоратли чолғучиларни тайёрлаш, илмий ишлар ва ўқув-методик қўлланмаларини яратиш, кафедранинг профессор-ўқитувчилар таркибини шакллантириш, махсус синфлар очиш, бастакорлар томонидан узоқ халқ чолғулари учун махсус янги асарларнинг яратилиши профессор, Давлат мукофоти соҳиби, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Ашот Иванович Петросянц номи билан узвий боғлиқ.

А. И. Петросянц бутун ҳаёти ва ижодий йўли давомида ижобий қарашдаги принциплар, ўзини ўзбек халқ чолғуларини такомиллаштиришнинг назарий ва амалий муаммоларига бағишлаган инсон бўлиб қолди. Ашот Иванович Петросянц сиймосида мусиқий жамоатчилик ўзбек халқ чолғулари ижрочилигининг энг яхши анъаналарига суянган улкан мусиқачини хотирлайди.

И. П. Благовещенский (1909—1962). Мусиқа чолғушунослиги соҳасидаги бу кўзга кўринган олимнинг, педагогнинг номи Ўзбекистон республикаси билан боғлиқ. У Тошкент мусиқа техникумида скрипка ихтисослигига ўқиган. 1929 йилдан бошлаб Ленинград Консерваториясининг талабаси (профессор И. А. Зелихман синфида), кейинроқ камонли чолғуларда ижрочилик тарихи ва назарияси кафедрасининг аспиранти (профессор Б. А. Струве синфида), 1940 йилдан санъатшунослик номзо-

¹ Мусиқа Декадасида қатнашиш учун Т. Жалилов раҳбарлигида каттагина ашула ва рақс ансамбли махсус ташкил қилинган эди. Унга энг яхши ижрочилар, жумладан, найчилар А. Мақсудов, С. Қалонов, ғижжакчилар Д. Зокиров, С. Алиев, С. Тўхтасинов, чангчилар Ф. Содиқов, Қайумчанчи, Ф. Харратов, Ш. Шоакрамов, қўшнайчилар А. Юсупов, К. Одилов каби ўзбек халқ чолғу асбоблари оркестри чолғучилари тўпланган эди. Ансамбль «Сайқал», «Сегоҳ», «Уфори сегоҳ», «Мирза давлат», «Эй дастоний», «Дучава», «Савти муножот», «Савти Чўли Ироқ», «Тановар» каби ўзбек халқ куйларидан тузилган концерт дастури билан чиқди.

ди. Ленинград Консерваториясининг талаба ва аспирантларига торли-камонли чолғуларда ижрочилик тарихи ва методикаси бўйича таҳсил берган. Унинг илмий раҳбарлигида аспирант Л. Н. Раабен (ҳозирда санъатшунослик доктори) номзодлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. Игорь Петровичнинг ўқитувчилик ва тадқиқотчилик фаолиятининг бир қисми Тошкент билан ҳам боғлиқ. 1948—1956 йиллар давомида Консерваториянинг халқ чолғулари кафедрасида ишлади, халқ чолғуларида ижрочилик тарихи ва методикаси бўйича ваъз ўқиди, ғижжак ва рубоб-прима ихтисоси бўйича синфларда дарс олиб борди. Айни чоғда Ҳамза номидаги санъатшунослик институтида илмий ишлар бўйича директор муовини вазифасида ҳам ишлаб, ёш олимларга ёрдам берди, халқ мусиқа чолғушунослиги тарихи ва назарияси бўйича ваъз ўқиди. Илгари ўзбек халқ чолғуларида ижро этилмаган рус ва Оврўпо бастакорларининг асарлари ҳисобига чолғучилар ижро репертуарини кенгайтириш йўлида жонбозлик қилди.

Ўзбек халқ чолғулари ижрочилик тараққиётида И. П. Благовешченский торли-камонли чолғуларида ижрочиликнинг янги мактабларини (ғижжак, ғижжак-альт) шакллантиришда ва ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликнинг янги методикасини яратишда ҳомийлик қилди.

Муסיқий таълим. Ўрта Осиёда 1917 йилдан кейин санъат ва муסיқий таълим ишлари давлат аҳамиятига эга бўлди. 1918 йил июнда Тошкентдаги Туркистон халқ университети қошида дастлабки муסיқий ўқув-юрти — Туркистон халқ консерваторияси ташкил қилинди (кейинчалик халқ консерваториялари Бухорода, Самарқандда, Наманганда ташкил қилинди). Уларни юзага келтиришда В. А. Успенский, Н. Н. Миронов, Е. Е. Романовская, Г. И. Арский, В. Ф. Сакович, Е. А. Чернявский каби машҳур муסיқачилар фаол қатнашганлар. Ўқув юртининг асосий вазифаси меҳнаткашларга бошланғич муסיқий таълим бериш ва халқни жаҳон муסיқий маданияти ютуқларидан баҳраманд қилишдан иборат бўлган эди.

1919 йилда Туркистон халқ консерваториясининг қуйидаги филиаллари ташкил қилинди:

Вокзалолди филиали — Тошкент темир йўли ишчи ва хизматчилари учун;

Эски шаҳар (Шайхантаҳур ноҳиясида) филиали — маҳаллий аҳоли учун. Бу ерда ўқувчилар асосан ўзбек халқ муסיқаларини ўзлаштиришар, халқ чолғуларида ижрочиликни ўрганишар эди. Дарс беришга хонанда Шораҳим Шоумаров, дуторчи Абдусоат Ваҳобов, танбурчи Шобарат Қайюмов, ғижжакчи Қурбон Ҳакимов, найчи Илҳом Ҳакимов, тапбурчи Маҳмуд Хўжаев, чангчи Исмат Лутфуллаев, дуторчи Давлатохун Қодиров каби ижрочилик санъатининг кекса усталари жалб қилинган эди. И. Кокурин, В. Пикинский, С. Моше, А. Сипяковлар рус халқ чолғуларидан сабоқ беришар эди.

Ўз устозларидан ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик маҳоратини мерос қилиб олган Рихис Ражабий (танбур), Юнус Ражабий (най, дутор), Имомжон Икромов (ғижжак), Пўлат Раҳимов, Фахриддин Содиқов (чанг), Карим Абдуллаев (танбур) кабилар эски шаҳар халқ консерваториясининг биринчи ўқувчилари бўлишди.

Туркистон халқ консерваторияси ўз фаолияти даврида улкан ишлар-

ни амалга оширди, у ўлкада давлат мусиқа таълимига асос солди. 1923 йилда Туркистон халқ консерваторияси Туркистон мусиқа техникумига сўнг Тошкент мусиқа техникуми, ҳозирда Ҳамза номидаги мусиқа билим юртига айлантирилди. Унинг қучоғида иқтидорли ўзбек ёшлари катта иштиёқ билан таълим ола бошлашди. Дастлабки ўқувчилар орасида ўқишни тугатгач, турли ўзбек халқ чолғулари ансамблларида ижрочилик фаолиятини муваффақиятли давом эттирган Саиджон Калонов (най), Маҳсудхўжа Юсупов (танбур), Фахриддин Содиқов (чанг), Ориф Қосимов (дугор) Андумутал Абдуллаев (танбур), Ниғматжон Дўстмуҳамедов (чанг) лар бор эди.

Ўқувчиларнинг ижрочилик репертуари асосан ўзбек халқ куйларидан иборат бўлган.

Танбурчи Абдумутал Абдуллаев ўзининг мусиқа техникумида ўқиган йиллари ҳақидаги хотиралари билан ўртоқлашиб, мана буларни қониқиш билан хотирлаган эди: Тошкент мусиқа техникумида (1923—1927) ўқиган чоғларимда устозларим раҳбарлигида танбурда «Чўли Ироқ», «Қўшчинор» «Тановор» (ўндан ошиқ вариантлари), «Чоргоҳ», «Сегоҳ», «Қаринаво», «Жигарпора» ва кўплаб бошқа ўзбек халқ куйлари намуналарини ижро этишни ўргандим. Устозим Абдусоат Ваҳобов ажойиб ўқитувчи эди, у ўқувчиларни қизиқтира олар, улар учун янги ижрочилик вазифаларини топар ва уларни бажариш йўлларини кўрсатар эди. Машғулотларга берилиб кетиб, уста кўпинча қўшиқ орқали куйларни айтиб турардилар. Қўлига танбур олиб у ўрганилаётган асарнинг қисмларини чалиб, ижрочиликдаги нозикликларини кўрсатар эди. Уста ҳамиша ўқувчилардан ифодали ва таъсирчан ижрони талаб қиларди. У ижрочиликнинг академик услубларига алоҳида эътибор берарди.

Таниқли дугорчи, Ўзбекистон Халқ артисти Ориф Қосимов бир суҳбатда қуйидагиларни айтди: Машҳур санъаткорлар дугорчи Абдусоат Ваҳобов ва хонанда Шораҳим Шоумаровлар мусиқа техникумида (1926) менинг сеvimли устозларим бўлишган. Уларнинг таъсири остида мен ўша вақтдаёқ «Гиря», «Истамбул», «Насруллоий», «Мискин 1—5», «Наврўзи ажам», «Каримқулбеги», «Мушкулоти дугоҳ» каби ўзбек халқ мусиқаларини анчагина маҳорат билан ижро эта олар эдим. Усто Абдусоат аканинг иш услуби ўзига хос эди. У ўқувчилари ўрганилаётган куйни ёддан эркин, равон ва енгил чала оладиган бўлгандан сўнггина уларга мусиқанинг нафис орнаментака ва мелизматикасини ўргатар эди. Бунини ниҳоятда эҳтиёт бўлиб, чолғуда ортиқча тебранишга йўл қўймай бажарар эди. Академик меъёрига етказиб ижро этишни биринчи ўринга қўяр эдилар, — дея ҳикоя қилиб берган эди.

20-йилларда рус тадқиқотчиларининг ўзбек мусиқа маданиятини ўрганишга бўлган қизиқиши янада орта борди. Мусиқа техникуми айни бир вақтнинг ўзида ўзбек халқ мусиқасини ўрганиш ишларини ҳам амалга ошира боради.

Техникумда махсус этнография бўлими фаолият кўрсатиб, унда В. А. Успенский, Е. Е. Романовская, кейинчалик И. А. Акбаров фаол ишлашди. 20—30-йилларда ўтказилган тўплаш ишлари ўз меваларини берди — кўплаб мусиқа асарлари ёзиб олинди. Улар нашр этилди. Масалан, В. А. Успенский томонидан 1924 йилда чоп этилган «Шашмақом», Е. Е. Романовская томонидан 1939 йилда нашр этирилган «Хоразм классик

мусиқаси» асарида ўзбек халқ чолғуларининг замонавий ижрочилик имкониятлари ҳисобга олиниб, қисман қайта ишланди ва бошқача тарзда ифодаланди.

20-йилларнинг иккинчи ярми ва 30-йилларнинг биринчи ярмида ён республика мусиқа ҳаётида қизиқарли воқеалар юз берди. Самарқанд ва Наманганда ўзбек халқ чолғулари бўлимлари мавжуд бўлган мусиқа техникумлари ташкил қилинди. Кўпгина шаҳарларда болалар мусиқа мактаблари фаолият кўрсата бошлади.

Бухорода Шарқ мусиқа мактаби (1920—1921) ташкил этилиши муҳим воқеа бўлди. Бу мактабда ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги асосан эшитиш принципига асосланиб ўргатилар эди. Кейинчалик республика мусиқа санъатининг машҳур арбоблари бўлиб етишган Мухтор Ашрафий (дутор), Аюб Қодиров (най), Шоназар Соҳибов, Олимжон Ҳалимов, Ёқуб Давидов (танбур) ва бошқалар ўзбек халқ чолғуларида бошланғич таълим ва ижрочилик кўникмаларини илк бор ана шу ерда олишган эди. Етук устозлар Ота Жалол Носиров, Домла Ҳалим Ибодов, Мирза Назруллаев, Ота Ғиёс Абдуғани, Маъруфжон Тошпўлатов, Нажмиддин Насриддинов, Тоҳиржон Давлатзода мактабнинг биринчи ўқитувчилари бўлишган. Айнан улар Бухоро ижрочилик мактабининг асосий йўналишларини яратилган.

Бухородаги танбур ижрочилигининг асосчиларидан бири Домла Ҳалим Ибодовдир (1878—1940). Унинг ижрочилик ва педагогик фаолияти 1917 йилдан кейингина кенг қулоқ ёйди.

1923 йилда хонанда ва танбурчи Москвадаги Бутун Россия қишлоқ хўжалик кўргазмасида ўз ижрочилик маҳоратини намойиш этди (Кўргазмада, шунингдек, хонанда ва танбурчи М. Шерозий раҳбарлигидаги хоразмлик чолғучилар гуруҳи ҳам қатнашди). Ибодов ўқитувчилик фаолиятини Бухородаги Шарқ мусиқа мактабида бошлади (1924). Ўта камтар ва меҳрибон инсон Домла Ҳалим Ибодов ўзбек халқ чолғулари ижрочилик сирларини эгаллашда ўқувчиларга ҳамиша бажонидил ёрдам берар эди. Найчи Аюб Қодиров мана бундай: Устозимизнинг номи катта ва гўзал санъатнинг тимсоли. Унинг халқ мусиқаси ҳақида чуқур билим билан суғорилган маслаҳатлари биз учун, айниқса қимматлидир, — деб эслайди.

Машҳур бастакорлар (М. Ашрафий, М. Бурхонов, Т. Содиқов), чолғучилар (рубобчилар Н. Насриддинов, Э. Шукруллаев, найчи А. Қодиров, танбурчилар М. Тошпўлатов, Ш. Соҳибов, Ф. Шаҳобов) Домла Ҳалим Ибодовни ўзларининг устози, сеvimли муаллимлари, — деб ҳисоблашган.

1932 йилда Шарқ мусиқа мактаби асосида ўзбек халқ чолғулари бўлими мавжуд бўлган Бухоро мусиқа билим юрти ташкил этилди. Ажойиб мусиқачиларни, ўзбек халқ чолғулари ижрочиларини тарбиялаб етиштирган Нажмиддин Насриддинов унинг илк мураббийларидан бири бўлди. Мизробли ва камонли танбурнинг ажойиб ижрочиси, мусиқа мактабининг, кейинроқ мусиқа техникумининг ўқитувчиси, 1932 йилдан эса Бухоро давлат мусиқа билим юртининг етакчи устози Маъруфжон Тошпўлатов Бухоро ижрочилик мактабининг вакили ҳисобланади. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи М. Тошпўлатов, Ёқуб Давидов, Шоназар Соҳибов каби танбурчиларни тарбиялаб етиштирди.

Нота системасига ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик, профессионал чолғучиларни тарбиялаб етиштириш масалалари кўплаб musiқа санъати арбобларини ташвишлантирар эди. Шунинг учун 1928 йилда Самарқандда musiқа ва хореография илмий-тадқиқот институти очилди. У ҳам илмий-тадқиқот муассаса, ҳам musiқа ўқув юрти вазифасини бажарди. Таниқли musiқа арбоби Николай Назарович Миронов унинг ташкилотчиси ва биринчи директори этиб тайинланди. У ерда республиканинг турли вилоятларидан келган машҳур musiқачилар дарс беришар эди. Улар қаторида дуторчилар Ҳожи Абдурахмон Умаров, Ҳожи Абдулазиз Расулов, Домла Ҳалим Ибодов, Муҳитдин Мавлонов, чангчи Матюсуф Харратов, найчи Абдуқодир Исмоилов, қўшнайтичи Аҳмаджон Умурзоқовлар бор эди. Н. Н. Миронов иқтидорли ўзбек ёшларидан биринчи ўқувчиларни танлашда қатнашди. У Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Фарғона ва республиканинг бошқа вилоятларида бўлиб, бўлажак бастакорлар, ижрочилар, musiқа арбобларидан иборат иқтидорли чолғучилар гуруҳини тузди. Бу ерда Ҳамза, М. Ашрафий, М. Бурхонов, М. Левиев, Д. Зокиров, Ш. Рамазонов, Т. Содиқов, С. Қалонов, М. Насимов, Ш. Соҳибов, Ҳ. Ҳалимов, Н. Ҳасанов, П. Раҳимов сингарилар musiқий-назарий билимларини, турли халқ чолғуларида ижрочилик кўникмаларини такомиллаштирдилар. Улар ўзбек musiқа маданияти тарихига ўзбек профессионал ижрочилик мактабига асос солган дастлабки musiқачи — ижрочилар сифатида шаклландилар.

Самарқанд musiқа ва хореография илмий-тадқиқот институтининг ташкил этилиши ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги тарихида муҳим босқич бўлди. 1932 йилда у Тошкентга мустақил Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти сифатида кўчирилди. Musiқа секторининг биринчи илмий ходимлари орасида М. Ашрафий, И. Акбаров, Н. Миронов, Ш. Рамазонов, Е. Романовская, В. А. Успенскийлар бор эди.

Самарқанд musiқа ва хореография институти профессионал musiқий таълимга, хусусан ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик таълимига асос солди. Ўқув жараёнида республикада илк бор нота системасидан фойдаланилди. Айнан шу ерда musiқий чолғуларни реконструкция қилиш ғояси туғилди, илк бор халқ musiқасидан ўқув-маърифий жараёнида фойдаланиш учун уни ёзиб олиш ва маъносини айтиб бериш бошланди (7-расмга қаранг).

Мухтор Ашрафий (1912—1975) Халқ артисти, таниқли ўзбек бастакори, дирижёр, musiқа арбоби. У ҳар доим ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликка, ўзбек халқ musiқаси ижросига, ўзбек халқ чолғулари учун яратилган асарларга катта аҳамият берди. Ашрафий ёшлигиданоқ дутор чалишни севар эди. Дастлабки musiқий таълимни у Бухоро техникуми ҳамда Самарқанд musiқа ва хореография илмий-тадқиқот институтида олди. Бу ерда у Н. Н. Миронов раҳбарлигида композиция кўникмаларини ўзлаштирди. Уч йил мобайнида М. Ашрафий таниқли ўзбек созандалари Абдурахмон Умаров, Домла Ҳалим Ибодов қўл остида дутор ихтисоси бўйича таҳсил олди. Мухтор Ашрафий нота ёзувидан фойдаланган биринчи профессионал дуторчидир. 30-йиллардан бошлаб, у Тошкент musiқий драматик театрининг бадий раҳбари ва бош дирижёри бўлиб ишлайди. Тез-тез унинг «Сўзсиз қўшиқ», «Фарғонача ялла», «Ёшлик қўшиғи» каби пьесалари ўзбек халқ чолғулари ижросида янграйди.

Тошкент Консерваториясида ишлаган чоғида М. Ашрафий республикада мусиқа таълими ривожига катта аҳамият берди. Унинг бевосита иштирокида 1948 йилда (ўша пайтда М. Ашрафий консерваториянинг ректори эди) оркестр чолғучилиги факультети қошида ўзбек халқ чолғулари синфларига асос солинди. У ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликни шаклланишига, юқори малакали ижрочиларни тарбиялаб етиштиришга кўп куч сарфлади.

Машҳур найчи, дуторчи, танбурчи, Ўзбекистон халқ артисти, Ўзбекистоннинг таниқли бастакори, дирижёр, мусиқа арбоби **Толибжон Содиқов (1907—1957)** ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тараққиётига салмоқли таъсир кўрсатди. 1928 йилда Содиқов Самарқанд мусиқа ва хореография илмий-тадқиқот институтига ўқишга кирди. Дуторчи Абдурахмон Умаров, танбурчи Ота Жалолиддин Носиров, найчи Абдуқодир Исмоилов каби кўзга кўринган халқ ижрочилик санъати усталари унга устозлик қилдилар. Толибжон Содиқов талабалар оркестрида биринчилардан бўлиб нота ёзуви асосида най чалишни бошлади. 1950 йилларда Т. Содиқов Тошкент Консерваториясининг халқ чолғулари кафедрасида ҳам най ихтисоси бўйича таълим берди.

Шоназар Соҳибов (1910—1979) машҳур танбурчи ва хонанда, Тожикистон Халқ артистидир. Танбур чалишни Бухоро техникумида (1926) ўргана бошлади. 1928—1932 йилларда Самарқанд мусиқа ва хореография илмий-тадқиқот институтида ўқиди. Уни тугатгач Тошкент Давлат мусиқа билим юртининг директори этиб тайинланди. Ўзбекистон Давлат филармониясининг ўзбек халқ чолғулари оркестрига раҳбарлик қилди (1941). 1942 йилдан бошлаб Душанбеда санъат муассасаларида хонанда ва танбурчи бўлиб ишлади. Машҳур хонандалар Садиржон Бобошарифов, Бобоқул Файзуллаев, Фазлиддин Шаҳобов ҳамда чолғучилар билан ҳамкорликда у икки жилдли «Шашмақом» ни ёзиб олди. ноталаштириб нашр эттирди (1963, Москва).

Шоназар Соҳибов — реконструкция қилинган ўзбек халқ чолғулари оркестри билан куйлаган дастлабки яккахон хонандалардан бири (1944—1947 йиллар). У ўзбек халқ чолғулари ижрочичилигида янги йўналишнинг оташин тарғиботчиси эди. Умрининг охиригача Душанбеда яшади ва ишлади.

Шораҳим Шоумаров (1876—1958) таниқли танбурчи ва хонанда, устоз санъаткор эди. У ўзбек халқ чолғуларини реконструкция қилиш ташаббуси билан чиқди. Туркистон халқ консерваторияси (1919) халқ созандалари ўртасида биринчи бўлиб консерваторияда ўзбек халқ чолғулари бўйича мураббийлик қилди (1919—1920). Созанда консерваторияда ниҳоятда истеъдодли санъаткор эканлигини намойиш қилди. У мураббий сифатида шогирдларидаги мустақил ижодий йўлга интилишни қадрлади ва ҳар томонлама рағбатлантирди. Унинг шогирдлари орасида Ю. Ражабий (най), И. Икромов (ғижжак), П. Раҳимов, Ф. Содиқов (чанг), М. Абдуллаев (танбур), З. Содиқов (дутор), А. Мақсудов (най) лар бор эди.

Ш. Шоумаров узоқ вақт мобайнида машҳур халқ созандалари Р. Ражабий, И. Икромов билан Ўзбекистон радиоси қошидаги халқ чолғулари ансамблида ишлади. Ансамблда ишлаган даврда Ш. Шоумаров ғижжак, дутор, танбур каби чолғуларининг товуш ва тебраниш сифатларини

ни яхшилашга доир қизғин изланишларни бошлаб берди. У шу йўналишда чолғуларни реконструкция қилиш ишида кўпгина ижодий таклиф ва ташаббуслар кўрсатди. Ш. Шоумаров Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбобидир.

Ўзбекистон Халқ артисти, таниқли бастакор ва ғижжак ижрочиси **Дони Зокировнинг** ижрочилик санъатининг шаклланиши ва тараққиётидаги хизматлари салмоқлидир. Д. Зокиров 1928 йилда Самарқанд мусиқа ва хореография институтига ғижжак ихтисоси бўйича ўқишга кирди. Унинг мусиқа бўйича устозлари Ҳожи Абдулазиз Расулов, Домла Ҳалим Ибодов, Матюсуф Харратов бўлишди. 1930—1936 йилларда Д. Зокиров ғижжакчи, кейинроқ Самарқанд мусиқали драма театрининг халқ чолғулари оркестри раҳбари бўлиб ишлади. 1937 йилдан 1941 йилгача Ўзбекистон давлат филармонияси халқ чолғулари оркестри жўрнавиози (концертмейстри), 1948 йилгача Муқимий номидаги мусиқали драма ва комедия театридаги оркестр дирижёри, 1948 йилдан бошлаб Ўзбекистон радиоси қошидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрида аввал ғижжакчи, кейинроқ бош дирижёр бўлиб ишлади. У дирижёрлик қилган даврда оркестр чолғучиларининг сони 57 кишигача етган эди.

Д. Зокировнинг бастакорлик ижодида оркестр учун ёзилган «Болалар сюитаси», «Ўзбек рапсодияси», «Қарши чўли гуллари», «Жазоир», «Тановор» каби асарлари алоҳида ўрин тутди. 50-йилларда Д. Зокиров консерваторияда ғижжак мутахассислиги бўйича дарс берди. Ўзбекистон Телевиденис ва радиоси қошидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрига 1988 йилда Д. Зокиров номин берилди.

Ўзбекистон Халқ артисти **Шариф Рамазоновнинг** (1910 йилда туғилган) ижодий фаолияти ҳам ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи билан узвий боғлиқ. Бастакорнинг кўпчилиги асарлари халқ чолғуларига мослаштирилган ва донимий равишда ижро этиб келинмоқда.

1934 йилда Тошкентда Мусиқа олий мактаби, 1936 йилда эса унинг асосида Ўрта Осиёда¹ биринчи мусиқа олий ўқув юрти — Тошкент Давлат консерваторияси очилди.

1936/37 ўқув йили халқ чолғуларида ижрочилик соҳасида мусиқий таълим ривожини учун жуда муҳим давр бўлди. Айнан шу даврда Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртида А. И. Петросяниц ташаббуси билан Ю. Ражабий, А. Дорошев, А. Мансуров, Б. Гиенко, Н. Крестьянин, В. Марцинковский, А. Мақсудов, О. Қосимов каби ўқитувчилар умуммақбул нота системаси асосида ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик бўйича сабоқ бера бошладилар. Ш. Шоакрамов, А. Ғафуров, М. Юнусов (чанг), С. Йўлдошев, Г. Қодиров (танбур), А. Илёсов, М. Аъзамов кабилар уларнинг биринчи ўқувчиларидан бўлишди.

ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛЎУЛАРИНИ РЕКОНСТРУКЦИЯ ҚИЛИШ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мусиқа чолғуларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш уларни янги технология асосида, муайян конструктив ўзгартиришлар

¹ Уша вақтда Т. Д. Қ. Бешёғоч даҳасида (бу жойда кейинчалик Беньков номидаги республика бадий билим юрти жойлашди) жойлашган эди. А. И. Бочкарев унинг биринчи директори бўлди. Ҳозирги пайтда бу бинода синаш тажрибахонаси жойлашган.

қиритиш билан ясашни англатади. Ундан асосий мақсад товуш (оҳанг) хусусиятларини яхшилаш, чолғуларда янги техник имкониятлар яратиш, тембр (товуш туси) нозикликларига эришиш, ўн икки босқичли раппон суръатларга бўлинган хроматик тузилмаларни жорий этиш, товуш қаторларини кенгайтиришдир. Демак, реконструкцияга бўйсунган мусиқа чолғуларини такомиллаштириш чолғуларни мустаҳкамлигини, чидамлилигини, айрим қисмларнинг сезгирлигини оширишни, товуш (оҳанг) ҳосил қилиш сифатини замонавий ижрочиликнинг юксак техник ва бадиий талабларига жавоб бера оладиган даражада яхшилашни англатади.

Мусиқа маданиятининг умумий тараққиёти билан боғлиқ бўлган чолғуларни такомиллаштириш, халқ ижрочилик санъати ривожини учун катта имкониятлар яратди.

XIX асрнинг иккинчи ярмида ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликнинг ривожланиши билан бирга халқ чолғуларига ҳам қизиқиш кучайди. Бу даврга келиб ҳамма регионларда халқ чолғулари оркестрлари ва ансамблларининг турли хиллари шаклланди. Халқ чолғуларининг асосий типлари барқарорлик касб этди. Бу эса ўз навбатида уларни такомиллаштириш йўлларини илмий равишда излашга олиб келди.

Илк бор 1837 йилда В. В. Андреев (1861—1918) халқ чолғуларини такомиллаштириш ва халқ чолғулари оркестри тузиш ғояси билан чиқди. Иқтидорли мусиқа усталари Ф. С. Пасербский ва В. В. Иванов билан ҳамкорликда В. В. Андреев дастлабки хроматик балалайка, кейинроқ эса унинг пикколодан контрабасгача бўлган оркестрдаги турдош хилларини ясади. Халқ балалайкаси 12 босқичли суръатларга бўлинган товуш қаторли концерт чолғусига айланди.

20-йиллар ўрталарида таниқли арман чолғучиси В. Г. Бунин Ереванда реконструкция қилинган халқ чолғуларидан иборат ансамбль тузди. Унинг таркибига тутек, дудук, зурна, соз, тор, кемонча туркумлари ва урма зарбли чолғулар кирган. 1934 йилда оркестр Ўзбекистон шаҳарлари бўйлаб сафарда бўлди. Оркестр раҳбари В. Бунин Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтида халқ чолғуларини реконструкция қилиш тажрибалари билан ўртоқлашади. Қозоқ бастакори, чолғушунос олим А. К. Жубанов ҳам қобизнинг турдош оиласи хроматик дўмбра, даупаз, кичик барабан ва учбурчак туркумлардан тузилган реконструкция қилинган оркестр тузди (1934).

Бастакор Узеир Хожибеков радио қўмитаси қошида фаолият кўрсатган нота асосидаги биринчи Озарбайжон халқ чолғулари оркестрини тузди. Оркестр команча, тор, дудук (балабан), зурна, деф (доира), нора каби чолғулардан иборат бўлиб, унинг бадиий раҳбари ва дирижёри Узеир Хожибековнинг ўзи эди.

Қардош халқлар мусиқаси тадқиқотчиси В. М. Беляев ўзининг «Ўзбекистоннинг чолғу асбоблари» китобида (Москва, 1933) бой ўзбек халқ чолғуларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш зарурлиги муаммосини кўтариб чиқди. У ҳозирги пайтда универсал нота ёзиш воситаси сифатидаги Оврүпо нота ёзуви асосида ўзбек мусиқа чолғуларининг стандарт тузилишини аниқлашни таклиф этди.

Ўзбек халқ чолғулари хилма-хил бўлганлиги учун уни такомиллаштириш ниҳоятда қийин вазифа эди. Бу ниҳоят узоқ давом этган ва мураккаб жараён бўлди. Шу сабабли ҳам халқ чолғуларини реконструк-

ция қилиш ва такомиллаштириш, шунингдек, кўповозли ансамбль ва оркестрлар тузиш бир неча ўн йиллаб давом этди. Анъанавий чолғуларнинг эски намуналари ўрнига замонавий ижрочиликнинг юксак талабларига жавоб бера оладиган янги, замонавийроқ намуналари пайдо бўлди. Янги намуналари пайдо бўлгач, мавжуд мусиқа чолғуларини янада такомиллаштиришга уринишлар бўлди. Чанг, ғижжак каби чолғуларга қўшимча торлар қўшилгач (қўйилгач), бу уларнинг товуш (оҳанг) доирасини анчагина кенгайтирди. Кўпинча ғижжак ўрнида унинг вертикал ҳолати сақланган ҳолда тўрт торли скрипка қўлланила бошланди. 20-ва 30-йилларнинг бошларида мусиқа чолғулари устаси Уста Усмон Зуфаров (1899—1981) кўплаб дутор, танбур, ғижжакларнинг турдош оиласини яратди. Матюсуф Харратов чангни такомиллаштириш устида сабог билан ишлади. Уша пайтда мавжуд чанг кичик диапазон ва диатоник товуш қаторга эга бўлиб, унда профессионал бастакорлар асарларини ижро этиш имкони анча мушкул эди. Изланишлар натижасида М. Харратов чангнинг юқори регистрини қўшимча торлар ва хорраклар ҳисобига кенгайтирди. Бу ўзгаришни чангчилар маъқуллашди. Бошқа бир йирик халқ созандаси, Ўзбекистон радиоси қошидаги халқ чолғулари миллий ансамблининг раҳбари Юнус Ражабий Усто Усмон Зуфаров билан ҳамкорликда дутор-бас (катта дутор), ғижжак-бас (катта ғижжак), ғижжак-альт намуналарини яратдилар. Бу чолғулар унисон ансамбль таркибига киритилди. Бу ҳол ансамбль товуш кенглигини оркестрникига яқинлаштириш имкониятини берди.

Бу билан ўзбек халқ чолғуларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш бўйича махсус устахоналар очилиш бошланди. Намангандаги мусиқа устахонасига таниқли халқ созандаси Уста Рўздат Исабоев (1885—1964) бошчилик қилди. У ижрочилар томонидан кенг қўлланган бир неча ярим хроматик чанг ясади. Бухорода дутор, танбур, афғон рубобини такомиллаштириш устида Уста Ҳожиота, Уста Тоҳиржон Давлатов, Уста Нажмиддин Насриддинов, Уста Маъруфжон Тошпўлатовлар ишлашди. Тошкентда қўшнаё ва сурнайни таниқли созандадар Хайрулла Убайдуллаев, Уста Қайом сурнайчи такомиллаштиришга уринишди.

Тўхтасин Жалилов Ўзбекистон давлат филармонияси қошидаги ўзбек халқ чолғулари унисон ансамбли таркибига турли ўлчамдаги ғижжак турдош оилаларини киритди.

Шунга қарамай, ўзбек мусиқа асбобларини такомиллаштириш йўлидаги дастлабки уриниш ва ҳаракатлар муаммони асосан ҳал қилмаса ҳам ишни муайян даражада илгари силжитди. 30-йилларнинг ўрталаридан бошлаб ўзбек чолғуларини системали тарзда такомиллаштириш ишлари қизғин бошланди. А. И. Петросянц раҳбарлиги остида бир гуруҳ соз усталари Уста Усмон Зуфаров, В. А. Романченко, А. А. Кевхоянц, С. Е. Диденко, В. В. Андреевнинг тажриба ва ижодий ютуқларига таяниб, дутор ва танбурни реконструкция қилишга киришдилар. Асос сифатида соф яримтон ҳосил қилувчи, яъни хроматик тенг ярим товуш қаторига эга бўлган ўн икки босқичли рагон суръатларга бўлинган товуш қатор қабул қилинди. Кейинроқ ғижжакларнинг кварга, квинта созли туркуми яратилди, рубоблар такомиллаштирилди, Прима (кичик) рубоби ихтиро қилинди.

Янги мусиқа чолғулари авваллига А. И. Петросянц ташаббуси билан Тошкент мусиқа билим юртида ташкил этилган ўқув чолғу оркестридан синалди. Ўзбекистон Давлат филармониясининг у раҳбарлик қилган ўзбек халқ чолғулари оркестри эса чолғуларни реконструкция қилишда ҳақиқий тажрибахона вазифасини ўтади. Янги типдаги оркестр тузилишидан бошлаб (1938, ноябрь) илмий тажриба ишлари ўзбек давлат филармониясига юклатилди.

Реконструкция қилинган дастлабки ўзбек халқ чолғулари оркестри қуйидаги 24 чолғудан:

Тор I	Фортепьяно
Тор II	Трубалар
Қашқар рубоби	Трамбонлар
Афғон рубоби	Ғижжак I
Танбур	Ғижжак II
Най	Катта ғижжак
Чанг I	Ғижжак-тенор
Чанг II	Ғижжак-бас

дан иборат бўлган эди.

Оркестрнинг ғижжакчи-концертмейстери С. Габриэлян, ғижжакчи В. Алиев, бастакори Г. Восконян қайта ишлаган ўзбек халқ куйлари оркестр репертуаридан катта ўрин эгалладилар.

Шундай қилиб, такомиллаштирилган ўзбек халқ чолғулари Ўзбекистон Давлат филармониясининг янги оркестридан ўзига муносиб ўрин эгаллади. 1943 йилда Санъатшунослик институти қошида ўзбек мусиқа чолғуларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш бўйича тажриба илмий-тадқиқоти (тажрибахона) ташкил этилди, айти пайтда унинг қошида чолғулари музейи очиш ҳақида ҳам қарор қабул қилинди.

Тажрибахона раҳбари ва илмий ходимлари этиб В. А. Успенский ва В. М. Беляев тайинландилар. Янгича намуналар, чизмалар ишлаб чиқишга доир фаол иш бошлаб юборилди, шулар асосида ўзбек халқ чолғулари яшашга киришилди. 1944 йилдан бошлаб тажрибахонага А. И. Петросянц бевосита раҳбарлик қила бошлади. Мусиқа устахонасини халқ усталари У. Зуфаров, З. Содиқов, И. Маҳмудовлар таклиф қилинди. Анъанавий халқ чолғулари асосида прима, секунда, альт, намунавий дутор, дутор-бас, дутор-контрабас, дутор-альт (камерли ва мизробли) 800 мм ли дутор кабиларни ўз ичига олган дуторлар туркуми яратилди.

Ғижжаклар ҳам сопрано, альт, бас, контрабас каби янги турдаги оила билан бойиди. Кейинроқ пикколо, прима, тенор, бас каби турларни қамраб олган чанглар туркуми, прима рубоби, қашқар рубоби, афғон рубоби каби турлардан иборат рубоблар туркуми яратилди. Айти бир вақтда болалар мусиқа мактаблари ва ҳаваскор чолғу оркестрларини мўлжалланган мусиқа асбоблари: кичик дутор ва кичик ғижжак ҳам реконструкция қилинди.

Ўзбек халқ чолғуларини такомиллаштириш йўлидаги тинимсиз ишланишларни белгилаб берган қуйидаги асосий мақсад ва вазифалар Т. Визго ва А. Петросянцнинг «Ўзбекский оркестр народных инструментов» (Тошкент, 1962, 22—23-бетлар) деб номланган китобда акс эттирилган.

1. Торли-нохули ва торли-мизробли чолғуларга раван суръатлари бўлинган товушқатор ўрнатиш;

2. Ўзбек халқ чолғулари турдош оилаларини яратиш;
3. Чолғуларни товуш туси сифатини яхшилаш, товуш кучини ошириш, ҳар бир мусиқа асбобининг диапозонини кенгайтириш;
4. Ўзбек халқ чолғуларининг ўзига хос товуш тусини ва оҳангдорлигини сақлаган ҳолда ҳар бир чолғунинг барча яширин бадий-ифодавий имкониятларидан фойдаланиш мақсадида чалиш техникасини осонлаштириш;
5. Мустаҳкам ва юқори сифатли чолғуларни оммавий равишда ишлаб чиқариш мақсадида чолғуларни яшашнинг бутунлай янги технологиясини ишлаб чиқариш.

Чолғу усталари ижрочилар билан яқин ҳамкорликда ишлашди. Чолғучилар, одатда дастлабки намунавий нусхаларини синаб кўришар эди. Муаллифлик ҳайъати энг яхши намуналарини танлаб олар ва оммавий равишда ишлаб чиқаришга тавсия қилар эди. Ҳайъат таркибида чангчилар Ф. Содиқов, Ф. Харратов; гижжакчилар С. Габриэлян, С. Алиев, **М. Асильов**; дуторчилар Ғ. Қўчқоров, А. Илёсов, Х. Аъзамов; рубобчилар М. Мирзаев, А. Баҳромов, В. Борисенко, Ф. Васильев, Г. Григорьян; танбурчилар С. Тахалов, Х. Ражабов каби моҳир ижрочилар иштирок этганлар.

Мусиқа санъатининг обрўли вакиллари орасида торли-мизробли ва торли-нохунли чолғуларини равон суръатларга бўлишга ва хроматизация қилишга қарши чиққанлар ҳам бўлди. Улар ўз маърузаларида миллий чолғулар реконструкциядан кейин гўёки ўзига хослиги ва миллий хусусиятларини йўқотиб қўйишдан хавотирда эканликларини баён этишди. Аммо ҳаёт уларнинг бу нуқтаи назарини рад этди.

Ўзбек мусиқа маданияти тарихида нодир ҳодиса юз берди. Чолғулар том маънода халқчиллик касб этди. Бугунга келиб такомиллаштирилган ва реконструкция қилинган ўзбек халқ чолғуларидан ҳамма ерда — концерт эстрадасида, турли кўрик-конкурсларда, бадий ҳаваскорлик жамоаларида кенг фойдаланилмоқда. Оғзаки анъаналарга асосланган профессионал ижрочилар ҳам шу чолғулардан фойдаланмоқда. Ўзбек санъатидаги бу янги ҳодисани таърифлаб Т. Қори-Ниёзий шундай ёзганди: «Ўзбек халқ чолғу асбобларини реконструкция қилиш, уларнинг акустик хусусиятларини яхшилаш имконини берди ҳамда уларни нота ёзуви бўйича чалишни осонлаштирди. Реконструкция қилинган чолғуларда ўзбек ижрочилигининг ўзига хос услубини бузмасдан, нота ёзуви бўйича ҳар қандай асарни ижро этиш мумкин. Бу муҳим принципиал аҳамиятга эга¹.

1943 йилга келиб халқ чолғуларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш бўйича ўзига хос тажрибахона сифатида Ўзбекистон филармониясининг чолғу оркестри 45 ижрочини ўз ичига олди. Эндиликда реконструкция қилинган чолғуларнинг 5 мустақил гуруҳидан ташкил топган чолғулар шаклланди:

— Ёғоч дамли чолғулар: най пикколо (кичик), най I, II, қўшна й I, II, сурнай;

— торли-урма чолғулар: чанг I, II, танбурлар;

¹ Қари-Ниязи. Очерки истории культуры советского Узбекистана. Т., 55, 428-бет.

— торли-нохунли (мизробли) чолғулар, рубоб-прималар I, II, қашқар рубоблари I, II, афғон рубоблари I, II, дуторлар, бас ва контрабас дуторлар;

— урма зарбли чолғулар; ноғора, доира, сафайил. Ўзбек миллий чолғуларидан ташқари бу гуруҳга симфоник оркестрнинг учбурчак, (треугольник) тарелка, бубен, литавра каби чолғулари кирган;

— торли-камонли чолғулар: ғижжаклар I, II, альт, бас, контрабас ғижжаклар.

50-йилларда синов тажрибахонасида Қирғизистон, Туркменистон, Қорақалпоғистон халқ мусиқа чолғуларини ҳам реконструкция қилинди ва такомиллаштирилди. Қирғизистон учун қўбизлар: прима, секунда, альт (пардали ва пардасиз) бас ва контрабас: мизробли қўбизлар: прима, альт, тенор; торли-камонли чолғулар — киякларни турдош оиласи ҳам тайёрланди. Туркман мусиқа чолғуларини реконструкция қилиш анъанавий ва мизробли туркман дуторлари туркумининг яратилишига олиб келди. Қорақалпоқ дуторлар туркуми, шунингдек, янги, мизробли қорақалпоқ дутори пайдо бўлди. Шу реконструкция қилинган чолғулар асосида қорақалпоқ халқ чолғулар оркестри ҳам тузилди. (Бу чолғуларнинг конструкцияларини А. И. Петросянец ва С. Е. Диденколар ишлаб чиққан.) Ўрта Осиё ва Шарқ мамлакатлари мусиқа чолғуларининг эволюциясини чуқур ўрганиш мақсадида синов тажрибахонаси қошида музей ташкил қилинди. Чолғулар музейи ҳамон фаолият кўрсатмоқда. А. И. Петросянцнинг ташаббуси билан ва бевожута раҳбарлиги остида музейда халқ чолғуларининг 800 дан ортиқ тури тўпланди. Ўзбек чолғуларидан ташқари бу ерда қардош халқлар шунингдек, Афғонистон, Ҳазоир, Вьетнам, Ҳиндистон, Сурия каби хорижий Шарқ халқ чолғулари тараққиёти тарихини ўрганиш ва текшириш учун материал сифтида ҳам, такомиллаштириш объекти сифатида ҳам илмий аҳамият касб этмоқда. Тошкент халқ чолғулари музейи ташкил этилганидан буён уни 10.000 дан зиёд киши томоша қилди. Музейнинг таклиф ва мулоҳазалар дафтарига кўплаб таниқли мусиқачи олимлар ўз фикр-мулоҳаза ва таассуротларини ёзиб қолдиришган. Қуйида улардан баъзи бирларини келтирамиз:

«Ўзбекистон халқ мусиқа чолғулари тажрибахонаси ва музейида кўрганларимиз бизни ҳайратга солди. Қардош республикаларнинг кўплаб санъат арбоблари бу соҳада ўзбек дўстларимиздан ибрат олса арзийди (И. Жинович). Белоруссия халқ артисти, Белоруссия консерваториясининг профессори, 1955 йил, март.

«... Биздан узоқлашаётган мусиқа маданиятини сақлаб қолиш катта ижтимоий-сиёсий ва илмий аҳамиятга молик ишдир. Бу ерда биз илдиэларни узоқ ўтмишга тақалувчи, қадимий халқ мусиқа анъаналари қандай асраб-авайлаб ва диққат билан ўрганилаётганини ҳамда тадқиқ этилаётганини, шу асосда замонавий чолғуларни яратилаётганини ўз кўзимиз билан кўрдик». А. Н. Дмитриев. Санъатшунослик доктори, Ленинград консерваториясининг профессори, 1961 йил, июнь.

УРУШДАН КЕЙИНГИ 1945—60 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК

Муסיқий таълим ва устозлар

Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик маданиятининг ўсиши, жаҳон классик бастакорлари асарларининг ўзлаштирилиши, Ўзбекистон бастакорларининг халқ чолғулари учун махсус асарлар яратишдаги фаол ижодий фаолияти ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатини янада юксалиши учун муҳим замин бўлди. Шу билан бирга юқори малакали илмий педагогик ва ижрочи кадрларни пухта ва мукаммал қилиб тайёрлаш масаласини ҳам кун тартибига қўйди.

Ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликнинг кейинги даврлардаги юксалиши Тошкент консерваториясининг фаолияти билан чамбарчас боғланган.

1948 йилдан бошлаб мамлакатимиздаги муסיқа олий ўқув юртларида, шу жумладан М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваториясида ҳам халқ чолғулари ижрочилиги бўйича таълим бериш бошланди.

Ўзбек халқ чолғулари бўлимига (оркестр факультети таркибида) раҳбарлик қилиш, ўқувчиларни саралаб йиғиш, ўқув режаларини тузиш А. И. Петросянц томонидан амалга оширилди. Тошкент Давлат консерваториясида ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги бўйича профессионал таълимни йўлга қўйишда В. А. Успенский, М. А. Ашрафий, А. И. Петросянц, И. П. Благовещенский, Б. Ф. Гиенко, Г. Г. Сабитовлар катта роль ўйнашди (8-расмга қаранг).

1948—49 йиллардаги биринчи ўқув йилида консерваторияга Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрининг 13 чолғучиси ўқишга қабул қилинди. Шулардан 10 киши: Назир Нигматов (қўшнай), Аббос Баҳромов, Александр Евдокимов (прима-рубоб), Муҳаммаджон Мирзаев, Бўрибой Мирзааҳмедов (қашқар рубоби), Лаъли Султонова (дутор), Николай Савинов (афғон рубоби), Маҳаматжон Асиров, Обид Ҳолмуҳамедов (ғижжак), Анвар Ливиев (доира) 1-курсга қабул қилинди. Ҳамза номидаги Тошкент муסיқа билим юртининг битирувчилари Аҳмаджон Одилов (чанг), Валентина Борисенко (прима-рубоби), Феоктист Васильевлар (қашқар рубоби) эса 2-курсга қабул қилинди (1-расмга қаранг).

Факультет фаолият кўрсатган дастлабки йилларда махсус муסיқий олий маълумотга эга бўлган ўқитувчилар етарлича бўлмаганлиги сабабли уларни торли чолғулар, композиция, опера-симфоник дирижёрлиги кафедраларидан, шунингдек бадий жамоалардан таклиф қилинган эди. Жумладан, таниқли бастакор, фольклоршунос В. А. Успенский ўзбек халқ муסיқаси асосларидан сабоқ берган эди. А. И. Петросянцнинг ўзи

эса чанг, дутор, прима-рубоб, қашқар рубоби, доира, қўшнай ихтисосликлари бўйича машғулотлар олиб борган ва ўзбек халқ чолғуларидан ташкил топган талабалар оркестрига бевосита раҳбарлик қилган эди.¹

Г. Н. Иванов (виолончелист) ғижжак-бас ва дутор-бас ихтисослиги бўйича раҳбарлик қилди. Дирижёрлик ихтисослиги бўйича таниқли дирижёрлар В. И. Ошкинази, А. П. Шпитальный, Г. А. Даниях, А. Н. Долгушин, Я. С. Эляшкевич ва Н. А. Гольдманлар дарс беришди. Ўзбекистон бастакорлари Б. Ф. Гиенко, С. Б. Бабаев, Г. Г. Сабитов, Пак Ен Дин чолғулаштириш, оркестр партитураларини ўқиш, композиция ихтисосликлари бўйича таълим беришди. Консерваториянинг юқори курс талабалари бўлган А. Одилов, Ф. Н. Васильев, В. Я. Борисенко, А. П. Евдокимов, М. А. Асиров каби тажрибали ижрочилар ҳам шароит тақозосига кўра ўқитувчиликка таклиф қилинди. Иккинчи ўқув йилида талабалар сони 39 кишига етди, ўқитувчилар сони ҳам кўпайди. Ўзбек халқ чолғулари кафедраси ташкил қилинди. А. И. Петросянц кафедра мудирлигида ишлашни давом эттирди. Факультет декани қилиб эса доцент Л. А. Мальмберг тайинланди (ўша вақтда ижрочилик ва мусиқий-назарий мутахассисликлар бўйича деканат мавжуд эди).

Мустақил факультет ва кафедра ташкил қилиниши халқ чолғулари бўйича берилаётган таълимни тубдан қайта қуришга ёрдам берди. Факультет ва кафедраларга қуйидаги вазифалар юклатилди:

— кенг дунёқарашга ҳамда миллий ва жаҳон мусиқа маданиятидан старлича илмга эга бўлган ижрочиларни, оркестр дирижёрларини, юқори малакали ўқитувчиларни тайёрлаш ва тарбиялаш, маданият ва санъат муассасаларини, мусиқа ўқув юртларини улар билан таъминлаш;

— дарсликлар, ўқув-методик қўлланмалар, махсус синфлар учун дастурлар ишлаб чиқиш, мусиқа ўқув юртлари учун ва ўқув бадий репертуарлар яратиш;

— мусиқа билим юртларида ўқитиш учун ўзбек халқ чолғуларининг асосий турларини аниқлаш;

— халқ мусиқа чолғуларини реконструкция қилувчи ва такомиллаштирувчи синов тажрибахоналарининг ижодий ва амалий фаолиятини фаоллаштириш, мусиқа ўқув юртлари ва оркестрларини сифати яхшиланган чолғулар билан таъминлаш. Мусиқа ўқув юртларида шу билан бирга республика бадий ҳаваскорлик жамоаларида ўзбек халқ чолғулари оркестрларини тузиш.

Шундай қилиб, 50-йилларда Тошкент Давлат консерваторияси Ўрта Осиё ва Қозоғистонда «халқ чолғулари» мутахассислиги бўйича юқори малакали мусиқа олий ўқув юрти бўлди (10-расмга қаранг).

1952 йилда факультетни илк бор А. Одилов (чанг), В. Я. Борисенко (прима-рубоби), Ф. Н. Васильев (қашқар рубоби) тамомлашди. Илк битирувчиларнинг Давлат имтиҳон ҳайъатида Н. А. Римский-Корсаков помидаги Ленинград консерваториясининг профессори Б. А. Арапов (раис), халқ артисти М. Ашрафий, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, профессор А. И. Петросянц, доцент И. П. Благовеш-

¹ Дастлабки йилларда барча талабалар Ўзбекистон давлат филармонияси оркестрида иштирок этишар, машғулотлар эса консерватория биносида ўтказилар эди.

ченский каби атоқли мусиқачилар қатнашишди. Махсус туркум бўйича Давлат имтиҳони уч қисмдан иборат эди: якка дастур ижроси, оркестрга дирижёрлик қилиш ва ижодий ишни кўрсатиш (битирувчиларнинг ўқитувчи раҳбарлигида мусиқа асарини оркестр ижросига чолғулаштириш).

1-битирувчиларнинг Давлат имтиҳонлари дастури

Битирувчининг фамилияси, исми, отасининг исми	Имтиҳон	Дастур	Ўқитувчиси, концертмейстери
1	2	3	4
Одилов Аҳмад	Махсус чолғу бўйича (чанг)	В. Моцарт-Рондо II сонатадан А. Дроржак. Славянча рақс (ми мажор) П. Чайковский Романс №5 И. Адмони — Чанг ва фортепиано учун концерт пьесаси «Гулбаҳор ва Тановар» (Б. Гиенко қайта ишлаган) С. Б. Бобоев — Чанг ва халқ чолғулари оркестри учун концертино С. Бобоев — Байрам увертюраси Э. Григ — «Пьер-Гюнт» сюитасидан Анитра рақси М. Глинка — «Руслан ва Людмила» операсидан Наина қасридаги рақслар. Оркестр учун А. Одилов чолғулаштирган (Б. Ф. Гиенко синфи)	А. И. Петросянц О. К. Сойфер (концертмейстер) А. И. Петросянц
Борисенко Валентина Яковлевна	Махсус чолғу бўйича (прима-рубоб)	А. Будашкин — Домбра билан оркестр учун концерт. (Прима-рубоби учун А. Е. Евдокимов мослаштирган.) К. Сен-Санс — Итродукция, Рондо-Капричиозо, Б. Гиенко — «Помир оҳанглари», «Жазоир» (Ўзбек халқ куйи, Д. Зокиров қайта ишлаган) С. Бобоев — Байрам увертюраси	И. П. Благовещенский О. К. Сойфер А. И. Петросянц

1	2	3	4
Васильев Феоктист Никифорович	чолғулари оркестри- га дирижёрлик	А. Бородин — «Князь Игорь» операсидан қипчоқ рақслари (Половецкие паяски) Ф. Мендельсон — скрип- ка ва оркестр учун концерт. В. Борисен- ко оркестр учун чол- ғулаштирган (Б. Ф. Гиенко синфи)	
	Махсус чолғу бўй- ча (қашқар рубоби)	Уйғурча қўшиқ ва рақс (Ф. Васильев, Э. Шукруллаев қай- та ишлаган) Ф. Лист — Венгерча иккинчи рапсодия Г. Гендель — Пасса- калья П. Чайковс- кий — «Йил фас- лари» туркумидан Баркаролла Ф. Назаров — «Ёшлар «юитаси» Ф. Шуберт — Тугал- ланмаган симфония «Дутор баёти» ўзбек халқ куйи Ф. Василь- ев ишламаси ва ор- кестр учун мослаган (Б. Ф. Гиенко синфи)	А. И. Петросянц О. К. Соيفер
	Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестри- га дирижёрлик қилиш		А. И. Петросянц

1953 йил, июнда факультетни яна 10 киши битириб чиқди. Битирувчилар Давлат имтиҳонларида махсус чолғу ихтисослиги ва оркестр дирижёрлиги бўйича Ўзбекистон бастакорларининг оригинал асарларини, қайта ишлаган ўзбек халқ куйларини; Қардош халқ куйларини, рус ва хорижий бастакорларнинг мослаштирилган асарларини ижро этдилар. Шунингдек, турли хил халқ чолғуларини қамраб олган Ўзбекистон бастакорларининг оригинал асарларини ҳам (найда: М. Насимов — Элегия; С. Жалил — Най ғазали; чангда: С. Бобоев — Концертино; Н. Зокиров — концерт импровизацияси; И. Адмони — мусиқали дақиқа Пьесаси; прима рубобида: В. Князев — Концерт; С. Верелас — Концерт; Б. Зейдман — концерт фантазияси; Ф. Назаров — Скерцо; қашқар рубобида: А. Козловский — Сонатина; С. Хайтбоев — Баллада; дуторда: Ф. Назаров — Дутор тароналари; О. Қосимов — Черт дуторим; пижжакада: Б. Зейдман — Концертино; Ф. Янов-Яновский — Элегия) ижро этдилар.

1953/54 ўқув йилига келиб, кафедра ва факультет олий маълумотга эга бўлган қуйидаги 20 ўқитувчидан иборат эди:

А. Н. Петросянц

— кафедра мудири, дирижёрлик ва оркестр синфи;

А. О. Одилов

— чанг, қўшнай, оркестр синфи;

К. А. Азимов	— қўшнай
С. Х. Алиев	— дирижёрлик
М. А. Асиров	— ғижжак;
С. Б. Бобоев	— Оркестрга чолғулаштириш ва оркестр партитураларини ўқиш;
И. Н. Благовешченский	— ғижжак ва халқ чолғуларида ижрочилик методикаси;
В. Я. Борисенко	— прима рубоби;
Ф. Н. Васильев	— қашқар рубоби ва дутор;
Б. Ф. Гиенко	— баян, оркестрга чолғулаштириш, оркестр партитураларини ўқиш;
А. И. Давидов	— дирижёрлик;
А. П. Евдокимов	— прима-рубоби;
Г. Н. Иванов	— дутор-бас ва ғижжак-бас
А. Х. Ливиев	— доира ва дирижёрлик;
В. А. Мелкомини	— сурнай;
М. М. Мирзаев	— ансамбль;
Г. Г. Собитов	— оркестрга чолғулаштириш ва оркестр партитураларини ўқиш;
В. И. Сердюков	— ғижжак-контрабас
О. М. Холмухамедов	— ғижжак;
Р. Л. Фелициант	— ғижжак ва дирижёрлик.

50-йилларда халқ чолғуларининг асосий турларини туркумлаш аниқ белгиланди. Шундан буён Республиканинг барча мусиқа билим юртлари уларда чалишни ўргата бошлади. Бу чолғулар қуйидагилардир: дамли чолғулар — най, най-пикколо, қўшнай, сурнай, бўламан, торли-урма зарбли чолғулар — чанг, танбур; торли-мизробли ва торли-нохунли чолғулар — прима-рубоби, қашқар рубоби, афғон рубоби, уд, дутор, дутор-бас, урма зарбли чолғулар — дойра, ноғора ва симфоник оркестрда қўлланиладиган урма чолғулар; камонча торли-ғижжак, ғижжак-альт, ғижжак-бас, ғижжак-контрабас, баян.

Юқорида тилга олинган чолғу турлари оркестрнинг барча чолғуларини қамраб олганлиги туфайли махсус янги синфлар ташкил этиш масаласи пайдо бўлди. 1953/54 ўқув йилининг охирига келиб, 16 та ана шундай махсус синфлар тузилди (факультет очилишидагига қараганда икки баробар кўп). Бу эса таркибида оврупача чолғуларини қўлланмай талабаларнинг мустақил ўзбек халқ чолғулари оркестрини ташкил этиш имконини берди. 1955 йилда ўқув жараёнини малакалироқ бошқариш мақсадида махсус чолғулар, дирижёрлик, оркестрга чолғулаштириш ва партитура ўқиш бўлинмалари вужудга келди. Уларга А. Одилов (чанг, баян, дамли ва урма-зарбли чолғулар), Ф. Н. Васильев (торли-мизробли ва нохунли чолғулар), О. М. Холмухамедов (камонча-торли чолғулар), И. Н. Третьякова (халқ чолғулари оркестри дирижёрлиги), Б. Ф. Гиенколар (оркестр учун чолғулаштириш ва партитура ўқиш) раҳбарлик қилишди.

Талабалар сонининг ошиши сабабли (1953/54 ўқув йилларида факультетда 54 киши шуғулланарди) янги ўқитувчилар таклиф этилди. Дирижёрлик синфини Ўзбекистон бастакорлари ва дирижёрлари

Ф. В. Назаров, М. Н. Насимов ҳамда А. И. Петросяницинг шоғирди А. Х. Ливиев, ғижжак синфини — таниқли скрипкачи, Ўзбекистон филармонияси симфоник оркестрининг концертмейстери В. А. Беленький, чанг синфини — иқтидорли якканавоз созанда Ф. М. Харратовлар олиб бордилар.

Муסיқий таълимнинг ривожланиши билан бирга уни илмий асосда олиб бориш муаммоси ҳам туғилди. 50—60-йилларда кафедра ўқитувчилари консерваториянинг, муסיқа билим юрти ва болалар муסיқа мактабларининг махсус синфлари учун 50 дан ортиқ ўқув дастурлари, кўплаб илмий-методик ва ўқув қўлланмалари, ўзбек халқ чолғуларида дастлабки ижрочилик мактабларини яратдилар. Шу хилдаги ишларнинг йиллар давомида тобора чуқурроқ ва пухтароқ олиб борилиши, ўзбек халқ чолғулари кафедрасини Ўрта Осиёдаги илмий-методик марказга айланишига имкон яратди.

Кафедра жамоаси махсус чолғулар учун шу билан бирга турли хил ансамбль ва оркестрларнинг ижрочилик репертуарларини шакллантиришга катта ҳисса қўшди. Оригинал асарлар яратилди. Оркестр ижроси учун мослаштирилган қайта ишланган талайгина ўзбек халқ муסיқалари ёзиб олинди. Педагоглар ўзбек халқ муסיқаларини қайд этишнинг (ноталаштиришнинг) аниқроқ усулларини ишлаб чиқдилар. Бу ишларни амалга оширишда С. Бобоев, Ғ. Қодиров, Ф. Назаров, М. Насимов, Г. Сабитов, Б. Гиенко, С. Варелас, А. Давидов, С. Алиев, А. Холмуҳамедов, С. М. Тахалов, М. Тоиров, Ф. Харратов, Р. Нигматов, М. Тошмуҳамедов, Б. Раҳимжонов, М. Тожиёв, С. Жалиловларнинг хизматлари катта бўлди. Кафедра 45 йиллик фаолияти давомида кўпгина ишларни амалга оширди. Жумладан, ҳар бир чолғу учун замонавий ижро мактабини яратди, янгича қўл ҳаракатини ишлаб чиқди, халқ чолғулари ва созлаш принципларини аниқ белгилаб берди, муסיқа ўқув юртлари, маданият ва санъат муассасаларини юқори малакали кадрлар билан таъминлади. 40 битирув давомида факультет 700дан ортиқ турли ихтисосдаги созанда-ижрочиларни тарбиялаб етказди¹.

Факультетни тугатган битирувчилар республиканинг ижодий жамоаларида, муסיқа санъат билим юртларида ва олий ўқув юртларида ижрочилик ҳамда педагогик фаолият олиб бормоқдалар. (1-илова.) Республикамиздан ташқарида ҳам самарали меҳнат қилмоқдалар. Факультет Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикалари учун ҳам ўнлаб ижрочи ва ўқитувчилар тайёрлаб етказди. Тожикистонда — доцентлар Д. Обидов (қашқар рубоби), Н. Абдуллаев (ғижжак), Тожикистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, профессор Я. Сабзанов (ғижжак), ҳозирда С. Айний номидаги Тожикистон опера ва балет театрининг бош дирижёри А. Ниязмамадов (қашқар рубоби); Қирғизистонда — Т. Мураталиев (прима рубоби), А. Барпиев (дутор-бас); Туркменистонда — О. Гандимов (дутор), М. Сафаров (ғижжак); Қозоғистонда — Ф. Машурова (чанг); Қорақалпоғистонда — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби А. Султонов (ғижжак), Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган артист Т. Мамедияров (чанг), Нукус санъат билим юртининг директори, Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган маданият

¹ 1953 йилдан факультет ҳар йили ўртача 12—16 ва ундан ортиқ мутахассис етказиб чиқарди.

ходими М. Камоловлар (прима рубоби) меҳнат қилмоқда. 60-йиллар охирига келиб, ўзбек халқ чолғулари ижрочилик тарихида консерватория битирувчилари алоҳида роль ўйнай бошлашди. Улардан энг машҳурларини қуйида таърифлаб ўтамиз.

Аббос Баҳромович Баҳромов (1928—1992) консерваториянинг прима-рубоби синфни А. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган (1953). 1943 йилдан Ўзбекистон филармонияси халқ чолғулари оркестрида якканавоз созанда бўлиб ишлаган, Бухарестдаги Ёшлар ва талабаларнинг Жаҳон фестивалида конкурс соҳиби бўлган (1952). Чолғучининг концерти — ижрочилик репертуарида А. Евдокимов томонидан мослаштирилган Н. Будашкиннинг доира билан оркестр учун концерт. Э. Григнинг «Норвежский танец», П. Чайковскийнинг «Русча рақс» асарлари, қардош халқларнинг куйлари, ўзбек халқ мусиқалари (алоҳида жозиба билан янгради. А. Баҳромов айни бир чоғда қашқар рубоби бўйича моҳир созанда ҳамдир. 1978 йилдан у Тошкент маданий-маърифий техникумида, сўнгра Тошкентдаги болалар мусиқа мактабида дарс беради. Аббос Баҳромов бутун ҳаётини, ижодий фаолиятини, ўз билимини, тажрибаси ва истеъдодини ўзбек санъатига, ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги соҳасига бағишлаш истаги билан яшади.

Муҳаммаджон Мирзаев (1913 йилда туғилган) — республикадаги рубобчиларнинг энг машҳури, куйчи-бастакори. Консерваторияни қашқар рубоби синфида А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган. 1951 йилдан филармония оркестрида ишлаш билан бир қаторда ўзбек халқ мусиқа меросини ўрганиш бўйича ёш ижрочиларга мураббийлик қилиб келган. Халқ артистлари Ҳ. Мавлонова, М. Турғунбоевалар билан ижодий ҳамкорликда «Баҳор вальси», «Янги тановар», «Гулноз», «Дилбар», «Гулхумор», «Дилдор» каби лирик қўшиқли рақс куйларини яратган. У яратган қўшиқлар орасида «Ширмоной», «Олтин сандиқ», «Уч дугоналар» айниқса машҳурдир. М. Мирзаев Ўзбекистон халқ артисти, Ўзбекистон бастакорлар Уюшмаси аъзоси ва бир қанча мукофотлар соҳиби. Рубоб ижрочилигида (кейинроқ ёш ижрочилар томонидан ривожлантирилган) ҳиссий ва ёрқин услуб асосини яратган дастлабки рубобчилардан ҳисобланади.

Феоктист Никифорович Васильев (1919—1987) дастлабки профессионал қашқар рубоби ижрочиларидан биридир. У 1937 йилда Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртига ўқишга киради. 1938 йилдан Ўзбекистон филармонияси халқ чолғулари оркестрининг чолғучиси эди. Улуғ Ватан уруши йилларида Туркистон ҳарбий округининг ашула ва рақс ансамблида ишлаган. Консерваторияни қашқар рубоби синфи бўйича А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган (1952). 1949 йилдан консерваторияда қашқар рубоби, дутор, танбур ихтисослиги бўйича дарс берган. С. Тахалов, А. Бобохонов, Г. Эргашев, Т. Ражабов, Қ. Усмонов каби машҳур рубобчилар унинг қўл остида тарбияланганлар. Феоктист Никифорович ўзининг илмий-методик ишларида («Рубоб мактаби» дарслиги) «Қашқар рубоби учун этюд ва машқлар» рубоб чалишни ўрганиш бўйича системали ўқитиш методини ишлаб чиқди. 1983 йилдан Ф. Васильев профессор вазифасини бажарувчи бўлиб ишлаган эди.

Феоктист Никифоровичнинг номи ўзбек мусиқа маданияти ҳамда

40 йилга яқин мураббий бўлиб хизмат қилган Тошкент консерваторияси билан чамбарчас боғлиқ.

Валентина Яковлевна Борисенко (1919—1990) ўзининг ижодий йўлини Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрида чолғувчи бўлиб бошлади (1939). Прима рубоби ихтисослигида ижрочи ва ўқитувчи сифатида танилди. Ҳамза номидаги мусиқа билим юртини тугатгач (1948), Борисенко оркестрининг торли-похунли чолғулар гуруҳида концертмейстер бўлиб ишлади. Консерваторияни прима рубоби ихтисослиги бўйича И. Г. Благовещенский раҳбарлигида тамомлади (1952). Сўнгра оркестрда ишлашни давом эттирди. Айни чоғда, у 1950 йилдан Тошкент консерваториясида ўқитувчи, 1962 йилдан эса халқ чолғулари кафедрасининг доценти бўлиб ишлади. Борисенконинг машҳур шогирдлари орасида А. Маликов, Г. Салаева (Обидова), Б. Йўлдошев, М. Раҳимов, Б. Азимов, Ш. Жанайдаров, А. Дадамўхамедов каби ижрочилар бор.

Сулаймон Маниевич Тахалов (1953 йилда туғилган) ажойиб ижро техникасига ва алоҳида товуш жозибасига эга бўлган, анъанавий ва академик ижро усулини бирдек мукаммал эгаллаган рубобчилардан-дир. Консерваторияда ўқишни тугатгач, Ф. Н. Васильев синфида (1958), қашқар ва афғон рубоблари ҳамда танбур ихтисосликлари бўйича сабоқ берди. С. Тахалов Москвада бўлиб ўтган Ёшлар ва талабаларнинг VI Жаҳон фестивалида иштирок этган (1957). **У халқ чолғулари** ижрочилари Бутуниттифоқ конкурсининг ўзбек халқ мусиқаси нота ёзуви ва тавсифини такомиллаштириш соҳасида катта илмий-тадқиқот ишларининг соҳиби. У «Афғон рубобини чалишни ўргатиш методикаси асослари» номли ўқув қўлланма муаллифидир. С. Тахалов 1985 йилдан доцент, 1988 йилдан эса санъатшунослик фанлари доктори, профессор.

Абдусалом Маликович Маликов (1939—1979). Доцент вазифасини бажарувчи бўлиб хизмат қилган. А Маликовнинг рубоб-прима ихтисослиги бўйича 60—65-йилларда консерваторияда В. Я. Борисенко раҳбарлигида олиб борган ижодий фаолияти алоҳида эътиборга лойиқ. У 1967 йилдан халқ чолғулари ижрочилик кафедрасида ишлаган. I Республика конкурс-кўригининг соҳиби (1971).

Ғулмоқодир Эргашевич Эргашев (1946 йилда туғилган). Тошкент консерваториясининг собиқ талабаси (1969). Ф. Н. Васильевнинг шогирди, афғон рубоби ижрочиси, турли хил дастурлар билан тез-тез концертларда қатнашиб туради. 1967 йилдан ТДК сида ўқитувчи, 1988 йилдан кафедра доценти.

Аюб Қодиров (1918—1986) кўзга кўринган най ижрочиларидан бири эди. Дастлабки мусиқий маълумотни Бухоро мусиқа мактабида, сўнгра техникумда олган. Маъруфжон Тошпўлатов, Уста Тоҳир Давлатов, Аҳмаджон Ихтиёровлар унинг устозлари бўлишган. 1936 йилдан Аюбжон Тўхтасин Жалилов раҳбарлигидаги Тошкент халқ чолғулари катта ансамбли (оркестри)да ишлай бошлади. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Тамарахоним ансамбли билан бирга фронтлардаги концертларда қатнашди. 1950 йилда Тошкент Давлат консерваториясига най ихтисослиги бўйича ўқишга кирази (ўқитувчилари Р. Юсупов, сўнгра А. Петросянц, А. Малкеев). Консерваторияни тугатгач, Ўзбекистон филармонияси ашула ва рақс ансамблида мусиқа раҳбари бўлиб

ходими М. Камоловлар (прима рубоби) меҳнат қилмоқда. 60-йиллар охирига келиб, ўзбек халқ чолғулари ижрочилик тарихида консерватория битирувчилари алоҳида роль ўйнай бошлади. Улардан энг машҳурларини қуйида таърифлаб ўтамиз.

Аббос Баҳромович Баҳромов (1928—1992) консерваториянинг прима-рубоби синфини А. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган (1953). 1943 йилдан Ўзбекистон филармонияси халқ чолғулари оркестрида якканавоз созанда бўлиб ишлаган, Бухарестдаги Ёшлар ва талабаларнинг Жаҳон фестивалида конкурс соҳиби бўлган (1952). Чолғучининг концерт — ижрочилик репертуарида А. Евдокимов томонидан мослаштирилган Н. Будашкиннинг доира билан оркестр учун концерт, Э. Григнинг «Норвежский танец», П. Чайковскийнинг «Русча рақс» асарлари, қардош халқларнинг куйлари, ўзбек халқ мусиқалари (алоҳида жозибали билан янгради. А. Баҳромов айни бир чоғда қашқар рубоби бўйича моҳир созанда ҳамдир. 1978 йилдан у Тошкент маданий-маърифий техникумида, сўнгра Тошкентдаги болалар мусиқа мактабида дарс беради. Аббос Баҳромов бугун ҳаётини, ижодий фаолиятини, ўз билимини, тажрибаси ва истеъдодини ўзбек санъатига, ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги соҳасига бағишлаш истаги билан яшади.

Муҳаммаджон Мирзаев (1913 йилда туғилган) — республикадаги рубобчиларнинг энг машҳури, куйчи-бастакори. Консерваторияни қашқар рубоби синфида А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган. 1951 йилдан филармония оркестрида ишлаш билан бир қаторда ўзбек халқ мусиқа меросини ўрганиш бўйича ёш ижрочиларга мураббийлик қилиб келган. Халқ артистлари Ҳ. Мавлонова, М. Турғунбоевалар билан ижодий ҳамкорликда «Баҳор вальси», «Янги тановар», «Гулноз», «Дилбар», «Гулхумор», «Дилдор» каби лирик қўшиқли рақс куйларини яратган. У яратган қўшиқлар орасида «Ширмоной», «Олтин сандиқ», «Уч дугоналар» айниқса машҳурдир. М. Мирзаев Ўзбекистон халқ артисти, Ўзбекистон бастакорлар Уюшмаси аъзоси ва бир қанча мукофотлар соҳиби. Рубоб ижрочилигида (кейинроқ ёш ижрочилар томонидан ривожлантирилган) ҳиссий ва ёрқин услуб асосини яратган дастлабки рубобчилардан ҳисобланади.

Феоктист Никифорович Васильев (1919—1987) дастлабки профессионал қашқар рубоби ижрочиларидан биридир. У 1937 йилда Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртига ўқишга киради. 1938 йилдан Ўзбекистон филармонияси халқ чолғулари оркестрининг чолғучиси эди. Улуғ Ватан уруши йилларида Туркистон ҳарбий округининг ашула ва рақс ансамблида ишлаган. Консерваторияни қашқар рубоби синфи бўйича А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган (1952). 1949 йилдан консерваторияда қашқар рубоби, дутор, танбур ихтисослиги бўйича дарс берган. С. Тахалов, А. Бобохонов, Г. Эргашев, Т. Ражабов, Қ. Усмонов каби машҳур рубобчилар унинг қўл остида тарбияланганлар. Феоктист Никифорович ўзининг илмий-методик ишларида («Рубоб мактаби» дарслиги) «Қашқар рубоби учун этюд ва машқлар» рубоб чалишни ўрганиш бўйича системали ўқитиш методини ишлаб чиқди. 1983 йилдан Ф. Васильев профессор вазифасини бажарувчи бўлиб ишлаган эди.

Феоктист Никифоровичнинг номи ўзбек мусиқа маданияти ҳамда

40 йилга яқин мураббий бўлиб хизмат қилган Тошкент консерваторияси билан чамбарчас боғлиқ.

Валентина Яковлевна Борисенко (1919—1990) ўзининг ижодий йўлини Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрида чолғувчи бўлиб бошлади (1939). Прима рубоби ихтисослигида ижрочи ва ўқитувчи сифатида танилди. Ҳамза номидаги мусиқа билим юртини тугатгач (1948), Борисенко оркестрининг торли-похунли чолғулар гуруҳида концертмейстер бўлиб ишлади. Консерваторияни прима рубоби ихтисослиги бўйича И. Г. Благовещенский раҳбарлигида тамомлади (1952). Сўнгра оркестрда ишлашни давом эттирди. Айни чоғда, у 1950 йилдан Тошкент консерваториясида ўқитувчи, 1962 йилдан эса халқ чолғулари кафедрасининг доценти бўлиб ишлади. Борисенконинг машҳур шоғирдлари орасида А. Маликов, Г. Салаева (Обидова), Б. Йўлдошев, М. Раҳимов, Б. Азимов, Ш. Жанайдаров, А. Дадамўхамедов каби ижрочилар бор.

Сулаймон Маниевич Тахалов (1953 йилда туғилган) ажойиб ижро техникасига ва алоҳида товуш жозибасига эга бўлган, анъанавий ва академик ижро усулини бирдек мукаммал эгаллаган рубобчилардандир. Консерваторияда ўқишни тугатгач, Ф. Н. Васильев синфида (1958), қашқар ва афғон рубоблари ҳамда танбур ихтисосликлари бўйича сабоқ берди. С. Тахалов Москвада бўлиб ўтган Ёшлар ва талабаларнинг VI Жаҳон фестивалида иштирок этган (1957). **У халқ чолғулари** ижрочилари Бутуниттифоқ конкурсининг ўзбек халқ мусиқаси нота ёзуви ва тавсифини такомиллаштириш соҳасида катта илмий-тадқиқот ишларининг соҳиби. У «Афғон рубобини чалишни ўргатиш методикаси асослари» номли ўқув қўлланма муаллифидир. С. Тахалов 1985 йилдан доцент, 1988 йилдан эса санъатшунослик фанлари доктори, профессор.

Абдусалом Маликович Маликов (1939—1979). Доцент вазифасини бажарувчи бўлиб хизмат қилган. А. Маликовнинг рубоб-прима ихтисослиги бўйича 60—65-йилларда консерваторияда В. Я. Борисенко раҳбарлигида олиб борган ижодий фаолияти алоҳида эътиборга лойиқ. У 1967 йилдан халқ чолғулари ижрочилиқ кафедрасида ишлаган. I Республика конкурс-кўригининг соҳиби (1971).

Ғуломқодир Эргашевич Эргашев (1946 йилда туғилган). Тошкент консерваториясининг солиқ талабаси (1969). Ф. Н. Васильевнинг шоғирди, афғон рубоби ижрочиси, турли хил дастурлар билан тез-тез концертларда қатнашиб туради. 1967 йилдан ТДК сида ўқитувчи, 1988 йилдан кафедра доценти.

Аюб Қодиров (1918—1986) кўзга кўринган най ижрочиларидан бири эди. Дастлабки мусиқий маълумотни Бухоро мусиқа мактабида, сўнгра техникумда олган. Маъруфжон Тошпўлатов, Уста Тоҳир Давлатов, Аҳмаджон Ихтиёровлар унинг устозлари бўлишган. 1936 йилдан Аюбжон Тўхтасин Жалилов раҳбарлигидаги Тошкент халқ чолғулари катта ансамбли (оркестри)да ишлай бошлади. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Тамирахоним ансамбли билан бирга фронтлардаги концертларда қатнашди. 1950 йилда Тошкент Давлат консерваториясига най ихтисослиги бўйича ўқишга киради (ўқитувчилари Р. Юсупов, сўнгра А. Петросянц, А. Малкеев). Консерваторияни тугатгач, Ўзбекистон филармонияси ашула ва рақс ансамблида мусиқа раҳбари бўлиб

ишлади. Айни чоғда концерт ижрочилиги фаолиятини ҳам давом эттиради. 50-йилларда най ижрочилик санъати алоҳида юксалди. Бу даврда Дадаали Соатқулов, Аюб Қодиров, Робимм Ҳамдамов, Мирза Тоиров, Маҳмуд Муҳаммедов, Ҳамидулла Жалолов, Абдували Ҳошимов, Абдурахим Маликов каби истеъдодли найчилар етишиб чиқди. Аюб Қодиров най чалиш техникасини мукаммал эгаллаган, такрорланмас, ёқимли оҳанглар тарата олган чолғучи эди. Республиканинг, таниқли найчилари М. Тоиров, Н. Шокиров, Х. Жўраев, И. Қозоқовлар Аюб Қодировни ўзларининг устозлари деб ҳисоблашади. 1958 йилда А. Қодировга Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, 1970 йилда эса Ўзбекистон халқ артисти фахрий унвонлари берилади. А. Қодиров умрининг сўнгги йилларида Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртида хизмат қилган эди.

Мирза Ҳакимович Тоиров (1930 йилда туғилган). Консерваторияни най ихтисослиги бўйича тамомлаган дастлабки битирувчилардан бири (1956). У ўз устози А. И. Петросянц билан ҳамкорликда «Най мактаби» ўқув қўлланмасини яратган. Ушбу қўлланма Ўзбекистондаги барча мусиқа билим юртларида, шу билан бирга қўшни республикаларда ҳам най синфларини очилишига имкон яратди. М. Тоиров 1957 йилдан ижрочилик кафедрасида аввал ўқитувчи, сўнгра доцент бўлиб ишлаган. Айни бир пайда Т. Жалилов номидаги халқ чолғулари оркестрида ҳам иштирок этган. М. Тоиров мусиқа ижрочилари Бутуниттифоқ конкурсининг (1957) ҳамда Ёшлар ва талабаларнинг VI жаҳон фестивалининг соҳиби, (1957), Москва, Эстония, Қозоғистон, Озарбайжон, Туркменистон, Тожикистонда бўлиб ўтган ўзбек санъати декадаларида қатнашган. М. Тоиров бир неча истеъдодли найчиларни тарбиялаб камол топтирган, Унинг И. Қосимов, О. Азизов, Ш. Аҳмаджонов, Р. Холмирзаев, К. Юсупов, А. Абдурашидов каби шоғирдлари республика кўрикларининг соҳиби бўлишган. М. Тоиров Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист (1969). У 1987 йилдан консерваториянинг профессоридир.

* * *

Замонавий чанг чолғуси ижрочилигининг шаклланиши Фахриддин Содиқов, Пўлатжон Раҳимов, Раҳим Нурмуҳамедов, Ортиқ Ғофуров, Шоакбар Шоакромов, Аҳмад Одилов, Фозил Харратов, Рустам Нигматов, Фазилат Шукурова, Тоҳир Собиров, Бахтиёр Алиев, Тилаш Хўжамбердиев, Темур Маҳмудов каби таниқли чангчилар номи билан боғлиқ.

Фахриддин Содиқов (1908—1979) таниқли чангчи, куйчи—бастакор, ажойиб ашула ва чолғу куйларининг муаллифи. У истеъдоди ниҳоятда ўзига хос ва кўп қиррали ижодкор эди. У 20-йилларда аввал Тошкент халқ консерваториясида, сўнгра Тошкент мусиқа техникумида ўқиган. 1939 йилда Абдуқодир Исмоилов (най) ва Аҳмаджон Ўмрзоқов (қўшнай) билан бирга халқ чолғулари ижрочиларининг Бутуниттифоқ танловида қатнашган. У конкурсда чанг учун ёзилган «Гулнор» номли пьесани (ўзи яратган) ва «Тановор», «Қари наво» каби

Ўзбек халқ куйларини ижро этиб, иккинчи ўринни эгаллаган ва курс дипломи билан тақдирланган. Ф. Содиқов 1942 йилда филармония томонидан ташкил қилинган Биринчи фронт бригадасининг раҳбари ва қатнашчиси бўлган. 1946—48-йилларда у консерваториянинг бастакорлик факультетининг тайёрлов бўлимида шуғулланган. 1948 йилдан Ўзбекистон радиосининг халқ чолғулари миллий ансамблида чангчи бўлиб ишлаган, 1979 йилгача мақомчилар ансамблига бевосита раҳбарлик қилган. Ф. Содиқовнинг чангчи сифатидаги репертуари ранг-баранг бўлган. Унинг ижодида «Гул жамол», «Гардуни сегоҳ», «Ўйин дугоҳи» каби халқ куйлари, Т. Жалиловнинг «Ўйнаса» асари ва Ф. Содиқовнинг ўзи чанг учун яратган «Ватан марши», «Раққоса» асарлари муҳим ўрин эгаллаган. Ф. Содиқовга 1972 йилда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби унвони берилган. 1971—78-йилларда Ф. Содиқов консерваторияда чанг синфи бўйича бир йил ўқиган, консерваториянинг шарқ мусиқаси кафедрасида махсус туркум бўйича сабоқ берган.

Фозил Матюсупович Харратов (1926—1971) таниқли чангчилардан бири эди. Мусиқа билими ва ижрочилик бўйича илк сабоқни ўз отаси, машҳур чангчи, Матюсуф Харратовдан олди. (М. Харратов фарзандининг истагига кўра унга ярим хроматик товуш қаторига мансуб янги чанг ясаб беради). 1942 йилда Ф. Харратовларнинг оиласи Тошкентга кўчиб келади. Фозил бу ерда аввал Тошкент давлат циркининг аралаш мусиқа ансамблида, сўнгра Ўздавлат филармониясининг ашула ва рақс ансамблида ишлайди. У 1950—55-йилларда Тошкент Давлат консерваториясида А. Одиловнинг чанг чолғуси синфида ўқийди. Кейин бир оз вақт консерваторияда дарс беради. Унинг шогирдлари орасида Р. Неъматов, Ф. Шукурова, Т. Хўжамбердиев каби таниқли ижрочилар бор. Ф. Харратов Москвада бўлиб ўтган Ёшлар ва талабаларнинг VI Жаҳон фестивалининг соҳиби, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист (1964). У «Хурмат Белгиси» ордени билан мукофотланган.

Рустам Ёкубович Неъматов (1940 йилда туғилган) консерваторияни чанг чолғуси (1962) ва опера-симфоник дирижёрлиги (1969) ихтисосликлари бўйича тамомлаган. 1962 йилдан консерваторияда ўқитувчи, 1979 йилдан эса чанг чолғуси синфи бўйича доцент вазифасида хизмат қилмоқда. Рустам Неъматовнинг чанг ижрочилиги ўзининг самимийлиги ва мусиқийлиги билан алоҳида ажралиб туради. У ўзбек чолғулари ижрочилиги бўйича ўтказилган I Республика кўригининг соҳиби (1971). Қатор методик қўлланмалар муаллифи.

Комил Одилов (1926 йилда туғилган) таниқли қўшнаychилар орасида янада яққол кўзга ташланиб туради. У ўзининг ёрқин ижрочилик санъати билан Ўзбекистон давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрининг ижодий фаолиятига сезиларли ҳисса қўшди. Қўшнаychи майин ва ҳароратли овозга эга.

К. Одилов 1949—54-йилларда Тошкент консерваториясида кларнетчи К. Азимов синфида ўқиди. Сўнгра Ўздавлат филармониясининг ўзбек халқ чолғулари оркестрида концертмейстер бўлиб ишлади (1943—76). Ҳозирда кексалик гаштини сурмоқда.

Ўзбекистонда гижжак чолғуси фақат якка чолғу сифатидагина кенг тарқалмай, балки гижжакчилар квартети ва ансамбллари ҳам

вужудга келтирилди. Тошкент консерваториясида ғижжак синфи етакчи синфлардан бири ҳисобланади.

Обид Муҳамедович Ҳолмуҳамедов (1928—1990) ғижжак ижрочилиги санъатига ва бу соҳадаги таълимнинг такомиллашишига катта ҳисса қўшди. У консерваторияни ғижжак синфи бўйича тамомлаган дастлабки битирувчилардан. И. П. Благовещенскийнинг шогирди бўлган. О. Ҳолмуҳамедов ғижжакада илк бор мураккаб скрипка асарларини ижро этган созанда чолғучилардан. А. Ҳолмуҳамедов 20 йилдан ошиқроқ вақт давомида Ўзбекистон давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрида концертмейстер ва яқканавоз созанда бўлиб хизмат қилган (1946—1967). У 1951 йилдан бери консерваторияда ғижжак ва ғижжак-альт ижрочилиги бўйича аввал ўқитувчи, сўнгра доцент сифатида ишлаган. Унинг шогирдлари орасида Шухрат Йўлдошев, Ботир Расулев каби таниқли ғижжакчилар бор.

Мурод Ибрагимович Тошмуҳамедов (1939 йилда туғилган) машҳур ғижжакчилар орасида алоҳида ажралиб туради. У Тошкент Консерваториясини тугатган. Устози О. М. Ҳолмуҳамедов. Ўзбек халқ чолғу ижрочиларининг I Республика кўригининг соҳиби. 1961 йилдан консерваторияда ғижжак ва ғижжак-альт ижрочилиги бўйича дарс беради. У камонча — торли чолғулар бўлинмасининг мудири (1974), доцент. Унинг шогирдлари орасида халқ чолғулари ижрочилиги бўйича ўтказилган Ўзеир Хожибеков номидаги I Республикалараро конкурснинг соҳиби Қаҳрамон Назиров, Республика конкурснинг соҳиби Жўрабой Саидовлар бор. М. Тошмуҳамедов «Ғижжак наволари» тўпламининг тузувчиси ғижжак ижрочилиги бўйича бир қатор мақоалалар муаллифидир.

Муҳаммаджон Асилович Асиров (1928—1961) Тошкент консерваториясининг халқ чолғулари факультетини битирган, доцент (И. П. Благовещенский синфи толибларидан). М. Асиров узоқ вақтлар давомида Ўзбекистон давлат филармонияси оркестрида чолғучи бўлиб ишлаган. 1951—61-йилларда ТДК халқ чолғулари кафедрасида ғижжак ва дутор ижрочилиги бўйича дарс берган. У Ўзбек халқ мусиқасининг билимдони, тажрибали педагог ва ижрочи эди.

Абдувакил Жалилович Умаров (1942 йилда туғилган). О. М. Ҳолмуҳамедов синфида таълим олган ғижжакчи. У Тошкент консерваториясини тугатгач, халқ чолғулари ижрочилиги кафедрасида ғижжак синфи бўйича ўқитувчи бўлган. Унинг шогирдлари орасида Олимбой Холматов, Носир. Алимасимовлар бор. Улар А. Умаров ўтказган машғулотларни миннатдорчилик билан эслашади.

Шухрат Йўлдошев (1948 йилда туғилган) ғижжак чолғусида завқли, мулойим ва нафис кўйчанлиги билан ажралиб турадиган гуруҳга мансуб ижрочилардан бирidir. Унинг ғижжак ижрочилиги учун ёрқин, жўшқин, шижоатли услуб ҳосдир. М. Ашрафий бир вақтлар: «Мен ажойиб ғижжакчи Шухрат Йўлдошев ғижжак чалганда беҳад ҳузурланаман. У санъат осмонининг ёрқин юлдузларидандир» деган эди. Ш. Йўлдошев Тошкент консерваториясини (1970) битирган. У халқ чолғу ижрочиларининг Бутуниттифоқ (Воронеж 1973) ва Республика танловларининг ғолиби. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист.

Ботир Расулев (1948 йилда туғилган). Тошкент Давлат Консерваториясини ғижжак (1971) ва опера-симфоник дирижёрлиги (1979) ихтисослари бўйича тамомлаган. М. Ашрафий, О. М. Ҳолмуҳамедов, Қувонч Усмоновлар унга раҳбарлик қилишган. Истеъдод эгаси Б. Расулев скрипка учун яратилган классик нодир асарларнинг моҳир ижроچиси-дир. У I Республика танловининг соҳиби (1971), Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1987). Тошкент оперетта театри оркестрининг (1979) бош дирижёри сифатида у ўзбек мусиқачилигида янги жанр тарғиботига катта ҳисса қўшмоқда.

Абдуҳошим Исмоилов Тошкент консерваториясини битириб чиққан созанда-ижрочилар орасида ғижжакчи. Ўзбекистон халқ артисти, Ўзбекистон телевидение ва радиосининг мақомчилар ансамблининг бадий раҳбари, халқ мероси мақом ижрочилигининг йирик намояндаларидандир. А. Исмоилов ҳозирда етук созанда ва бастакор сифатида республикада кўпчиликка танилган.

Урма зарбли чолғулар орасида энг кенг тарқалгани доирадир. 50—60-йилларда Ўзбекистон ва Тожикистонда мазкур чолғуга бўлган қизиқиш янада ошди.

А. Ливиев, А. Камолхўжаев, О. Бароев, Б. Йўлдошев, Т. Ашрабхўжаев, И. Икромовлар факультетни тамомлаган доирачилар орасида энг машҳурлари ҳисобланишади. Улар ижросида бу қадимий мусиқа чолғусининг бутун эмоционал ва техник имкониятлари ёрқин ва ҳар томонлама намойиш этилмоқда.

Анвар Ҳакимович Ливиев (1925 йилда туғилган) консерваторияни тугатиб, ўзининг илмий-педагогик фаолиятини халқ чолғулари факультетида бошлади (1953). У бир қатор таниқли доирачи ва оркестр дирижёрларини тарбиялаб етказган. Унинг шогирдлари орасида О. Камолхўжаев, Ж. Расултоев ва шу сингари кўплаб истеъдодли чолғучилар бор. 1976—87-йилларда А. Ливиев халқ чолғулари оркестри дирижёрлиги кафедрасига бошчилик қилди. Ҳозирда дирижёрлик кафедрасида ишламоқда, профессор.

Одил Камолхўжаев консерваторияда таҳсил олган доирачилардан бири — А. Ливиевнинг шогирди (1935 йилда туғилган). Консерваторияни 1967 йилда тугатган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист (1980). М. Қори-Ёқубов номидаги Ўзбекистон Давлат филармонияси концерт бирлашмаси ва Ўзбекконцертда доирачи созанда бўлиб хизмат қилади.

Халқ чолғу ижрочилиги факультетида бир қатор таниқли танбур (Ҳ. Ражабов, М. Абдукаримов каби) ва дутор (Б. Раҳимжонов, А. Назаров, А. Ҳамидов, Р. Ҳожиева) ижрочилари ҳам етишиб чиқди.

Боқижон Ҳошимович Раҳимжонов (1945 йилда туғилган) таниқли дуторчи. Ўзбек халқ чолғулари кафедрасининг доценти. У консерваторияни (1968) тугатди. Шундан бери дутор ихтисослиги бўйича дарс беради. I Республика кўригининг соҳиби (1971). Унинг методик қўлланмалари ичида таниқли дуторчи Ўзбекистон халқ артисти Ориф Қосимов репертуаридан ёзиб олинган тўплам алоҳида диққатга сазовор.

Тошкент Консерваториясида 1950 йилда баян синфининг очилиши ижрочилик санъати ривожланиш йўлидаги муҳим босқич бўлди. Бун-

да А. И. Петросянц, Б. Ф. Гиенко, В. М. Климов (баян синфининг биринчи битирувчиси ҳам ўқитувчиси)ларнинг хизматлари катта бўлди.

Факультет ўнлаб таниқли баянчиларни тарбиялаб етказди. Улар орасида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Родион Макаренко, Республика мусиқа ва санъат билим юртларининг етакчи ўқитувчилари: Эркин Қурбонов, Василий Тропинин, Эргаш Мирҳидоят, Петр Николаев, Виктор Тихненколар бор.

Шундай қилиб, Тошкент Давлат консерваториясининг халқ чолғуларини факультети ўзбек халқ чолғуларини ранг-баранглигини сақлаб, уни кенг тарғиб қилиб, юқори малакали ёш ижрочиларни тарбиялаб, ўзбек халқ чолғуларини профессионал мактабларини ташкил этиб, ижрочилик санъатининг кейинги истиқболи учун мустаҳкам замин яратди.

Республикада халқ чолғуларини ижрочилигининг ўргатиш системасини такомиллаштириш Тошкент консерваториясида Ўзбек халқ чолғуларини ижрочилиги бўйича махсус **синфлар тузиш билан** чамбарчас боғлиқ.

Най. Най синфи 1949 йилда очилган. А. Қодиров ва М. Тоиров мазкур синфда таълим олган илк талабалардандир. А. И. Петросянц ва Р. Юсупов най синфини ташкил қилиш ташаббускорлари бўлди. Улар найдан товуш чиқариш йўллари ва аппликатура усуллариини ҳам системалаштиришди. 1956 йилдан буён най синфини олий маълумотли мутахассис МирзаҲакимович Тоиров олиб бормоқда.

Қўшнай. Қўшнайнинг оркестр таркибига киритилиши билан хроматик товуш қатордан фойдаланиш ва муайян диапазонни аниқлаш имконини берадиган аппликатура ишлаб чиқилиши билан консерваторияда қўшнай ихтисослиги бўйича таълим бериш зарурати туғилди.

1948 йилда очилган қўшнай синфининг илк битирувчилари Н. Ниғматов ва К. Одиловлар эди. Уларнинг илк раҳбари кларнетчи К. Азимов бўлган. 1970 йилдан қўшнай синфини аввал А. Одилов (чангчи) бошқарди, эндиликда эса М. Тоиров (найчи) бошқармоқда.

Сурнай. Сурнай синфи 1951 йилда очилган. Биринчи ўқитувчи гобойчи В. Л. Мелькомини бўлган.

Сурнайни такомиллаштириш йилидаги тажрибалар ҳали бирор бир ижобий натижа бермади. Шунга қарамай сурнай синфини такомиллаштириш йўлидаги уринишлар ҳали давом этмоқда.

Чанг. Махсус синфлар қатори дастлаб 1948 йилда очилган.

Ушбу синфда дастлаб ўз фаолиятини олий маълумотга эга бўлган биринчи чангчи А. Одилов бошлаган эди. Ўқитувчиликни 1957 йилдан 1971 йилгача А. Одиловнинг шогирди Ф. Ю. Харратов давом эттирди. 1961 йилдан Ф. Харратовнинг шогирди Р. Неъматов, 80-йилларнинг бошларига келиб эса чанг синфида машғулотларни А. Лутфуллаев олиб бормоқда.

Прима-рубоби. Прима-рубоби синфи 1948 йилда очилган. И. П. Благовещенский ушбу синфда таълим берган илк ўқитувчидир. 1950 йилдан унинг раҳбарлигида В. Я. Борисенко сабоқ олган. 1965 йилдан кейинги прима-рубоби ижрочилигининг шаклланиши жараёнини А. Маликов, А. Дадамўхамедов номлари билан боғлаб гапириш мумкин.

Қашқар рубоби. Қашқар рубоби синфи 1948 йилда очилган. А. И. Петросянц унинг асосчиси бўлган. Ф. Н. Васильев мазкур синфни ту-

гатган илк ижрочи бўлиб, 1950 йилдан ўзи ҳам шу ихтисос бўйича таълим берган. 1957 йилдан эса мазкур синфда дарс ўтишни Ф. Н. Васильевнинг шогирди С. М. Тахалов (профессор) олиб борди, сўнгги вақтда Х. С. Набиев, Б. Зиямухамедовлар давом эттирмоқдалар.

Афғон рубоби. Афғон рубоби синфи мустақил синф сифатида 1963 йилда очилган. Дастлаб махсус синфни ташкил этиш билан Ф. Н. Васильев ва С. М. Тахалов шуғулланишган. Бу синфни илк бор Г. И. Эргашев тугатиб чиққан (1969). Шу йилдан бошлаб ушбу синфда Г. И. Эргашев ўқитувчилик қилган. Эндиликда ўқитувчиликка И. Деҳқонов таклиф қилинган.

Танбур. Танбур синфини ташкил қилиш ҳам Ф. Н. Васильев ва С. М. Тахалов номлари билан боғлиқ. Ҳозирда танбур чолғусининг имкониятлари борган сари кенгайтирилиб, такомиллаштирилмоқда. Танбур чолғусини такомиллаштириш соҳасидаги муваффақиятлар, бир қатор ёш ижрочиларни танбур бўйича профессионал таълим олишини таъминлади. Сўнгги йилларда Ҳ. Ражабов, Э. Воҳидов сингари профессионал танбурчилар етишиб чиқди.

Дутор. Дутор синфи махсус равишда 1948 йилда очилди. А. И. Петросянц бу тадбирнинг ташкилотчиси бўлган. эди. Л. Султонова, А. Илёсов мазкур синфнинг илк битирувчилари ҳисобланадилар. 1967 йилдан дутор синфидаги машғулотларни Б. Х. Раҳимжонов олиб борди. Дутор синфи факультетда етакчи синфлардан биридир. 1975 йилдан 1983 йилгача ушбу синфда дарсни машҳур дуторчи, Ўзбекистон халқ артисти Ориф Қосимов олиб борди. 1987 йилдан бошлаб эса Р. М. Хожиева ўқитувчилик қилмоқда.

Дутор бас. Дутор бас махсус синфи 1948 йилда очилган. Унга виоленист Г. Н. Иванов раҳбарлик қилган. Дутор бас синфини битирган илк чолғучи Н. Савинов, Б. Вальберг, А. Назаровлар бўлган. Ҳозирда Н. Савинов Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ўзтелерадио-си халқ чолғулари оркестрининг созандаси. 1960 йилдан ҳозиргача мазкур синфга доцент А. Қ. Назаров раҳбарлик қилмоқда.

Дутор бас ихтисослиги бўйича ижрочиларни тайёрлаш ва тарбиялашда А. Қ. Назаровнинг хизматлари каттадир.

Доира. Доира синфи 1948 йилда очилган. А. И. Петросянц энг бошиданоқ бу синфга раҳбарлик қилган. А. Х. Ливиев мазкур синфни тугатган илк доирачидир. Доирачиларни кенг йўналишдаги мутахассислик сифатида тарбиялаш мақсадида ушбу синфда машғулотлар иккинчи йўналишда олиб борилади.

Биринчи йўналишда доиранинг товуш, тембр, ритмик ва бадний имкониятлари «Доира дарслиги» қўлланмасига мувофиқ равишда, тўрт чизиқли нота ёзуви асосида ўргатилади. Айни бир чоғда анъанавий доира мусиқаси ҳам ўргатилади.

Иккинчи йўналишда доира чолғуси Ю. В. Качурин, В. М. Коротков каби ўқитувчилар раҳбарлигида симфоник оркестрда қўлланиладиган ксилофон, вибрафон, литаврлар, кичик барабан, тарелкалар, учбурчак ва бошқа урма зарбли чолғулар билан параллел равишда ўргатилади.

Консерваторияда анъанавий доира мусиқаси бўйича сабоқ беришга Уста Олим Комиловнинг шогирдлари, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Ғофур Азимов ва Тўйчи Иноғомовлар таклиф қилинган.

1983 йилдан доира ва урма зарбли чолғулари синфни ёш мутахассис Илҳом Иноғомович Икромов (Т. Иноғомов, Ю. В. Качурин, А. Одиловларнинг шогирди) бошқармоқда. У доира ва урма зарбли чолғулар бўйича профессионал билимга эгадир.

Ғижжак. Махсус ғижжак синфи 1948 йилда очилган. Ғижжак чолғуси ижроси бўйича И. П. Благовещенский бу синфнинг дастлабки раҳбари бўлган. Шу синфнинг илк битирувчилари М. А. Асиров ва А. М. Ҳолмуҳамедов (1953 йилда битиришган) ўз устозининг изидан бормоқдалар. А. М. Ҳолмуҳамедов 1951 йилдан ғижжак синфининг раҳбари бўлиб келди. 1961 йилдан эса бу синфда А. М. Ҳолмуҳамедовнинг шогирдлари М. И. Тошмуҳамедов, А. Ж. Умаровлар таълим бермоқдалар.

Ғижжак-альт. Бу синф 1949 йилда ташкил қилинган. А. Ҳолмуҳамедов ва Р. Л. Фелицант¹ нинг шогирди. Г. Қўчқоров мазкур синфнинг илк битирувчиси бўлган (1954). 1961 йилдан бу синфга М. И. Тошмуҳамедов раҳбарлик қилади. Ғижжак-альт ихтисослиги бўйича ижрочиларнинг билимини мустаҳкам бўлишида, уларни режали тарбиялаб етказишида М. И. Тошмуҳамедовнинг хизматлари катта.

Ғижжак-бас (қобиз-бас). Ушбу синф 1949 йилда ташкил қилинган. Г. Н. Ивановнинг шогирди Х. Турсунов мазкур синфнинг илк битирувчиси бўлган. Тажрибали ўқитувчи 1966 йилдан виолончелист И. И. Шельпукнинг ғижжак-бас синфига раҳбарлик қилиши билан бу соҳада мутахассислар тайёрлаш иши анча фаоллашди. И. И. Шельпукнинг шогирдлари орасида III Республика конкурснинг I-мукофот соҳиби (1980) Шоҳид Қорабоев, Ҳамза номидаги ТДМБЮнинг ўқитувчиси Йўлдош Тўлагановлар алоҳида диққатга сазовор бўлдилар.

Ғижжак-контрабас (қобиз-контрабас). Ушбу синф 1949 йилдан фаолият кўрсата бошлади. 1953 йилдан 1962 йилгача мазкур консерваторияни битириб чиққан С. Сайфитдинов синфда фаол иш олиб борди. 1962 йилдан 1974 йилгача эса бу синфда В. И. Сердюковнинг шогирди Б. Х. Абдурахмонов сабоқ бера бошлади. 1974 йилдан эса синфга раҳбарликни ТДКси оркестр факультетини тугатган И. У. Сулойманов давом эттирди.

Баян синфи. 1950 йилда очилган. Б. Ф. Гиенконинг шогирди В. М. Климов бу синфнинг илк битирувчиларидан ҳисоблани. 1961 йилдан мазкур синфда В. М. Климов ва унинг шогирди М. В. Маевский сабоқ берган. 1983 йилдан эса ушбу синфга Германиянинг Қлингентал шаҳридаги халқаро баянчилар кўригининг соҳиби, Гнесинлар номидаги Москва Давлат мусиқа — педагогик институтини тамомлаган (кейинроқ шу институтда ассистентура-стажировкасини ўтаган) Э. Н. Сеит-Абдулов ўқитувчиликка таклиф этилди.

Дирижёрлик. Халқ чолғу оркестрлари учун профессионал дирижёрлар тайёрлаш мақсадида дирижёрлик курси беш йиллик ўқиш даврида барча талабалар учун зарурий қилиб белгиланди. Дирижёрлик синфи факультет ташкил топган биринчи йилдаёқ тузилди. Дастлаб дирижёрлик курсини ўтиш учун ўша пайтларда Тошкентда ишлаган В. И.

¹ Р. Л. Фелицант (1914—1986) таниқли скрипкачи. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, доцент. ТДК халқ чолғулари кафедрасига (1957—58) мудирлик қилган.

Ашкинази, Н. А. Гольдман, А. Н. Долгушин, Я. С. Эляшкеевич, П. Л. Шпитальный каби таниқли мутахассислар таклиф қилинди. Факультетда дирижёрлик синфини тузиш билан А. И. Петросянц, Р. Л. Фелициант, А. И. Давидов, Ф. В. Назаров, С. Х. Алиев ва бошқа ўқитувчи-дирижёрлар шуғулланишди.

Дирижёр кадрлар тайёрлашда М. Н. Насимов, А. Х. Ливиев, Р. И. Ибрагимов, Ф. Т. Содиқов, А. Ё. Юргаев, Ф. Р. Абдурахимова, А. И. Давидов, Р. Х. Хўжаев каби кафедранинг етук ўқитувчи-дирижёрлари бу вазифани бажаришда узоқ йиллар фаол иштирок этишди. 70-йиллардан талабалар сонининг ўсиши билан дирижёрлик синфида мутахассислар тайёрлаш иши янада яхши йўлга қўйилди. 1987 йилга келиб ушбу кафедрага доцент Р. Х. Хўжаев, сўнг доцент Ф. Р. Абдурахимова раҳбар этиб тайинланди.

Факультет ва кафедра ташкил топиши билан бир қаторда чолғулаштириш, партитура ўқиш ва бастакорлик курсларига ҳам катта аҳамият берилди бошлади. Натижада ана шундай курслар ташкил этилди. Бу ишда Ўзбекистоннинг таниқли бастакорлари Б. Ф. Гиенко, Г. Г. Сабитов, С. Б. Бобоев, Г. К. Қодиров, С. Жалил, А. А. Варелас ва бошқалар жонбозлик кўрсатдилар.

Чолғулаштириш синфи фаолиятидаги муваффақиятлар битирувчиларнинг диплом ишлари ҳисобига талабаларнинг ўзбек халқ чолғу оркестри репертуарини тўлдиришга ёрдам берди. 1972 йилдан чолғулаштириш, партитура ўқиш, бастакорлик синфлари композиция ва чолғулаштириш кафедраси ихтиёрига ўтказилди. (Уша пайтда А. Ф. Козловский кафедра мудирини бўлган.) Талабаларнинг ўзбек халқ чолғулари оркестри 1955 йилдан мустақил ижодий жамоа сифатида ишлаш бошлади. Оркестр синфининг илк раҳбари А. И. Петросянц бўлган. Кейинроқ бориб оркестрга раҳбарликни унинг шоғирлари А. Одилов, А. Х. Ливиев, Ф. Р. Абдурахимова, Р. Х. Хўжаевлар бажардилар.

«Халқ чолғулари» ихтисослиги бўйича ўқитиш жараёни замонавий ўқитиш методикасини мустаҳкам эгаллаш билан чамбарчас боғлиқ. Халқ чолғулари ижрочилигига ўқитиш методикаси синфини 1948—55-йилларда И. П. Благовещенский, 1956 йилдан эса факультетнинг энг тажрибали ўқитувчиларидан бири Ф. Н. Васильев¹ олиб боришган. 1987 йилдан бу синфга А. Назаров раҳбарлик қилмоқда.

Оркестр дирижёрлигига ўқитиш методикаси синфи ўзбек халқ чолғулари оркестрида олиб борган кўп йиллик тажрибаларни ҳисобга олиб ташкил этилган. Мазкур синфга таълим бериш 1961 йилдан бошланган. Унда малакали ўқитувчилар А. Х. Ливиев (1961 йилдан), Н. Н. Третьякова (1969 йилдан) сабоқ беришган.

1980 йилдан ҳозирги вақтгача бу синфда Ф. Р. Абдурахимова таълим бермоқда.

1974 йилда факультет қошида ассистентура-стажировка бўлими очилди. Ҳозирга қадар ушбу бўлимни 20 мутахассис битириб чиқди. Улар қуйидагилардир: Р. Х. Хўжаев (1976, дирижёр), Б. Х. Раҳимжонов (1977, дутор), Ф. Р. Абдурахимова (1977, дирижёр), Г. Э. Эр-

¹ Халқ чолғулари ижрочилиги кафедрасидаги методик ва педагогик ишлар тажрибаси. «Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик ва ўқитиш методикаси» тўпламидаги мақолаларда ўз аксини топган. (тузувчи Ф. Н. Васильев, Тошкент, 1987).

гашев (1978, аффон рубоби), Т. С. Собиров (1978, чанг), Н. Ш. Шарипов (1979, прима-рубоби), Н. И. Ибрагимова (1980, дирижёр), И. Х. Ҳолбеков (1980, чанг), А. А. Омонов (1982, дирижёр прима-рубоби), М. М. Мустафина (1983, дирижёр, чанг), А. К. Лутфуллаев (1984, дирижёр, чанг), Ш. А. Аҳмаджонов (1984, дирижёр, най), М. А. Акмалжонова (1985, дирижёр), А. М. Дадамұхамедов (1986, прима-рубоби), Р. М. Хожиева (1986, дутор), И. И. Икромов (1977, дойра ва урма зарбли чолғулар), Н. Жўраев (1992, қашқар рубоби). Уларнинг ҳаммаси республика миқёсидаги таниқли мусиқа арбобларига айланишди.

Халқ чолғулари ижрочилигининг ривожланиши Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Қозоғистондаги маданият ҳамда санъат олий ўқув юртларида халқ чолғулари факультетлари очилишини таъминлади.

Ўрта Осиё республикаларидаги мусиқа ва санъат билим юртларида, болалар мусиқа мактабларида халқ чолғулари синфларининг ташкил этилиши мусиқа таълими системасида муҳим ўзгариш бўлди. Ўзбекистонда халқ чолғулари ижрочилиги таълимини М. Ашрафий номидаги Т. Д. К. тугатган мутахассислар олиб боришмоқда.

Эндиги сўз, мусиқа ва санъат билим юртлари ҳақида

Ҳамза номидаги Тошкент давлат мусиқа билим юрти. Билим юрти ташкил этилгандан буён (1924) ўзбек халқ чолғулари синфини халқ мусиқачилари олиб боришган бўлиб, у ерда таълим бериш 1936 йилдан нота системасидаги янги методика асосига ўтказилди. Уша вақтда дамли чолғулар (най, қўшнай) синфини таниқли ўқитувчилар — Х. Убайдуллаев, А. Мақсудов, торли-мизробли чолғулар синфини — А. Дорошев, В. Марцинковский, камонча-торли чолғулар синфини — С. Габриэлян, Д. Зокиров, чанг, дутор синфини — А. Петросянц, А. Илёсовлар олиб боришган.

1943 йилда Ўзбекистон Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрининг қайта тикланиши билан ўқувчилар сони оркестрининг истеъдодли чолғучилар ҳисобига кўпайди. 50-йилларнинг ўзидаёқ ўқитувчилар таркиби ТДКси битирувчиларидан тузилган эди. Най синфига — М. Х. Тоиров, чанг синфига — А. Одилов, қўшнай синфига — Н. Н. Ниғматов, прима-рубоби синфига — В. А. Евдокимов, қашқар рубоби синфига — Ф. Н. Васильев, ғижжак синфига — М. А. Асиров, оркестр синфига — А. И. Петросянц, кейинроқ А. О. Одилов ва С. К. Каримовлар раҳбарлик қилишди.

Уша йилларда Тошкент мусиқа билим юрти ўрта махсус мусиқа таълими марказига айланиб, халқ чолғулари ижрочилигининг ривожланиши ва такомиллаштиришига катта ҳисса қўшди. Билим юртининг битирувчилари кейинчалик таниқли ўқитувчи ва мусиқа санъати арбоблари бўлиб етишди. Ҳозир билим юртида найчи А. М. Маликов, чангчилар Т. Т. Икрамутдинов, Х. А. Одилов, чангчи ва дуторчи С. К. Каримов, ғижжакчи, Ўзбекистон халқ артисти У. Я Мурадов (Розимбек бахши), ғижжак-басчи Ю. А. Тўлаганов, қўшнайтичи М. Мирбара-товлар самарали педагогик фаолият кўрсатмоқдалар. Туркум ҳайъатни ғижжакчи Б. Отаев бошқаради. Билим юрти битирганлар орасида Ўзбекистон халқ артисти, профессор, бастакор С. Жалил (ғиж-

жак), Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби М. Тожиев (чанг), Ўзбекистон халқ артистлари Б. Алиев (чанг), Қ. Дадаев (дойра), Ёшлар ва талабалар жаҳон фестивалларининг соҳиблари А. Баҳромов (рубоб), О. Камолхўжаев (дойра) ва бошқаларнинг номлари машҳур.

Р. Глиер номидаги республика ўрта махсус musiқа мактаби-интернати. Бу ўқув юртининг тарихи муайян даражада ўзбек халқ чолғулари ижрочиларини тарбиялаш муаммосини ҳал этиш билан боғлиқ. 1948 йилда бир гуруҳ ташаббускор ўқитувчилар ҳаракати билан билим юртида халқ чолғуларини ўргатиш янги методика асосида олиб бориладиган бўлди. Ҳозирда най синфига Э. Нузуров, чанг ва оркестр синфига Ф. Мирусмонов, дутор ва қашқар рубоби синфига Ф. Тошхўжаев, ғижжак синфига Б. Яминов ва дутор-бас синфига У. Орипов, ғижжак-бас синфига Д. Ибрагимов, ғижжак-контрабас синфига А. Қодировлар раҳбарлик қилишмоқда. Бўлим ишларини йўлга қўйишда айтиқса Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи Ф. Мирусмонов ва Б. Мирзааҳмедовларнинг меҳнати салмоқлидир.

Мактаб-интернат тарбиялаб етказган таниқли ижрочилар орасида Муқимий номидаги musiқа театри дирижёри, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Эргаш Тошматовни (чанг), А. Навоий номидаги Ўзбекистон ДАКТ дирижёри Ҳамид Шамсутдиновни (қашқар рубоби), кўзга кўринган бастакор Тўлқин Тошматовларни (ғижжак) алоҳида кўрсатиш мумкин. ТДҚсининг доцентлари Б. Раҳимжонов (дутор), Р. Неъматов (чанг) ва Ғ. Эргашевлар (афғон рубоби) ҳам шу мактаб-интернатда тарбияланишган. Р. Глиер номидаги мактаб-интернат ТДҚсининг тайёрлов базаси ҳисобланиб, унинг кўпгина битирувчилари консерватория талабалари бўлишади.

Мухтор Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юрти. Унинг дунёга келиши халқ чолғулари синфларининг тузилиши ва ташкил топиши билан боғлиқ (1934). М. Тошпўлатов, А. Ихтиёров каби устоз ижрочилар авлоди ўқувчилар хотирасида сақланиб қолган. Билим юртининг дастлабки ўқувчилари орасида А. Қодиров (най), Э. Шукруллаев (рубоб), С. Алнев (ғижжак), Т. Жумаевлар (афғон рубоби) катта шухрат топдилар.

Билим юртини тамомлаб, юртга танилган таниқли ижрочилар орасида профессор С. М. Тахалов, Москвадаги VI Жаҳон фестивали соҳиби А. Б. Бобохонов (1957), Ўзбекистон Давлат халқ чолғулари оркестрининг чолғучиси А. М. Мухитова, Бухоро билим юртининг ўқитувчилари Х. Ж. Ражабов, С. В. Воҳидовлар бор. 60-йилларда билим юртига консерваторияни битирган ўқитувчиларнинг янги авлоди келиб қўшилди. Х. Х. Раҳматов (ғижжак, най), А. Х. Абдуллаев (афғон рубоби), А. Н. Насриддинов (ғижжак), Ҳ. Ж. Ражабов (қашқар рубоби) шулар жумласидандир.

Наманган санъат билим юрти. Ушбу билим юрти 1934 йилда ташкил этилган. У ўзбек халқ чолғу ижрочилиги мактабининг бир қатор таниқли намояндаларини тарбиялаб етказган. Халқ чолғулари синфини тузиш 1948 йилдан бошланган. Биринчи тарбиячилардан бўлган Уста Рўзимат Исобоев, Бурхон Юсупов, Гали Хусановлар (трубаачи) дастлабки пайтларда чанг, най, рубоб, ғижжак, дутор, танбур каби турли хил чолғулар бўйича сабоқ беришди. Ўзтелепалиосининг мусиқа

ли эшиттиришлар бўлимининг бош муҳаррири С. Рўзиматов шу билим юртини тамомлаган илк ижрочилардандир. 1960 йилда Тошкент Давлат консерваториясини битирган ёш мутахассис Д. Х. Ҳасановнинг (чанг) билим юртига бошчилик қилиши билан чолғучиларни тайёрлаш ва тарбиялаш ишлари анча фаоллашди. Тез орада таркибида 38 ўқувчи бўлган ўзбек халқ чолғулари оркестри тузилди.

Уша йиллари чанг ва оркестр синфига Д. Х. Ҳасанов, қашқар рубоби синфига И. Г. Ғаффоров, най синфига Э. Р. Раҳимов, прима-рубоби синфига Р. А. Абдуллаев, дутор синфига Н. Ю. Юсуповалар раҳбарлик қилишган. Наманган билим юрти ўзи тарбиялаб камол топтирган ўқувчилари билан фахрланса арзийди. Билим юрти тарбиялаган ижрочилар орасида К. Юсупов (найчи), Д. Саидов (ғижжакчи), Х. Насриддинов (рубобчи) ва бошқалар республика кўрикларининг соҳиблари бўлишган.

Абдулазиз Расулов номидаги санъат билим юрти. Бу билим юрти 1945 йилда ташкил этилган. Унинг ташкил этилишида А. Н. Ли (най, рубоб), П. В. Ан (рубоб, ғижжак), П. С. Сотниченко (баян) каби таниқли ижрочилар фаол қатнашишган. Билим юртида ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги бўйича машғулотларни махсус олий маълумотга эга бўлган 20 дан ортиқ ўқитувчи олиб бормоқда. Махсус синфларга Н. Жавдадов (най), И. А. Жобиров (чанг), А. А. Омонов (прима-рубоби), И. А. Ниғматов, О. Р. Раҳмонов (қашқар рубоби), А. Х. Раҳимов (афғон рубоби), Х. А. Жўраев (ғижжак), О. У. Бараев (дойра), П. С. Сотниченко (баян) каби иқтидорли мусиқачилар раҳбарлик қилишмоқда.

Билим юртининг кўпгина битирувчилари таниқли мусиқачилар бўлиб етишишди. Ўзбекистон халқ артисти З. В. Ҳақназаров (най-пиколло ижроچиси). Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, М. Турғунбоева номидаги «Баҳор» Давлат ансамблининг созандаси Т. С. Сайфитдинов шулар жумласидандир.

Фарғона Давлат санъат билим юрти. Билим юртида ўзбек халқ чолғулари бўлими у ташкил топган вақтлардаёқ тузилди (1957). Махсус синфларни тузишда В. М. Антипов (прима-рубоби), Г. И. Непорядкин (рубоб), М. Мадалиев (чанг), Р. М. Кипчаков (рубоб), Х. И. Ёқубов (қашқар рубоби) каби ўқитувчилар алоҳида жонбозлик кўрсатишди. Ун битта ёш ижрочи билим юртининг илк битирувчилари бўлишди (1961). Улар орасида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Т. Қодиров (қашқар рубоби), таниқли дуторчи билим юртининг ўқитувчиси К. А. Аҳмедовалар бор. 80-йилларга келиб билим юртининг халқ чолғулари бўйича махсус синфлари махсус олий маълумотга эга бўлган ўқитувчилар билан тўлдирилди. Ҳозирда най синфини И. Т. Қосимов, чанг синфини У. К. Қосимов, прима-рубоби синфини Я. М. Юнаев, қашқар рубоби синфини Т. Р. Кинчаков, афғон рубоби синфини Р. Т. Тожибоев, дутор синфини К. Р. Аҳмедова, ғижжак синфини А. Т. Турсунов, дойра ва урма зарбли чолғулар синфини А. Р. Рўзиевлар олиб боришмоқда. Фарғона билим юртининг ўқитувчилари замонавий ўзбек халқ чолғу ижрочилиги ютуқларининг фаол тарғиботчилари ҳисобланадилар. Билим юртида И. Қосимов (най), Х. Ёқубов, К. Салиев (қашқар рубоби), А. Абдурахимов (дутор) каби Республика кўрикларининг соҳиблари, профессионал ижрочилар тарбияланишган. Ижрочилик санъ-

ати мактабининг профессионал мусиқа ўқув юртлари тармоқларини янада ривожлантириш ҳақида 1960 йил 3 июнда махсус қарор қабул қилиндики, бу мазкур соҳада илгари қараб яна бир катта қадам бўлди.

« Ўзбекистонда мусиқа таълими ва санъатини янада яхшилаш чоралари ҳақида»ги ҳукумат қарори катта аҳамиятга эга бўлди. Бу вақтга келиб Нукус, Урганч, Термиз шаҳарларида ҳам мусиқа билим юртлари ташкил этилди.

Ж. Шомуротов номидаги Нукус давлат санъат билим юрти 1961 йилда ташкил этилди. Билим юрти шундан бошлаб ўз фаолиятини Қорақалпоғистонда мусиқа санъати ютуқларини тарғиб қилишга қаратди. Билим юрти ташкил этилгач, халқ чолғулари бўлими ҳам тузилди. Бу бўлимга Қ. А. Асқаров (ғижжакчи, Т. Д. консерваториясини тугатган) раҳбарлик қилди. А. С. Султонов (ғижжакчи, дирижёр ва бастакор), С. К. Махаметдинова (дуторчи, Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юртини тугатган), М. И. Камолов ва Р. Горевалар (рубобчилар, Тошкент консерваториясини битиришган) билим юртининг дастлабки ўқитувчилари бўлишди.

70—80-йилларда билим юртига ТДКсини тамомлаган ўқитувчилар ҳисобидан қўшимча равишда малакали мусиқачилар юборилди. Турли хил халқ чолғулари ижрочилиги бўйича таълим беришни кенгайтириш учун қулай имконият туғилди. Б. Н. Нагметов ва А. Қўшимбетов най синфига, Т. М. Мамедаров чанг синфига, А. С. Сабурова дутор синфига, К. А. Алимов ғижжак-бас ва ғижжак-контрабас синфига раҳбарлик қилишди.

Нукус билим юртининг энг катта хизматлари мухтор республикада мусиқа маданиятини оёққа туриши ва ривожланишида ҳамда замонавий профессионал халқ чолғулари ижрочилиги санъатини тарғиб этувчи Қорақалпоғистон халқ чолғулари оркестрини яратишдаги фаол иштирокида намоён бўлди.

М. Харратов номидаги Урганч мусиқа билим юрти 1962 йилда ташкил этилган. Билим юртида ўзбек халқ чолғулари синфларини тузиш учун Тошкент консерваториясини битириб чиққан ижодкор ёш талантлардан А. Р. Матёқубов (қашқар рубоби), Э. К. Казаков (най), Р. О. Оллаберганов, П. Н. Пак (прима-рубоби)лар юборилди.

70-йилларда А. И. Ибрагимов (қашқар рубоби), У. К. Қуранбоев (ғижжак), Б. С. Сафаев (чанг), Г. М. Муҳамедова (дутор), О. Д. Матёқубовлар (қўшнаё, бўламон) билим юрти ўқитувчилари сафига келиб қўшилдилар. Бир неча йил давомида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, бастакор, чангчи Абдушариф Отажонов (1924—1987) билим юртида директор бўлиб ишлади. Хоразмда замонавий ўзбек халқ чолғулари ижрочилигини ташкил этишда А. Отажоновнинг хизматлари катта бўлди. У моҳир чангчи бўлиб, бир неча истеъдодли шогирдларни тарбиялаб ўстирди. Унинг шогирдлари кейинчалик Ўзбекистондаги таниқли санъат арбоблари бўлиб етишишди. Булар орасида билим юртини битирган республиканинг таниқли бастакорлари: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Ҳамза номидаги Давлат мукофотининг соҳиби У. Мусаев, Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофотининг соҳиби Р. Абдуллаевлар бор. А. Отажонов, шунингдек, чангва симфоник оркестр учун яратган концерт муаллифидир. Бу

асар ижрочилар томонидан катта ҳаяжон билан кутиб олиниб, чанг ижрочилари репертуарининг олтин фондидан жой олди.

Термиз мусиқа билим юрти. Ўзбек халқ чолғулари синфлари билим юрти ташкил топган куніёқ вужудга келди. Махсус синфларнинг ташкилотчилари А. К. Каримов (ғижжак), С. А. Пиров (чанг), К. И. Чориев, К. А. Мардаева (рубоб), Х. Х. Хўжамбердиев (най), Н. Бақаев (қашқар рубоби) халқ чолғулари ижрочилигининг фаол тарғиботчилари бўлишди. Билим юртида ўзбек халқ чолғулари оркестри (раҳбари А. К. Каримов) ва чангчилар ансамбли (раҳбари С. Б. Бозорова) фаолият кўрсатмоқда. 80-йилларда билим юртининг ўқитувчилари ТДҚсини битирган Б. К. Қурбонов (дойра ва урма зарбли чолғулари), И. Гаврилин (баян), М. Шукурова (чанг) каби ёш мутахассислар ҳисобига тўлдирилди.

Билим юрти ташкил этилгандан буён 450 дан ортиқ ўрта малакали мутахассислар тайёрлаб етказди. Аммо «Халқ чолғулари» мутахассислиги бўйича тайёрланаётган ижрочилар сони бошқа билим юртларидан анча орқада қолмоқда. Бу билим юртига бошланғич мусиқа маълумотига эга бўлмаган ўқувчиларни қабул қилиш билан ўқитувчилар таркибини махсус маълумотли мутахассислар ҳисобига тўлиқ тўлдирилмаганлиги билан ҳам изоҳланади.

Т. Жалилов номидаги Андижон давлат санъат билим юрти 1968 йилда очилди. У Фарғона водийсида вужудга келган учинчи билим юртидир. Билим юрти очилган дастлабки йиллардан бу ердаги тарбияланувчиларга юқори талаблар билан ёндошилди. Г. Куртумеров (ғижжак), Р. С. Самиев (най), Б. Ю. Йўлдошевлар (прима-рубоби) билим юртида ўқитувчилик қила бошладилар. 70-йилларнинг ўрталарида бўлим, Тошкент консерваториясини битирган малакали мутахассислар ҳисобига тўлдирилди. Най синфига Р. С. Самиев ва А. Мамадалиев, чанг синфига М. М. Маҳкамбоев, Х. А. Акромова, қашқар рубоби синфига Х. Н. Мақсумов, афғон рубоби синфига М. Р. Расулов ва М. Жабборова, дутор синфига А. К. Самиева, дутор-бас синфига Қ. Н. Низомиддинов, ғижжак синфига Т. К. Каримов, ғижжак-альт синфига С. Х. Хуралиев раҳбарлик қилишмоқда. Дирижёрлик, чолғулаштириш, оркестр партитурасини ўқини Қ. Низомуддинов, Б. Йўлдошев, А. Мамадалиев, М. Жабборова каби ўқитувчиларга юклатилди. 1970 йилда билим юртида ўзбек халқ чолғулари оркестри (раҳбари Р. С. Самиев), дуторчилар ансамбли (раҳбари А. К. Самиева), чангчилар ансамбли (раҳбари Х. Акромова) каби талабаларнинг ижодий жамоалари тузилди (11-расмга қаранг).

Андижон билим юрти кейинги йилларда кўпгина истеъдодли кадрларни етказиб чиқарди. Натижада унинг кўпчилик битирувчилари республика санъат ва маданият олий юртларининг талабалари бўлишмоқда. Билим юрти ташкил топгандан бери уни 400 дан ортиқ мутахассис битириб чиқди. 1975 йилдан 1988 йилгача билим юртига истеъдодли мусиқачи, дирижёр, моҳир ташкилотчи Х. Н. Мақсумов раҳбарлик қилган. Билим юртида тарбияланган Д. Саидов, К. Юсуповлар Республика кўрикларининг соҳиби бўлишди.

Андижон вилоятида 70-йилларнинг иккинчи ярмида Т. Содиқов номидаги яна бир ўрта махсус мусиқа мактаб-интернати (Бутақори қишлоғида) ташкил топди. Бу билим юрти ҳам малакали ижрочи-

ларни тарбиялай бошлади. Мазкур билим юртида М. Муродуллаева (чанг), Ш. Субхонов (рубоб), А. Мажидов (ғижжак), А. Исмоилов (қашқар рубоби), А. Ботиров (ғижжак) каби ўқитувчилар самарали меҳнат қилмоқдалар. Ҳар йили мактабни тугатган ўқувчилар турли чолғулар бўйича Тошкент Давлат консерваториясига ўқишга кирмоқдалар.

Бекобод шаҳридаги Тошкент вилоят Давлат мусиқа билим юрти. Мазкур билим юртининг очилиши (1970 й.) қишлоқ жойларида мусиқий-маърифий ишларни тубдан яхшилади, чунончи, бу болалар мусиқа мактаблари, маданий-маърифий ташкилотлар, ҳаваскорлик мусиқа жамоалари очилишини таъминлади. Т. Д. консерваторияси билим юртларида халқ чолғулари синфларини очиш мақсади билан Х. А. Раҳматов (най), А. К. Шашиев (дутор-бас), В. Г. Тихненко (баян) каби истеъдодли талабаларни юборди. Дастлаб улар турли хил халқ чолғуларини бўйича таълим беришди. 70-йилларнинг иккинчи ярмида бўлим А. Алиева (рубоб), М. Мамараҳимов (ғижжак), А. Қурбонов (контрабас), Х. Турдибеков (най) каби педагогик фаолиятда ажойиб муваффақиятларга эришган ёш мутахассислар билан тўлдирилди. Билим юрти ташкил этилгандан буён халқ чолғулари ихтисослиги бўйича уни 100 дан ортиқ ёш мусиқачилар битириб чиқдилар. Билим юртини тугатган ўнлаб ижрочилар маданият васанъат олий ўқув юртларида ўқишни давом эттиришди. Улар орасида Т. Д. консерваториясини битириб чиққан М. Юсупова (дутор-бас), Э. Мирхидоятов (баян) лар билим юртига қайтиб, у ерда ўқитувчилик қилишмоқда.

М. Юсупова айни бир пайтда халқ чолғулари оркестрига раҳбарлик қилмоқда. Узоқ йиллар билим юртидаги энг яхши анъаналарнинг ташкилотчиси сифатида унинг собиқ директори Азиз Қаримович Шамшиев самарали фаолият кўрсатиб келмоқда. 1986 йилдан билим юртига Т. Д. К. сини тугатган Э. М. Мирхидоятов раҳбарлик қилмоқда.

Қарши давлат санъат билим юрти. У 1972 йилда ташкил этилган. Ўзбек халқ чолғулари бўйича махсус синфларда А. Р. Ражабов (най), И. Р. Ражабов (чанг), Н. Т. Турсунов (прима-рубоби), Ю. М. Ягудаев (қашқар рубоби), Р. Д. Зиётов (афғон рубоби), Д. Д. Зиётов (ғижжак) каби ўқитувчилар таълим беришди. 80-йилга келиб бўлим бутунлай малакали ўқитувчилар билан тўлдирилди. Ҳозирги вақтда чангчи — А. Қодирова, ғижжакчи — С. Р. Салахутдинов, дутор-басчи — Б. Т. Толипов, баянчи — И. Ильченко каби ўқитувчилар самарали меҳнат қилишмоқда.

Гулистон давлат санъат билим юрти. У ташкил топган кунидан бошлаб (1973), унда ўзбек халқ чолғулари синфлари очилган эди. Т. Д. Консерваториясини битирган Ю. Н. Норбўтаев халқ чолғулари бўлими ташкилотчиси бўлди. Дастлабки пайтларда турли хил халқ чолғулари мутахассислиги бўйича сабоқ ҳам берди. Кейинчалик ўқитувчилар сафи Т. Д. консерваториясини битириб чиққан ёш кадрлар: А. Б. Бабашев (най синфи), А. М. Мирзараҳимов (чанг синфи), А. М. Маматқулов (рубоб ва дутор синфи), А. Х. Ҳайдаров (дойра ва урма зарбали чолғулар синфи), Ш. С. Сирожевлар (ғижжак синфи) ҳисобига кенгайди. 1984 йилда билим юртида ўзбек халқ чолғулари оркестри тузилди. Унга А. Б. Бабашев раҳбарлик қилди (у айни бир чоғда



дирижёрлик, чолғулаштириш ва партитура ўқиш бўйича ҳам етакчи ўқитувчи сифатида фаолият кўрсатмоқда).

Қўқон Давлат санъат билим юрти (1977). Фарғона водийсидаги мусиқа таълими системасида ўрта бўғиндаги ўқув даргоҳидир. Билим юртининг биринчи директори Р. Ш. Шодмонов (трубачи) эди. У билим юртида илк бор ўзбек халқ чолғулари бўлими очилишининг ташаббускори бўлиб чиқди. Дастлаб чанг, прима-рубоби, қашқар рубоби, ғижжак синфлари фаолият кўрсатди. Уларда И. М. Қодиров сабоқ берди. Ғижжак ва чанг синфига ғижжакчи С. К. Қўзиев, най синфига флейтачи Б. Л. Латиповлар раҳбарлик қилишди.

80-йиллар бошларида билим юртининг ўқитувчилар таркиби Т. Д. Консерваториясини битирган ёш мутахассис ҳисобига янада кенгайди. Бу эса махсус синфлар ташкил этишга имкон яратди. Прима-рубоби синфи — И. Ш. Шерматовга, қашқар рубоби синфи — М. У. Ўсаровга, афғон рубоби синфи — Х. М. Собировага (у айнаи бир пайтда халқ чолғулари бўйича туркум ҳайъатига мудир қилиб тайинланди) топширилди. Дутор синфида — И. Х. Ҳасанова, дутор-бас синфида — А. А. Аҳмедов, баян синфида — Р. А. Аҳмедов, Р. А. Абдумажидов таълим бера бошладилар. 1982 йилда билим юртида ўзбек халқ чолғулари оркестри (раҳбари М. Ўсаров) ва баянчилар оркестри (раҳбари Р. А. Абдумажидов) ташкил этилди.

Дирижёрлик, чолғулаштириш ва партитура ўқиш синфларида бўлимнинг ҳамма ўқитувчилари таълим беришмоқда.

Жиззах Давлат санъат билим юрти. 1977 йилда ташкил этилган. У ҳозирча оёққа туриш давридадир. Билим юртида халқ чолғулари синфларини ташкил этишда рубобчи — И. Рисқимуҳамедов, чангчи — Р. Иброҳимов, баянчи — С. Арутюнов, ғижжакчи — Н. Тоштемировларнинг қўшган ҳиссалари катта бўлди. Кейинги йилларда Жиззах билим юрти методик ва амалий ишлар тажрибасини алмашиш марказига айланди. Бу ерда Республика билим юртларининг ўқитувчилари тез-тез йиғилишиб, мусиқачи кадрларни тайёрлаш ва тарбиялаш, ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги билан боғлиқ муаммоли масалаларни муҳокама этадилар. Т. Д. Консерваториясининг халқ чолғулари кафедраси мазкур ёш билим юртининг халқ чолғулари бўлимини оталиққа олиб, ҳар йили ўқув-методик ёрдам кўрсатмоқда.

Тошкент давлат маданият институти. Гап шу ҳақда борадиган бўлса, киши кўз олдида институт тайёрлаб берган ўнлаб юқори малакали маданий-оқартув мутахассислари, ҳаваскор жамоа раҳбарлари, хор жамоалари, дамли чолғулар, халқ чолғулари, ҳаваскор халқ чолғулари оркестрлари дирижёрлари намоён бўлади. Институтда халқ чолғуларини ўқитишга алоҳида эътибор берилади. Талабалар ўқиш давомида мусиқа чолғулари ижрочилиги ва оркестр дирижёрлиги бўйича етарли даражада билим ва кўникмага эга бўладилар. Муҳими муайян бир педагогик жамоа юқори малакали мутахассислар билан янада тўла боради. Халқ чолғулари бўйича Ш. А. Аҳмаджонов (най), Р. Я. Неъматов (чанг), А. М. Маликов (прима-рубоби), К. Т. Азимов (қашқар рубоб ва дирижёрлик), Т. Ю. Йўлдошев (афғон рубоби), Ж. Р. Расултоев (дутор), Б. Р. Расулов, Ф. А. Алимов (ғижжак), Х. К. Комилов (ғижжак-бас), Р. Ш. Шерматовлар (ғижжак-контрабас) да дастлабки машғулотларни олиб боришди.

Кейинроқ О. Силомский, Н. С. Шарипов (прима-рубоби), Т. Ю. Ражабов, Х. Т. Турсунов (қашқар рубоби), Т.Н. Ниғматов (чанг), Ш. Х.Хўжаев (ғижжак) каби ёш мутахассислар ўқитувчиликка қабул қилиндилар. Институтда оркестр дирижёрлиги кафедраси ташкил этилган. Ушбу кафедра (мудир доцент Ш. Х. Юсупов) ҳар бир ихтисос бўйича алоҳида методика ишлаб чиқмоқда.

Маданият институти ташкил этилгандан буён бадиий ҳаваскорликнинг ривожланиши, ўзбек халқ чолғулари оркестрларини ташкил этиш масалалари ҳамиша бу олий ўқув юртининг диққат марказида бўлиб келмоқда. Факультетни битириб чиққан йигит-қизлар Ўзбекистоннинг турли вилоятларида меҳнат қилиш билан бир вақтда, юртга танилиб бормоқдалар. Факультетда таълим олган Ўзбекистон халқ артистлари, рубобчилар Х. Лутфуллаев, О. Отажонов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, дойрачи Т. Сайфитдиновлар шулар жумласидандир.

Ўзбек мусиқачилари ҳамиша минтақадаги маданият ва санъат олий ўқув юртлари билан ижодий алоқалар ўрнатиб, халқ чолғуларини такомиллаштиришда ўзаро амалий ёрдам кўрсатмоқдалар, кўп овозли оркестрлар тузишда, ўқитишни нота ёзуви системасига ўтказишда ўз тажрибаларини ўргатиб, ижрочилик санъатининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқдалар.

Қурмонғози номидаги Олма-Ота Давлат консерваторияси. Ушбу даргоҳга таниқли бастакор, дирижёр, чолғушунос Аҳмад Жубанов раҳбарлик қилган. Консерватория 1948 йилдан фаолият кўрсатиб келмоқда. Унда дўмбира ва унинг турдош оилалари (прима, тенор, бас), қобиз (прима, альт, бас, контрабас), қил қобиз ва баян чолғулари бўйича махсус синфлар очилган. 60-йилларда талабалар сонининг кўпайиши туфайли уч кафедрага эга бўлган халқ чолғулари факультети ташкил этилди. Қозоғистон бастакорлари доимо изланишда бўлиб, халқ чолғулари учун янгидан-янги оригинал асарлар яратишмоқда. М. Авбакировнинг «Қобиз ва фортепьяно учун концерт», Қ. Кўмисбековнинг «Қобиз учун поэма» асарлари шулар жумласидандир. Бу асар на фақат Қозоғистон, балки Ўзбекистонда ҳам машҳурдир.

Олма-Ота ва Тошкент консерваториялари ўртасида яқин ижодий алоқалар ўрнатилган. Кафедра профессорлари А. И. Петросянец, А. Одилов, Ф. Д. Балагаева, Ш. С. Қажғалиев, Қ. А. Мухитов, А. Х. Ливиевлар кўпинча ижодий сафарда бўлиб турадилар ва ижодий баҳслар ҳамда назарий суҳбатлар ўтказиб турадилар. Икки республика орасида Давлат халқ чолғулари оркестрлари томонидан уюштириб турилган доимий концертлар улкан ижодий аҳамият касб этмоқда.

Жумладан, 1986 йил баҳорида ҳар икки оркестрнинг Қозоғистон ва Ўзбекистондаги чиқишлари тингловчилар томонидан қизгин кутиб олиниб, ўзаро алоқаларни кенгайтириш борасида муҳим аҳамият касб этди. Шу билан бирга бу чиқишлар халқ чолғулари ижрочилик санъатини ўзаро бойитиш ва таъсир кўрсатиш соҳасида ҳам алоҳида қимматга эга бўлди.

Мирзо Турсунзода номидаги Тожикистон Давлат санъат институти халқ чолғулар кафедраси Т. Д. Консерваториясининг ўзбек халқ чолғулари кафедраси билан мустаҳкам ижодий алоқа ўрнатган.

Тошкент Давлат консерваториясини битирган, ҳозирда доцент Н. А.

Абдуллаев ва катта ўқитувчи И. А. Азизов кафедранинг ташкилотчиси бўлдилар. Н. А. Абдуллаев кўп йиллардан бери кафедра ва факультетга раҳбарлик қилмоқдалар. Ўзбек мусиқчилари тўплаган ижодий тажрибалардан фойдаланиб институт кафедралари ижрочилик мактабини тарғиб этишга бутун кучларини сарфлашмоқда. Кейинги ўн йил ичида институт анча мустаҳкамланди.

Ўқитувчилар ижрочилик репертуарларини кенгайтиришга ва ўқув-методик қўлланмаларни яратишга ҳамиша жиддий эътибор беришмоқда. Н. Абдуллаев ва А. Одиловнинг «Рубоб — прима мактаби» (Душанба, 1982, 1988) ва Д. Обидовнинг «Рубоб мактаби» (Душанба, 1982) каби асарлари ўзбек мусиқчиларига қимматли саналади.

Кафедраларнинг муҳим бадий вазифаларини ҳал этишда талабаларнинг кучи билан ўтказиладиган концертлар, шунингдек ўқитувчиларнинг концерт чиқишлари ва кўриклари муҳим ўрин тутмоқда. 1983 йилда институтнинг бир гуруҳ талабалари катта ўқитувчи Э. Азизов бошчилигида Тошкент Давлат консерваториясида ижодий ҳисобот чиқишларини уюштирди.

Бейшеналиева номидаги Қирғизистон Давлат санъат институтининг халқ чолғулари кафедраси (1967) замонавий ижрочилик санъати ривожига сезиларли ҳисса қўшмоқда. Институтда ўқитувчилар жамоасини ташкил этиш ва ўқиш жараёнини йўлга қўйишда Т. Д. консерваториясининг прима-рубоби синфини битирган (В. Я. Борисенко шогирди), Республика кўригининг соҳиби (1971), кафедра мудир Т. Мураталиевнинг хизматлари катта бўлди.

1973 йилда ташкил этилган Туркменистон Давлат санъат педагогика институтининг (ҳозирда у консерваторияга айлантирилган) халқ чолғулари кафедраси республикада санъат ривожига учун сезиларли ҳисса қўшмоқда. Кафедрани ташкил этишда ва халқ чолғулари бўйича синфлар фаолиятини йўлга қўйишда Тошкент Давлат консерваториясини битирган дуторчи О. Г. Гандимов фаоллик кўрсатмоқда. Тошкент Консерваториясини тугатган рубобчи Ч. Бобоев ва ғижжакчи М. Сафаровлар кафедранинг дастлабки ўқитувчиларидан бўлган. Катта ўқитувчи Ч. Бобоевнинг фаолияти диққатга сазовордир. У олий ўқув юртлари учун «Мизробли дутор мактаби» ўқув қўлланмасини яратган (Ашхобод, 1986).

Шундай қилиб, Ўрта Осиёдаги олий ва ўрта махсус мусиқа ўқув юртларида (айрим чолғулар бўйича) халқ чолғулари кафедраларининг очилиши ёш мутахассисларни кенг кўламда тайёрлаш ва ижрочилик мактабларининг яратилишини, шу билан бирга миллатлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни, миллий қадрият ва маданиятларнинг ўзаро бойишини, педагогик тажрибаларни кенг алмашишни таъминлади.

Ўзбек халқ чолғулари учун Республика бастакорларининг асарлари.

Концерт-ижрочилик ва педагогик репертуарнинг шаклланиши

Халқ чолғуларида ижрочилик санъатини репертуарсиз тасаввур этиб бўлмайди. Унинг ривожланиш жараёни айни пайтда бастакорлик ижодиётининг ривожланиши ҳамдир. Бу соҳалар бир-бири билан

чамбарчас боғлиқ бўлиб, улар доимо ўзаро таъсирда бўлади. Афсуски, ишимиз кўлами Ўзбекистон бастакорларининг ўзбек халқ чолғулари учун яратган асарларининг бутун ранг-баранглигини таҳлил этиш ва соҳани тўлиқ ёритиш имконини бермайди. Шундан келиб чиқиб, муаллиф ўз олдига халқ чолғулари учун яратилган барча асарларнинг илмий-назарий ижрочилик томонларини чуқур ва батафсил таҳлил этишни мақсад қилиб қўймайди.

Келгусида халқ чолғулари учун республика бастакорлари томонидан яратилган асарларнинг чуқур ва атрофлича таҳлилига бағишланган махсус ўқув қўлланмасини тайёрлаш фойдадан холи бўлмас, деган умидимиз бор. Бизнинг вазифамиз эса Ўзбекистон бастакорлари ижодида халқ чолғу ижрочиларининг эркин ёндашуви ҳақида фикр-мулоҳаза юритишдан иборат. Концерт ижрочилиги ва ўқув дастурлари учун асар танлаш мақсадида мазкур ишимизнинг ушбу бўлимида бадий нуқтаи назардан мазмундор ва техник нуқтаи назардан амалий, фойдали репертуар учун тавсия қилинадиган Ўзбекистон бастакорлари асарларига қисқача тушунтиришлар, лўнда изоҳлар берилган (2-илова).

Муסיқа маданияти тарихи ва халқ чолғулари санъат тараққиётига 40—50-йиллар Ўзбекистон бастакорлари томонидан турли хил халқ чолғулари ва оркестр учун оригинал асарлар яратилган давр бўлиб кирди. Бу давр В. Успенский, Б. Надежин, Г. Мушель, С. Бобоев, Ф. Назаров, В. Князев, И. Адмони, Г. Қодиров, А. Муҳамедов, Б. Гиенко каби бастакорларнинг ижоди гуллаб-яшнади.

Ўзбек халқ чолғуларининг бадий ва техник имкониятларининг бойиши уларнинг бастакорлик фаолияти билан узвий боғлиқ. Ижрочилик маҳорати ўсган сайин сюита, увертюра, поэма, концерт каби йирик шаклдаги жанрлар ривожланди.

Б. Надеждиннинг «Оркестр учун сюита» (1940), М. Бурхоновнинг «Сўзсиз қўшиқ», Г. Мушелнинг «Ўзбек мавзуларида сюита», М. Бурхонов ва М. Ливиевларнинг «Ялла» (1940), С. Юдаковнинг «Ҳамза мавзусидаги сюита» (1949), М. Ливиевнинг «Комсомол сюита»си, С. Бобоевнинг «Байрам увертюраси», А. Муҳамедовнинг «Рақс» (1950), Ф. Назаровнинг «Ёшлар сюитаси», Г. Қодировнинг «3 қисмли сюита» (1953), Б. Гиенконинг «Украин сюитаси» (1956) каби асарлар ўша даврда машҳур бўлган эди. С. Бобоевнинг «Чанг ва оркестр учун концертино», И. Адмонининг «Чанг ва фортепьяно учун муסיқа дақиқаси» (Скерцо, 1944), В. Князевнинг «Прима рубоби ва оркестр учун концерт», (1953), Г. Зубатовнинг «Фортепьяно поэма рапсодия» (1956) каби дастлабки якка ва оркестр билан ижро этиладиган оригинал асарлар ўзига хос қизиқиш уйғотди.

40-йилларнинг охирига келиб оркестр таркибига ўша даврда мавжуд бўлган халқ чолғулари ўзларининг реконструкцияланган турдош оилалари билан бирга киритилди. Бу унинг товуш бойлигини симфоник оркестр овозига яқинлаштирди, ижрочилик репертуарини Ўзбекистон бастакорларининг янги асарлари ҳисобига сезиларли бойитиш имконини берди.

Партитурага: най, пиколло, най I, II; қўшнай, сурнай, прима-рубоби, қашқар рубоби, афғон рубоби, танбур, дутор-бас ва контрабас дутор, доира, ноғора ва бошқа урма-зарбли чолғулар киритилди.

Ўзбекистон халқ чолғулари оркестри учун яратилган асарлар орасида М. Бурхоновнинг «Сўзсиза қўшиқ» асари (1944) ўзига хос бўлиб, унда оркестр тембр турлари образ яратишда етакчи роль ўйнайди. «Бу асар, — деб таъкидлайдилар Т. Вызго ва А. Петросянец — чуқур, самимий лириканинг ёрқин рангларига бўялган мусиқий образнинг ифодалилиги билан кишини ўзига тортади»¹.

Дастлаб чанг («қўнғироқ») аккомпаненти фонида қўшнайда ўрта, регистрда кенг хиргойи куй чалинади. Бунда чолғунинг тембр хусусиятлари ажойиб акс этади. Чолғулаштириш ҳам ўта ранг-баранг. Қўшна мавзуси басли гуруҳга, кейинроқ эса оркестрнинг бошқа гуруҳларига ўтади, кульминация чоғида ўзининг драматик юксалишига эришади. Мавзу материалнинг динамик ўсишдаги тараққиёти оркестр туттисига олиб келади, кейинроқ таранглик аста-секин бўшашади. 1-нота.

С.Бобоевнинг илк ижодида «Байрам увертюраси» (1950) асари энг яхши саҳифалардан ҳисобланади. Бир қисмли асар соната аллегроси шаклида ёзилган бўлиб, асосий ва ёндош мавзуларни, шунингдек улар ичидаги қисмларни ўзаро қарама-қарши қўйиш принципи асосида тузилган. Ёрқин образ биринчи мавзуда — рубоб ва ғижжаклардан таралган куйсимон-ўйноқи мавзудан яратади. 2-нотага қаралсин.

Ритмик таъкидланган мавзу аста-секин ўз кульминациясига етиб, қувноқ байрам ва халқ сайли кайфиятини яратади. 3-нотага қаралсин.

С. Бобоевнинг «Байрам увертюраси» профессионал ва талабалар халқ чолғу оркестрлари репертуаридан жой олган ўзига хос мусиқий асардир.

Оркестр учун яратилган асарлар орасида ўзбек халқ мусиқаларидан кенг фойдаланилган. Г. Мушелнинг уч қисмли «Ўзбек мавзуларидан сюита» асари (1947) эътиборга лойиқдир.

А. Петросянцнинг «Уфор» ритмида ёзилган «Бухороча рақси» (1954) асарини ҳам тез-тез ижро этиладиган асарлар жумласига киритиш мумкин. Рақс асосида ҳазилнамо халқ куйи ётади. Рақс дутор ва ғижжакларнинг (*Piccato*) икки тактли жўрлигида бошланади. Асосий мавзу қашқар ва афгон рубобларида бўлиб, у аста-секин рубоб-примага ўтади.

Муаллиф оркестрлаштиришда мусиқа чолғуларининг тембр хусусиятларидан усталик билан фойдаланиб, уларнинг ранг-баранглигини намоён этади. 4-нотага қаралсин.

Ўзбекистон бастакорларининг йирик жанрларда яратган оригинал асарларини шубҳасиз ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги ривожига қўшилган ҳисса деб, ҳисоблаш мумкин. А. Отажоновнинг «Чанг ва симфоник оркестр учун концерт» (1964), И. Ҳамроевнинг «Чанг ва ўзбек халқ чолғулари оркестри ва қашқар рубоби учун концертлари» (1965—70) шулар жумласидандир. И. Ҳамроев кейинроқ (1970—79-йилларда) «Чанг ва оркестр учун яна иккита концерт ёзди. Рўйхатни С. Жалилнинг «Оркестр билан бирга ғижжак учун концерти» тўлдиради.

Чанг якка чолғу сифатида Ўзбекистон бастакорлари ижодида му-

¹ Вызго Т., Петросянец А. «Ўзбекский оркестр народных инструментов. Ташкент, 1962, 77-бет.

хим ўрин тутади. 1970—80-йилларда чанг репертуарини Т. Ҳасанов, С. Варелас, Б. Бровцинларнинг туркум концертлари тўлдиради. «Украин сюитаси» (1954), «Помир увертюраси» (1958), Б. Гиенко ижодининг зарҳал саҳифаларини ташкил қилади¹.

«Украин сюитаси»нинг ҳар учала қисмида ҳам украин халқ мусиқаларидан кенг фойдаланилган. Сюитанинг ўзига хос қимматли хусусияти сифатида унинг муваффақиятли оркестрлаштирилганлигини кўрсатиш керак.

Бастакор шундай ўзига хос бўёқлар топадики, улар сюитанинг мусиқий образларини намоён этишини таъминлайди ҳамда оркестр ўзида турли тембр бирикмаларининг ҳали фойдаланилмаган кўплаб имкониятларини сақлаб келаётганлигини кўрсатади»²

Фольклор материалларига асосланган «Помир увертюраси»да «Гар намедони, бидон («Агар билмасанг, бил») «Пасту баланд» ва «Ба дўхтари Шуғнан» («Шуғнан қизига») каби халқ қўшиқларида ўзбек халқ чолғуларининг тембр имкониятларини намоён этишга катта эътибор берилган.

У колоритнинг ёрқинлиги, жўшқинлиги, поэтиклиги билан ўзига жалб этади. «Помир сюитаси» ҳақли равишда оркестр ижрочилигининг «олтин» фондиди ташкил этади.

Б. Гиенконинг қорақалпоқ бастакори А. Султонов билан ҳамкорликда яратган қорақалпоқ мавзусидаги сюитаси ҳам диққатга моликдир. У ҳаётга муҳаббат билан суғорилган, ёшлик шижоати, қалб ҳароратига тўла. Сюита оркестр политрасини ранг-баранг, бўёқдор, ифодали воситалар билан бойитишнинг кенг имкониятларини очади.

М. Ливиевнинг муваффақиятли асарларидан бири тетиклик, ёшлик шижоати руҳи билан суғорилган «Комсомол сюитаси» дир.

Халқ чолғулари оркестри репертуаридан, шунингдек Ф. Назаровнинг «Ёшлар сюитаси», «Қорақалпоқ рапсодияси» каби асарлари ҳам мустаҳкам ўрин олган. Бу асарларнинг мусиқий олами ранг-баранг, уларнинг мусиқаси халқ мусиқаси билан боғлиқ, кўтаринки руҳли, мусиқий; чолғулаштириш ўта бўёқдор.

Бу соҳада Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, бастакор Ғофур Қодиров (1917—1985) кўзга кўрнарли иш қилди. У иккита сюита ёзди.

Ўзбек халқ куйларига асосланган иккинчи сюита уч қисмдан иборат:

— Байрам марши оҳангида;

— Алла руҳидаги лирик анданте;

— Рондо шаклидаги шиддатли ва ёрқин рақс оҳангида тузилган финал.

Ғ. Қодировнинг бу уч қисмли, чанг ва фортепьяно учун мосланган сюитаси чангчи-ижрочилар репертуаридан мустаҳкам ўрин олган.

Ўзбекистонда халқ чолғулари учун 60-йиллар ёрқин чолғу кон-

¹ Бу ҳақда тўлароқ маълумот олиш учун Т. Визгонинг «Халқ чолғу оркестри учун Б. Гиенко яратган асарлар» мақоласига қаранг. Бу мақола «Вопросы музыкальной культуры Узбекистана», вып. II. Ташкент, 1969.

² Визго, Т., Петросянец А. И. «Узбекский оркестр народных инструментов», Ташкент, 1962, 81-бет.

цертлари яратилган давр бўлди. Уларнинг яратилиши С. Бобоев, А. Князев, И. Ҳамроев, А. Отажонов, С. Жалил, Ф. Янов-Яновскийлар номи билан боғлиқ. Улар орасида С. Бобоевнинг чангчи А. Одилов билан ҳамкорликда халқ чолғулари оркестри билан бирга чанг учун ёзилган концертиносидир. Концертинонинг тўхтовсиз давом этадиган уч қисми халқ рақс мавзулари асосида қурилган. Биринчи бўлимнинг асосий мавзуси мусиқа безакларининг гўзаллигини таъкидловчи ҳаракат ритмидаги ўзбек миллий рақслари руҳида бўлганлигидир. 5-нотага қаралсин.

Иккинчи қисм поэма-ҳикоя йўсинида ёзилган. Унинг оркестр фактурасида муаллифлар полифоник усулларни ўзига хос ижодий тадбиқ этишган. 6-нотага қаралсин.

Туркум «Уфор» рақси оҳангида ёзилган ўйноқи ва ҳаётбахш куй билан хотималанади. Мазкур асар ўзбекистонлик ва тожикистонлик кўплаб чангчилар репертуаридан мустаҳкам ўрин олган.

Концерт жанрлари ичида В. Князевнинг «Прима-рубоби ва ўзбек халқ чолғулари оркестри учун концерт» асарини ҳам таъкидлаб ўтиш мумкин. Концерт, авваламбор, мавзу материали билан эътиборга лойиқ. Бастакор прима-рубоби учун хос бўлган ифода хусусиятларини таъкидлайди. Якка чолғунинг бўёқдор оҳанг имкониятларини В. Князев усталик билан оркестр тембрига қарама-қарши қўяди. (7—8—9-ноталарга қаралсин).

Чанг ва фортепьяно учун яратилган биринчи оригинал асар — «Муסיқали дақиқа» («Скерцо») нинг муаллифи, бастакор Иоганн Адмони (1920 йилда туғилган) бўлди. Халқ болалар қўшиқлари мотивларига асосланган бу пьеса миллий колорит билан суғорилган. (10—11-нотага қаралсин).

60—80-йиллар чолғу ижрочилигида Иброҳим Ҳамроев (1916 йилда туғилган) ижоди ҳам катта ўрин тутди. Бастакор ўзбек халқ чолғуларининг ўзига хос хусусиятларини мукаммал билади. Ўзбекистонда «Чанг учун уч концерт», «Қашқар рубоби учун концерт», «Най ва ўзбек халқ чолғулари учун концерт» ларнинг яратилиши унинг номи билан боғлиқ. Улардан энг машҳури «Чанг учун биринчи концерт» бўлиб, у уч қисмдан иборат. Бу асар мусиқасида ўзбек мусиқа фольклори билан чуқур тарихий боғлиқлик кўзга ташланади. Қувноқ ва бўёқдор бўлган биринчи қисм (Аллегро, фа мажор) соната аллегроси шаклида ёзилган. Концерт мавзуси ёрқин, аниқ образли. Ҳаракатчан, ўйноқи, асосий мавзу ва лирик қўшиқли ёрдамчи мавзу серфайз ўлка табиати ва халқ турмушининг поэтик қайта яратилиши билан ўзаро узвий боғланган. 12—13-ноталарга қаралсин.

Виртуоз шаклидаги конденцияда чўпчертмак, бармоқ чертмак, сурдинали стаккато, чўп сирғантириш каби чангнинг турли хил ижро услублари синтезлаштирилади. 14-нотага қаралсин.

Концертнинг куйсимон романс йўсинида яратилган иккинчи қисмида (Анданте, ре минор) Ўзбекистон табиатининг гўзаллиги тасвирланади.

Учинчи қисм (Аллегро, фа мажор) тўй-ўйноқи рақс мусиқаси йўсинида яратилган. Қисқагина оркестр чиқишидан («Уфор» ритмида) кейинги хиргойи оҳанги билан чанг қўшилади. Вальсга ўхшаш иккинчи

мавзу ёрқин ва шиддатли бўлиб, оҳангнинг замонавийлиги туфайли ниҳоятда нафис таралади.

«Қашқар рубоби ва фортепьянога мослаштирилган концерт»ни бастакор, таниқли рубобчи Сулаймон Тахаловга бағишлаган. Уч қисмли туркумнинг биринчи қисми ўзбек ижрочилари репертуарларидан мустаҳкам ўрин олган. 15-нотага қаралсин.

Биринчи бўлиб чанг ва симфоник оркестр учун концерт яратган Абдурашид Отажонов (1920—1987) айти чогда уста чангчи ҳам бўлган. У ўз ижодида ижрочилик санъатининг чинакам халқчил асосларини ривожлантиришга интилган. 16-, 17-, 18- ноталарга қаралсин. Бастакор концертда Хоразм халқ оҳангларининг ўзига хос жиҳатларини ифода этган (19- расмга қаранг).

С. Жалил (1932 йилда туғилган) нинг концерт-чолғучилик фаолияти ҳам катта эътиборга лойиқ. Унинг дутор, най, танбур, ғижжак учун яратган асарлари созанда ижрочилар орасида кенг тарқалган. Улар орасида «Ғижжак ва ўзбек халқ чолғулари оркестри учун концерт» асари (1980) алоҳида ўрин тутди. 19-, 20-, 21- ноталарга қаралсин.

Халқ чолғулари симфоник оркестр таркибида ҳам қўлланила бошланди. Жумладан, уларни биринчилардан бўлиб М. Штейнберг, В. Успенский, А. Козловскийлар қўллашди. М. Штейнбергнинг «Симфония-рапсодия» асари (1945) ўзбек мавзуларида яратилган. У най, чанг, танбур, дутор, рубоб, доира каби ўзбек халқ чолғулари бўёқлари билан бойиғанки, у халқ мусиқасининг колоритли янграши билан ўзига ром этади. Халқ чолғулари мавзуларини биринчи бўлиб найчилар А. Мақсудов, Р. Губайдулин, танбурчи А. Баҳромов, чангчи А. Одилов, доирачи Г. Иноғомовлар оркестр билан биргаликда ижро этишган.

В. Успенский ўзининг ўзбек халқ чолғуларини ўрганиш соҳасидаги бой ижодий тажрибасини улуг ўзбек шоири Мир Алишер Навоий хотирасига бағишлади ва «Лирик поэма» (1947) сида татбиқ этди. Бастакор симфоник оркестр таркибига чанг (2), най, доира (2), қўшнай, ногора, сафойил (2) каби бир гуруҳ халқ чолғуларини киритди.

Ушбу асарни ўзбек халқ чолғу оркестри мусиқачилари ҳам илк ижрочилари ҳисобланадилар. Халқ чолғуларининг тембр хусусиятлари А. Козловскийнинг симфоник ижодида ҳам ўз аксини топди.

Ўзбек халқ чолғулари тембр хусусиятларини симфоник мусиқаси тимсолида акс эттирган энг ёрқин асар сифатида «Тановар» (1937) поэмасини мисол қилиб келтириш мумкин. Поэманинг якка хонанда йўлининг дастлабки ижрочиси бўлган таниқли қўшиқчи Ҳ. Носировадан — А. Ф. Козловский ёзиб олган, машҳур қўшиқ унинг асосини ташкил этади.

Чолғулаштиришнинг ўзига хослиги симфоник оркестрнинг асосий таркибини тўлдирувчи ўзбек халқ чолғуларининг тембрини таъкидлаб кўрсатади.

Яккахон созандалар учун концерт-ижрочилик ва ўқув-педагогик репертуар, оригинал оркестр учун асарлар ва турли асарларни мослаштиришлар ҳисобига доимо кенгайиб турди. Булар Т. Қурбоновнинг «Қўшчинор» ва «А. И. Петросянец хотираси», Ҳ. Раҳимовнинг «Ғалаба тонги», Ф. Алимовнинг «Табрикнома», Т. Ҳасановнинг «Ғолиблар» увертюралари, Т. Азимовнинг «Ватан» балладаси, Г. Мушелнинг «Фортепьяно ва халқ чолғулари оркестри учун концерт», Т. Қур-

боновнинг «Б. Надеждин хотираси» поэмаси, М. Бафоевнинг қашқар рубоби учун «Поэма», М. Тожиевнинг чанг учун «Шарқ рақслари» каби асарларидир.

Шунингдек, жаҳон мумтоз бастакорлари: Бах, Гендел, Моцарт, Бетховен, Шопен, Сен-Санс, Сарасате, Дворжак, Бизе, Григ, Глинка, Чайковский, Шостакович, Хачатурян, Свиридовларнинг асарлари ҳам кенг тарқалди. Бунда турли усуллардаги бастакорлик ижодига хос мусиқий асарларини ижро этиш анъаналари моҳир чолғучи-ижрочиларнинг бой талқин тажрибасига асослангандир.

Камер-ансамбль ижрочилиги

XIX аср охири, XX аср бошлари адабий манбалари ва сурат материаллари ансамбль ижрочилигининг кенг тарқалганлигидан гувоҳлик беради. Бу вақтда ва аср ўртасида Ўзбекистонда (Тожикистонда бўлгани каби) чолғу ансамбллариининг дамли ва зарбли чолғулар (қарнай, сурнай, доира, ногора, катта барабан) ва аралаш (торли чолғулар, доира ва най, қўшнай, бўламан каби баъзи дамли чолғулар) каби икки тури бўлган.

Дамли ва зарбли чолғулар ансамбли маиший турмушда ва ижтимоий ҳаётда доимо фаол иштирок этиб келди. Унинг ҳарбий мусиқа, халқ рақс куйлари, халқ томошаларига жўр бўладиган чолғу пьесаларидан иборат репертуари шаклланди. У кўпинча «Сарбозча», «Сувора», «Дучава», «Дорбоз», «Чарх», «Аскарый», «Норим-норим» каби марш йўсинидаги асарларни ўзига қамраб олади.

Аралаш (хонаки) ансамблларининг чиқишлари одатда концерт йўсинида бўлар эди. Улар чойхоналарда, хонадонларда чиқишлар қилишган, тўйларда ва бошқа оилавий тантаналарда хизмат қилишган. Бундай гуруҳлар таркибига одатда қўшиқчи, баъзан бир неча ўйинчи ҳам кирган. Чолғучилар репертуарлари «Азим дарё», «Гулбаҳор», «Дилихирож», «Дутор баёти», «Жонон», «Илғор», «Роқ қашқарчаси», «Самойи дугоҳ», «Тановар», «Чаман ялла», «Чўли ироқ», «Ўзганча», «Қалабанди уфори», «Ҳануз», «Мушкилоти дугоҳ», «Мўғилчаси» каби ашула ва рақс куйлари ҳамда ривожланган чолғу пьесаларидан иборат бўлган.

Шу турдаги унисон ансамбллар турғунлаша борди ва ҳозирда ҳам мавжуд. Дутор, танбур ва чангларда унисон куйларни ижро этишда жуфт торларни чертганда кўповозилик унсурлари ҳосил бўлади. Бунда кварта, квинта, октава интерваллари ҳосил бўлади.

Янги давр янги гоёларни пайдо қилди. Чолғуларни реконструкция қилиш ва такомиллаштириш, ансамбль ижрочилиги тараққиётига ҳам таъсир кўрсатди. Уларнинг янги турлари пайдо бўлди. Шундай қилиб, 30-йилларда барча турдаги чолғуларни ўз ичига олган анъанавий катта унисон ансамбллар (оркестрлар) тузилди. Улар ёрдамида чолғуларнинг бадий-ифодавий имкониятларини янада бойитиш ва улар кўламини кенгайтириш, товуш кучини ошириш каби мураккаб ижодий вазифалар ҳал қилинди.

Шундай ансамбллардан бири Т. Жалилов раҳбарлигидаги, таркибида 98 ижрочиси бўлган «Этнографик унисон ансамбль» эди. Ансамбл-

да илк бор Уста Усмон Зуфаров томонидан реконструкция қилинган катта ғижжак, катта дутор каби паст регистрли чолғулар қўлланилди. Кейинроқ ушбу ансамбль негизида Н. Н. Миронов 24 чолғучидан иборат «Нота оркестри» тузади. Ансамбль («Оркестр») ўзбек куйларидан ташқари «Светит месяц» (русча), «Реве та стогне Днипр широкий» (украинча), «Сулико» (грузинча), «Аспандижойман» (тожикча), «Ироти», «Сабойшаме» (озарбайжонча) каби қардош халқлар куй ва қўшиқларини ҳам ижро этди.

Ўздавфилармония қошида Тамарахоним ташаббуси билан қўшиқчилар, ўйинчилар, чолғучи-ижрочилардан (пианиночани ҳам ўз ичига олган) иборат яна бир ансамбль тузилди. Чолғучилар орасида Шукруллаев (рубоб), Ғ. Солихов (дойра), П. Раҳимов (чанг), Р. Ҳамдамов (най), С. Қарақаш (фортепьяно) кабилар бор эдилар. Уларнинг вазифаси асосан хонанда ва созандаларга жўр бўлишдан иборат эди. Бу ансамбль репертуаридан ўзбек халқ лапарлари ва яллалари, қардош халқларнинг қўшиқлари, жаҳон халқларининг ва яллалари, қардош халқларининг қўшиқлари ўрин олган эди.

40-йилларнинг бошига келиб ансамбль таркибига кўра камер хусузиятини касб этди: унда чолғучилар ҳамда ягона қўшиқчи ва раққоса Тамарахоним қолди. Ансамбль аъзолари ансамблнинг янада оммалаштириш мақсадида халқ қўшиқлари ва рақсларининг намуналарини тўпладилар ва қайта тикладилар.

Фронт концерт бригадалари таркибига кирган ансамбллари Ўзбекистон мусиқа санъати соломасига шонли саҳифалар ёзиб қолдиришди. Булар 1941 йил уруши фронтларида 400 дан зиёд концерт берган, концерт-театр муассасаларининг артистлари ва мусиқачилари, ўзбек давлат филармониясининг ижодий жамоалари, Тошкент ва Ленинград консерваторияларининг ўқитувчи ва талабалари эдилар.

Шимол-Ғарбий фронт ва Москва муҳофаази зонасидаги ҳарбий қисмларга Гавҳар Раҳимова бригадаси фаол хизмат кўрсатди. Бу бригада таркибида М. Қосимов (най), С. Йўлдошев (ғижжак), Ғ. Азимов (дойра), Ғ. Григорьян (тор), М. Ниёзов (ғижжак), С. Гобриньян (ғижжак) каби ўша даврда машҳур мусиқа ижрочилари бор эди. Мусиқачилар аynи пайтда «фронт» қўшиқлари ҳам тўқир эдилар.

Ўздавфилармониянинг машҳур режиссёри Музаффар Мухамедов раҳбарлик қилган собиқ комсомол ёшлар бригадаси фронтнинг ҳозирги чизигида ҳам бўлишди. Халқ чолғулари ансамбли таркибига раҳбарлик қилган собиқ комсомол ёшлар бригадаси фронтнинг ҳозирда республиканинг таниқли мусиқачилари бўлиб етишган истеъодли ижрочилар саралаб олинган эди. Булар ғижжакчи С. Алиев (раҳбар), найчи Д. Соатқулов, рубобчилар М. Мирзаев ва Э. Шукруллаев, доирачи Ш. Ҳамдамовлардир. Репертуар асосини ўзбек халқ куйлари, ҳазил қўшиқлар, чолғу куйлари ва рақслар ташкил қилган. Концерт бригадаларидан бирида ўзбек халқ чолғулари ансамблига чангчи Фахриддин Содиқов ҳам раҳбарлик қилган эди.

Ансамбль ижрочилиги урушдан кейинги даврда янада таракқий қилди. Ўзбек радиоси қошида янги типдаги ансамбль: домра-прима, домра-альт, домра-бас, домра-контрабас, рубоб-прима, рубобидан иборат домра секстети (олтилиги) тузилди. Ансамбль таркиби

В. Марцинковский (раҳбар), В. Евдокимов, Ф. Васильев, Н. Коган, В. Сердюков, Б. Вальберглардан иборат эди. Яккахоҳлар сифатида машҳур хонандалар Ҳ. Носирова, С. Ҳўжаева, Б. Давидова, Д. Муллақандовлар чиқишлар қилишган. Ансамблнинг асосий вазифи радио орқали халқ мусиқасини ва Ўзбекистон бастакорларининг нодир асарларини оммалаштириш бўлган. Ансамбль репертуари аста-секин Г. Мушел, М. Бурхонов, М. Левиев, С. Юдаков, Б. Гиенко, Х. Раҳимов, С. Бобоевларнинг оригинал асарлари билан бойиб борди. Қисқа давр ичида (домра секстети икки йилга яқин фаолият кўрсатди). 100 дан ортиқ чолғу ва вокал мусиқа асарлари ижро этилди.

Бир турдаги ансамблнинг тузилиши бир оилага мансуб чолғулардан турли хил чолғу жамоаларининг пайдо бўлишига имкон берди. 50—60-йилларда Тошкент давлат консерваториясида дутор ансамбли (прима, альт, анъанавий, бас-контрабас дуторлардан иборат) тузилди. Мизробли торли чолғулар (рубоблар ва дуторлар) ансамбллари, чангчилар ансамбллари, ғижжаклар оиласига мансуб торли квинтетлар, ғижжакчилар квартети тузилди. Унисон ғижжакчилар, ғижжак (қобиз) басчилари, афгон рубобчилари, удчилар ва доирачилар ансамбллари ҳам шаклланди.

Республиканинг концерт ташкилотлари қошида «Лазги», «Шодлик» «Ўзал» ашула ва рақс ансамбллари, Ўзбекистон «Баҳор» халқ рақс ансамбли, Ўзбекистон телевидение ва радиоэшиттириш давлат комитетининг дуторчи қизлар ансамбли, мақомчилар ансамбллари тузилди ва улар ҳозирда ҳам фаолият кўрсатмоқдалар.

Ўздавфилармония қошидаги ашула ва рақс ансамбли. Шу ансамбль қошида най, чанг, прима-рубоб, қашқар рубоби, афгон рубоби, бас ва контрабас дуторлар, ғижжак ва доира чалувчи 15 ижрочидан иборат кўп овозли чолғу ансамбли тузилган эди.

Ансамбль чолғу қисмининг асосий негизини А. Мақсудов (най), С. Йўлдошев (ғижжак), Б. Шарипов (доира), У. Ҳамидов (афгон рубоби) каби тажрибали чолғучилар ташкил этган. Ансамблнинг репертуари ниҳоятда ранг-баранг бўлган. Ансамблнинг мусиқа раҳбари, бастакор Х. Раҳимов қардош халқлар мусиқаларини чолғулаштирди. Ансамбль Москвада (1951) бўлиб ўтган ўзбек адабиёти ва санъати декадасида муваффақиятли қатнашди. Узоқ йиллар давомида М. Турғунбоева, Г. Измайлова, Қ. Миркаримова, Э. Йўлдошев, И. Эргашев, К. Исмоилова каби ажойиб ижрочилар ансамбль билан ҳамкорлик қилишди. Ансамблнинг концерт чиқишлари республиканинг кўпгина шаҳар ва вилоятларида муваффақиятли ўтди. 1957 йилда ашула ва рақс ансамбли тарқатиб юборилганлигига қарамай, сўнгги йилларда у асос бўлиб, бир неча янги: «Баҳор», «Шодлик», «Лазги», «Ўзал», «Уйғур ансамбли» сингари ижодий жамоалар тузилди.

«Баҳор» халқ рақс ансамбли (1957) Машҳур раққоса, балетмейстр, халқ артисти М. Турғунбоева (1913—1978) узоқ йиллар мобайнида ансамблнинг ташкилотчиси ва бадий раҳбари бўлиб келди. Жамоанинг чолғучилари орасида чангчи Б. Алиев (у мусиқа раҳбари ҳам), найчи Р. Ҳамдамов, доирачилар Қ. Дадаев, Т. Сайфиддинов, рубобчи Ҳ. Лутфуллаев, қўшнайтичи С. Собиров каби ажойиб мусиқачи ижрочилар ишлаган.

Ансамблнинг чолғучилар таркиби турли хил куйларнинг, жумладан унинг раҳбари Б. Алиевнинг асарларини моҳирона ижро этиши билан ажралиб турарди. Ансамбль репертуаридан, шунингдек, бастакор-куйчилар М. Мирзаев ва Ю. Ражабийларнинг «Пахта», «Ўзбек вальси», «Уч дугона» каби асарлари, «Наманган олмаси», «Беш қарсак», «Тановор», «Баёт» каби ўзбек халқ рақслари жой олган. 1973 йилда ансамбль жамоаси Давлат мукофоти соҳиби бўлди. Ансамблнинг чолғучилари Б. Алиев ва Қ. Дадаевлар ҳам шу мукофот билан тақдирландилар.

Ўзбекистон давлат филармониясининг «Шодлик» ашула ва рақс ансамбли (1958). Унинг таркиби 12 чолғучидан иборат бўлиб, унга узоқ йиллар мобайнида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, ғижжакчи Саифиддин Йўлдошев раҳбарлик қилди (у «Ором», «Най ғазали» каби чолғу куйларининг муаллифи ҳамдир).

Ўзбекистон давлат филармониясининг «Лазги» ашула ва рақс ансамбли (1958). 20 йил мобайнида Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Раҳимова ансамблнинг ташкилотчиси ва бадий раҳбари бўлиб келди. Унинг таркибида халқ чолғулари (най, чанг, рубоб, дутор, ғижжак, доира ва аккордион) бор эди. Жамоанинг вазифаси ўзбек халқ мусиқасини, қардош халқлар ашула ва рақсларини тарғиб қилишдан иборат эди. Дастлаб жамоага Н. Жуманиёзов, кейинроқ Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, рубобчи О. Отажонов ҳамда Р. Шарипова раҳбарлик қилишди.

Ўзбек Давлат филармонияси «Гўзал» вокал хореографик ансамбли (1973). Таниқли бастакор М. Тожиев унинг биринчи раҳбари бўлди. Бу жамоа ёш истеъдодлар ва республика ижрочилиқ санъатлари ютуқларини тарғиб қилиш ниятида тузилган эди. Ансамблнинг чолғучилари таркибига Т. Собиров (чанг), Ш. Йўлдошев (ғижжак), Д. Кимёгаров (най), М. Мадумаров (қашқар рубоби), Т. Фаттоҳов (дутор-бас) ва Р. Акбарбеков (доира) каби истеъдодли созанда ижрочилар кирди.

50-йилларда республика концерт ҳаётида янги ижрочилик жамоалари пайдо бўлди — Ўзбекистон телевидение ва радиоэшиттириш давлат қўмитаси қошида мақомчилар ва дуторчи қизлар ансамллари тузилди.

20 йил мобайнида Ўзбекистон халқ артисти, академик Ю. Ражабий мақомчилар ансамблининг (1959) ташкилотчиси ва раҳбари, машҳур бастакор, мусиқачи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Ф. Содиқов эса ансамблнинг бадий раҳбари бўлиб келишди. Ижодий жамоа анъанавий ижрочилик санъатига асосланиб Бухоро Шашмақоми, унинг Фарғонача — Тошкентча варианты ва ўзбек халқ мусиқасининг машҳур парчаларини ижро этади. Ҳозирда мақомчилар ансамбли чолғуси таркибига най, чанг, қонун рубоблар, танбур, сато¹, дуторлар, ғижжаклар ва доира киритилган.

1984 йилдан эса Ўзбекистон халқ артисти А. Исмонлов ансамблнинг бадий раҳбари этиб тайинланди.

Машҳур мусиқачи бастакор лирик қўшиқлар ва чолғу куйлари муаллифи, Ўзбекистон халқ артисти, ажойиб ғижжакчи Ғ. Тошматов дуторчи қизлар ансамблининг (1979) ташкилотчиси ва раҳбари бўлди. Тинг-

¹ Сато — узун грифли торли-камончали чолғу. Тембрининг жаранглаши инсон овозига, аял жаранглашга яқин.

ловчиларни ансамбль ижрочилилик репертуарининг ўзига хослиги ва раи баранглиги ром этади. Ансамблнинг ўзига хос хусусияти шундаки, дуторчи қизлар халқ анъанасини сақлаб келмоқдалар: улар дутор чалини билан бирга қўшнқ ҳам айтишади. Айрим ҳолларда уларнинг ижроси иккахон раққосаларга жўр бўлиш вазифасини бажаради («Хоразм лаласи», «Доира дўм-дўм»). Жамоада 22 чолғучи (дуторчи, чангчи, қошуничи, доирачи) бор.

Тошкент давлат консерваторияси чангчилар ансамбли таркибида чанг оиласига мансуб пикколо, анъанавий, тенор, бас ва контрабас чанглар киради. Ансамбль репертуаридан турли муаллифларнинг 100 дан ортиқ асарлари ўрин олган. Чангчилар ансамбли 1970 йили Москвада ўтказилган болалар ва ўсмирларни musiқий-эстетик тарбияси бўйича халқаро анжуманда қатнашиш ҳуқуқига эга бўлди. Анжуман сўнггида ансамбль диплом билан тақдирланди.

1972 йилда яна бир ансамбль — **ғижжакчилар квартети** тингловчилар ҳукмига ҳавола этилди. Унинг таркиби Б. Расулов (ғижжак), Б. Яминов (ғижжак), Х. Комилов (қўбиз-бас) ва М. Тошмуҳамедов (ғижжак-альт) дан иборат. М. Тошмуҳамедов ансамблнинг тузиш ташаббускори бўлди. Ғижжакчилар квартети musiқанинг янги шакли сифатида муваффақиятли концерт ижрочилилик фаолияти олиб бормоқда, меҳнат жамоалари, ўқувчи ёшлар, радио ва телекўрсатувларда чиқишлар қилмоқда.

Тошкент давлат консерваториясининг ғижжакчилар камер ансамбли (1984) ҳам М. Тошмуҳамедов ташаббуси билан тузилди. Унинг таркибида 18 чолғучи бўлиб, улардан 12 таси ғижжакчи, 3 таси ғижжак-альтчи, 2 таси қўбиз-басчи, 1 таси қўбиз-контрабасчи.

Сўнгги пайтда концерт ташкилотларида, musiқа билим юртларида, musiқа ҳаваскорлари тўғарақларида турли типдаги кўповозли ансамбллар тузилиши мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатмоқда. Ансамбль ижрочилиги тажрибаси ансамблларнинг оқилона типларини вужудга келтиришни тақозо этмоқда. Чунончи, улар қуйидагилардир:

а) дамли чолғулар ансамбли (иккита қўшнаё, иккита най); б) чанг оиласига мансуб чанг квартети ёки квинтети (битта пиккало, иккита чанг; тенор ёки бас чанг) в) мизробли чолғулар секстети: 2 та прима, 2 та рубоби, 2 та қашқар рубоби, 2 та афғон рубоби, дутор бас ва дутор контрабас; г) дутор оиласидан иборат ансамбль: 2 та прима, 4 та альт, 2 та бас ва 1 та контрабасли; д) ғижжаклар квартети ёки квинтети: 2 та ғижжак, ғижжак-альт, ғижжак бас ва ғижжак (қўбиз) контрабас; е) аралаш ансамбллар: 1 та най, 1 та қўшнаё, 1 та чанг, 2 қашқар рубоби, 2 та афғон рубоби ва 1 та доира. Бу ансамбль типи ҳам кўповозли, ҳам анъанавий ўзбек халқ musiқасини ижро эта олади.

Ансамблларнинг асосий камчилиги репертуар муаммоси бўлиб қолимоқда. Бу билан Ўзбекистон бастакорлари, етакчи мутахассислар, республиканинг musiқа олий ва ўрта махсус билим юртлари ўқитувчилари оригинал асарлар яратиш, шунингдек ўзбек халқ musiқаларини молаштириш ва қайта ишлаш орқали яқиндан шуғулланишлари керак.

Мusiқачи созанда ижрочиларнинг ва Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат халқ чолғулари оркестрининг концерт фаолияти.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист доцент, чангчи Ф. Харратов Тошкент Консерваториясининг етук ўқитувчилари Р. Неъматов (чанг

Б. Трехалов (қашқар рубоби), М. Тоиров (най), Б. Раҳимжонов (датор), А. Тошмухамедов (ғижжак), жаҳон фестиваллари ғолиблари А. Баҳромов, А. Бобохонов (қашқар рубоби); М. Муҳамедов, А. Қодиров, Р. Ҳамдамов, Ш. Аҳмаджонов (най) каби ижрочиларнинг номи кўпга яхши таниш. Улар орасида ёш мусиқачилардан ғижжакчилар Ш. Йўлдошев, Б. Расулов, афғон рубоби ижروحиси Ғ. Эргашев, чангчи Ф. Шукуровларини алоҳида таъкидлаб кўрсатиш керак. Чунки, уларнинг кўп қирраларини концерт ижрочилиги фаолияти кенг тингловчилар назарига тушди.

80 йилда — ижрочилар Республикалараро шаҳарларда ва хорижий мамлакатларда концерт сафарларида бўлиб созанда, ансамбль ва оркестр чолғучиси, оркестр дирижёри сифатида иштирок этдилар.

Москвада, Ленинградда, Ўзбекистон, Украина, Белоруссия, Болтиқ бўғи, Кавказ орти, Ўрта Осиё шаҳарларида, шунингдек Оврупо, Осиё, Африка, Амриқонинг қирқ мамлакатиди, уларнинг концертлари муваффақият билан ўтди.

Ўнгулар реконструкция қилиниб такомиллаштирилиши, ажойиб ижрочилар гуруҳи етишиб чиқиши, замонавий репертуарнинг шаклланиши — уларнинг барчаси ўзбек халқ чолғуларини дунёнинг турли бурчакларида кенг тарғиб қилишга имкон берди. А. Одилов, Ф. Харратов, Р. Насиматов, Б. Алиев, Ф. Шукурова, Т. Хўжамбердиев, Т. Собировларнинг чанг чолғуси билан А. Баҳромов, Э. Шукруллаев, Т. Ражабов, Қ. Ҳамидовларнинг рубобда ижроларини, А. Қодиров, М. Муҳамедов, М. Тоиров, А. Абдурасулов, Р. Ҳамдамовларнинг най наволарини, Қ. Дадаев, Ҳ. Камолхўжаев, Э. Бараев, Т. Сайфуддинов, И. Икромовларнинг доира алақоми садоларини, А. Ҳамидовларнинг датор оҳангларини Болгария, Бельгия, Мўғулистон, Бирма, Ҳиндистон, Хитой, Сурия, Ливан, Финляндия, Германия, Польша, Чехословакия, Руминия, Вьетнам, Лаос, Япония каби хорижий мамлакатларда тинглашди.

Ижрочилик санъати тараққиётига, шунингдек якканавоз созандаликнинг Будапешт (1949), Берлин (1951), Бухарест (1953), Варшава (1955), Вена (1959), Хельсинки (1962), Гавана (1978), Пхеньян (1989), Москва (1957, 1984) каби шаҳарларда бўлиб ўтган турли Фестиваллардаги чиқишлари катта ҳисса бўлиб қўшилди. Улардан кўпчилиги уларнинг жаҳон фестивали соҳиби деган юсак унвонга сазовор бўлишган. Булар — Ари Бобохонов (қашқар рубоби), Аббос Баҳромов (рубий прима), Эргаш Шукруллаев (рубоб), Фозил Харратов (чанг), Мурта Тоиров (най), Одил Камолхўжаев, Қаҳрамон Дадаев, ака-ука Алимурод, Холмурод, Элмурод Исломовлар, Илҳом Икромов (датор) ва бишқалардир.

Немлари юқорида тилга олинган ижрочиларнинг кўпчилиги нафақат Тошкент консерваторияси тарихида, балки Ўзбекистон мусиқа санъати тарихидан ҳам муносиб ўрин оладилар. Айнан улар янги йўналишдаги замонавий ижрочилик мактабларини яратдилар. Улар ҳар бирининг индивидуал фаолиятини батафсил ўрганиш ва улар ҳақида қалам тебратиш, шакл шубҳасиз диққатга сазовордир.

Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат Академик халқ чолғулари, А. Тоиров номидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрларининг концерт-ижрочилик фаолияти кенг жамоатчилик эътиборини қозонди. 1948 йилда Тошкент Давлат Консерваториясида халқ чолғулари факультетининг

очилиши, Ўзбекистон бастакорларининг оригинал асарлар яратиш бора-сида фаол ижодий фаолияти, кўплаб жаҳон классик асарлари ва халқ куйларининг мослаштирилиши ва қайта ишланиши Давлат оркестрига жаҳон саҳнасига чиқиш имконини берди.

Оркестрнинг биринчи масъул чиқиши 1948 йил ноябрининг охирида Москвадаги П. И. Чайковский номидаги концерт залида бўлиб ўтди. Концертлар шунингдек олимлар уйида, маданият саройлари ва бошқа залларда ҳам бўлди. Уларда М. Бурхонов, М. Левиев асарлари билан бир қаторда Н. Будашкиннинг «Домра ва оркестр учун концерт» (А. Баҳромов яккахон), Э. Григнинг «Танец Анитри», М. Глинканинг «Марш чернамора» ва бошқалар ҳам ижро этилди. Айни пайтда матбуотда оркестра ижрочилигини янада такомиллаштириш йўлида республикамиз вакилларига тилаклар билдирилди.

Оркестрнинг ижрочилик даражасини янада такомиллаштириш муаммоси муסיқачиларнинг диққат марказида бўлди. Москвадан қайтгач, оркестр ўз репертуарини қайта кўриб чиқиб, уни Ўзбекистон бастакорларининг оригинал асарлари ҳисобига бойитди. 1950 йил ноябрида оркестр Ўзбекистон санъат усталари таркибида Хитой Халқ Республикасига сафарга чиқди. Концерт сафарида оркестр билан бирга С. Эшонтўраева, М. Турғунбоева, Ҳ. Носирова, Н. Аҳмедова, К. Отаниёзов, Ғ. Абдурахмонов, Н. Ҳошимов, Н. Ҳошимова, М. Мирзаев, А. Қодиров, Э. Шукруллаев, М. Абдуллаева, Ҳ. Комилова ва бошқалардан иборат санъат усталари гуруҳи ҳам иштирок этди. Оркестр ранг-баранг дастур билан Шинжон ўлкасида Урумчи, Қашқар, Хўтан, Кучар шаҳарларида ва бошқа аҳоли манзилгоҳларида чиқишлар қилди. Концерт дастурига Н. Глинканинг «Марш чернамора» Э. Григнинг «Снитра ракси», Ж. Россинининг «Севильялик сартарош» операсидан Фигаро арияси, Ўзбекистон бастакорларининг асарлари ва халқ куйлари кирган эди. Халқ чолғулари оркестрининг Хитойга сафари катта аҳамият касб этди.

Ўзбек Халқ чолғулари оркестри 1951 йил ноябрида санъат усталари таркибида Ўзбек адабиёти ва санъати декадасида қатнашиш учун Москвага келди. Декада Колонна залида очилди. Концерт чиқишлари, шунингдек пойтахтнинг бошқа заллари ва клубларида ҳам бўлиб ўтди. Москвалик томошабинлар А. И. Петросянц раҳбарлигидаги оркестрнинг Ф. Харратов, А. Баҳромов каби якканавоз чолғучиларнинг ҳамда М. Мирзаев, В. Борисенко, Б. Мирзааҳмедов, З. Рўзановалардан иборат рубобчилар унисон ансамблининг чиқишларини илиқ кутиб олишди.

Жамоа олдида янгича ижрочилик вазифалари турарди. Оркестр қардош Украина ва бошқа шаҳарларга навбатдаги концерт сафарига тайёрланди.

Ўзбек оркестри 1952 йилда Украина ва Россиянинг кўпгина шаҳарлари бўйлаб катта концерт сафарида бўлди. Концерт дастурларидан ўзбек халқ куйлари ва қардош халқларнинг куйлари жой олган эди.

Йирик шаклдаги оркестр асарларидан Н. Будашкиннинг концерти, С. Бобоевнинг «Байрам увертюраси», Ғ. Қодировнинг уч қисмли «Сюита» си, Ф. Назаровнинг «Ёшлар сюитаси» киритилган эди. Украина бўйлаб сафар чоғида оркестр 17 шаҳарда ва катта-катта қурилиш обь

ектларида чиқишлар қилди. Оркестр Украина сафаридан кейин Москва ва Ленинградда ҳам бир неча концерт чиқишлари ўтказди.

Оркестрнинг мамлакатнинг марказий шаҳарларидаги муваффақиятли концерт чиқишлари, жамоани янги зафарларга илҳомлантирди. 1957 йилда Москвада бўлиб ўтган Ёшлар ва талабаларнинг жаҳон фестивалида оркестр ёш ижрочилари I ўринни эгаллади ва I даражали диплом ҳамда Олтин медаль билан мукофотланди. (Оркестрга Н. Олимов дирижёрлик қилган.)

1959 йилда оркестр Москвада бўлиб ўтган навбатдаги ўзбек адабиёти ва санъати декадасида ҳам муваффақиятли иштирок этди. У бутун мамлакатимизни концерт сафарлари билан айланиб чиқди, Ленинградда, Болтиқбўйи, Украина, Белоруссия, Кавказorti, Россия шаҳарларида бўлди. Озарбайжон, Қозоғистон, Тожикистон ва бошқа қардош Республикаларда бўлиб ўтган санъат декадаларида қатнашди. Йиллар давомида оркестр ривожланди, такомиллашди. 1980 йилда Тўхтасин Жалилов номидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрига Давлат оркестри унвони берилди. 1991 йилда давлат академик оркестри унвонига сазовор бўлди. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ф. Содиқов ҳозирда оркестрнинг раҳбари ва бош дирижёридир.

Д. Зокиров номидаги ўзбек халқ чолғулари оркестри 50-йилларда ташкил топган. Унинг энг муҳим вазифаларидан бири ўзбек халқ мусиқасини тарғиб қилиш ҳамда кенг тингловчилар оммасини бошқа халқлар мусиқасидан баҳраманд этиш, шунингдек, Ўзбекистон бастакорларининг янги оригинал асарлари билан таништиришдан иборат. Оркестрнинг негизини Тошкент Давлат Консерваториясининг ўзбек халқ чолғулари факультетини битириб чиққанлар ташкил этади. Улар орасида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Қобил Усмонов, Тоҳир Ражабов (рубоб), Ҳалим Жўраев (най), Қаҳрамон Комилов (ғижжак), республика кўригининг соҳиблари Рустам Каримов (рубоб), Комил Шерматов (чанг) ва бошқалар бор. Оркестрнинг бадий раҳбари ва бош дирижёри таниқли бастакор, ғижжакчи Мустафо Бафоев, ёрдамчи дирижёри Фазлиддин Юнусовлар ҳозирда ҳам фаол ижодий фаолият кўрсатмоқдалар.

1960—1990 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК

Ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги санъатининг ривожланишида конкурс-танловларини рағбатлантиришининг аҳамияти.

60-йилларда республика мусиқа маданиятининг юксалиши натижасида халқ чолғучиларининг концерт-ижрочилик фаолияти фаоллашди. Ижрочилик кўрикларини ўтказиш анъанаси жуда кенг ёйилди ва у тартибли хусусият касб эта бошлади. 70-йилларда ўзбек халқ чолғулари ижрочилигининг обрў-эътибори анча юксалди. Жумладан, 1973 йилда ёш ғижжакчи Шухрат Йўлдошев Воронежда бўлиб ўтган мусиқачи-ижрочиларнинг Бутуниттифоқ кўригида қатнашди. У ғижжак оҳангининг ширадорлигини, юксак парвозини, ранг-баранг тембр нафисликларини, чолғунинг янги техник имкониятларини намойиш этди. Ш. Йўлдошевга кўрикнинг биринчи мукофоти билан бирга соҳиблик юксак унвони берилди (1-расмга қаранг).

Бу Ўзбекистон ғижжакчиларининг муваффақиятидан далолат берар эди. Ижрочиликнинг сезиларли юксалиши бир қатор мукофотлар билан ишонланди. Бир гуруҳ ёш мусиқачилар юксак маҳорати ва фаол концерт ижрочилиги фаолияти учун Ўзбекистон ёшлар иттифоқи мукофоти билан тақдирланганлар. Булар орасида доирачилар. Т. Сайфиддинов, Дилмурод ва Холмурод Исломовлар, О. Камолхўжаев, И. Икромов, чангчи Ф. Шукурова, ғижжакчи Ш. Йўлдошев, афғон рубобчи Ғ. Эргашев, рубобчи Х. Лутфуллаев, «Қирқ қиз» Нукус дуторчи қизлар ҳаваскор ансамбли, «Шоднёна» Шаҳрисабз халқ ансамбли, Хоразм колхозининг «Қалдирғоч» ашула ва рақс ансамбли, «Шодлик» вокал-хореографик ансамбли, Ўзтелерадио қошидаги дуторчи қизлар ансамбли ва бошқа ижодий жамоалар бор.

1977 йил июнида Венгриянинг Сегеда шаҳрида бўлиб ўтган фольклор рақсларининг халқаро кўригида Ўзбекистон касаба уюшмалари халқ этнографик рақс ансамбли (бадий раҳбари М. Оқилова) биринчи даражали диплом ва Олтин туфли юксак мукофоти билан тақдирланди. Бу мусобақа таркибида Р. Ҳамдамов (най), Э. Бараев ва З. Муҳиддинов (доира), С. Тўхтасинов (ғижжак), А. Одилов (чанг) каби чолғучилар бўлган халқ ансамбли ҳам муваффақият билан қатнашди.

1971 йилда бошланган ўзбек халқ чолғулари ва баян ижрочиларининг республика кўригини ўтказиш анъана бўлиб қолди.

Биринчи кўрик Ўзбекистон пойтахтида 1971 йил феврилида Тошкент Давлат Консерваторияси асосида А. И. Петросянц раислигида ўтди (3-

илова). Унда 15 турдаги чолғу асбоблари бўйича 101 мусиқачи ижрочи иштирок этди. Кўрик мусобақалари икки босқичда ўтди. I босқичда мажбурий дастурни Ўзбекистон бастакорларининг, шунингдек қардош халқлар ҳамда чет эл бастакорларининг асарлари (жумладан йирик шаклдаги бир асар) ташкил этди. II босқичда мусобақа қатнашчилари ҳар хил турдаги ва мураккабликдаги тўрт асарни ижро этишлари лозим эди. Мазкур мусобақа 20 дан ортиқ ёш истеъдодлари аниқлади.

Ш. Йўлдошев, В. Расулев (ғижжак), Ф. Шукурова, Р. Нигматов (чанг), А. Маликов (рубоб прима), П. Бақоев (қашқар рубоби), Х. Комилов (ғижжак-бас), Б. Раҳимжонов (датор), Б. Йўлдошев (доира) каби чолғучилар соҳиблар қаторидан ўрин олди.

Кўриқнинг ўзига хос хусусияти халқ мусиқаси ҳамда И. Бах, Л. Бетховен, Ф. Лист, Ф. Шопен, К. Сен-Санс, М. Глинка, П. Чайковский, С. Прокофьев, А. Хачатурян ва бошқа жаҳон классик бастакорлари асарларининг юксак ихтисослашган таҳлилида намоён бўлди.

1974 йил февралда иккинчи Республика кўриги бўлиб ўтди (ҳайъат раиси А. И. Петросянц). Унда республиканинг деярли барча вилоятларидан келган 76 мусиқачи иштирок этди. Кўрик ёрқин истеъдодли якканавоз концертантлар авлодини олдинги сафга олиб чиқди. Улардан 20 таси ғолиб деб топилди. Фарғоналик И. Т. Қосимов (най), тошкентлик Т. Ражабов (қашқар рубоби), Т. Собиров (чанг), Ш. Аҳмаджонов, О. Азизов (най) ва бошқалар кўрик соҳиби бўлдилар.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, бастакор Собир Бобоев раислик қилган III кўрик (1980) 99 ижрочидан 18 ғолибни аниқлади. Биринчи даражали диплом ва ғолиблик унвони билан Ш. Қорабоев (қобиз бас), иккинчи даражали диплом билан эса А. Тошпўлатов (чанг), К. Юсупов (най), З. Иргашевалар (қашқар рубоб) тақдирланди.

Ўзбек халқ мусиқаси бойлигини ўзлаштириш, мусиқа меросини тартиб қилиш масалалари ҳамиша мусиқий жамоатчиликнинг диққат марказида турди. Тошкент Давлат Консерваторияси шарқ мусиқаси кафедрасининг (1971 йилда ташкил топган) таклифи билан 1983 йилда Ўзбекистон маданият вазирлиги томонидан жумҳурият мақом ижрочилари кўригини ўтказиш ҳақида қарор қабул қилинди.

Биринчи мусобақа шу йилнинг февралда Тошкент шаҳрида бўлиб ўтди. Халқ мусиқаси ижрочиларининг кўригида 39 мусиқачи (хонанда ва созанда) тўпланиб, улар мусобақа низомига кўра икки босқичда куч сынашишди.

Чолғучилар баҳсида ғижжакчилар А. Исмоилов ва У. Расулов (биринчи мукофот), даторчи А. Ҳамидов, қўшнайти Ю. Тожиёв, рубобчи Р. Қосимовлар (иккинчи мукофот) ғолиб чиқишди.

Мақомчиларнинг иккинчи кўриги 1987 йил 1 февралдан 11 февралгача Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваториясининг катта залида бўлиб ўтди. Ҳар уч кўрик ҳайъатига ҳам Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, санъатшунослик фанлари доктори, профессор Ф. М. Кароматов раислик қилди.

Кўрикда олтиншга яқин мусиқачи — ўзбек халқ чолғулари ижрочилари ва қўшиқчилар қатнашишди. Кўрик ҳақиқий мусиқа байрамига

айланди ва шубҳасиз, истеъдодли мақом ижрочиларининг янги номларини аниқлашга кўмаклашди.

Ижрочилар орасида биринчи мукофотга Ўзбекистон телекўрсатув ва радиоэшиттириш Давлат қўмитаси қошидаги мақомчилар ансамбли чолғучилари Абдурахмон Холтожиев (чанг, қонун), Аҳмаджон Дадашев (ғижжак) ҳамда М. Харратов номидаги Урганч, санъат билим юртининг ўқитувчиси Матрасул Матёқубов (қўшнай, сурнай, бўламан) лар эришдилар.

Профессионал оғзаки анъанавий мусиқа меросини амалий ўзлаштириш мақсадида, Ўзбекистон маданият ишлари вазирлиги ташаббуси билан 1991 йил 1—12 апрель кунлари М. Ашрафий номидаги Тошкент Консерваторияси биносига Мақом ижрочиларининг Биринчи Минтақавий танлови ўтказилди. Танлов шартларига кўра мусобақа уч босқичда ўтказилди.

Ҳакамлар ҳайъатига Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, санъатшунослик фанлари доктори, профессор Файзулла Музаффарович Кароматов раислик қилди.

Танловда 34 ёш созанда ва 19 хонанда ижрочилар 12 кун давомида ижодий беллашувида фаол қатнашиб ғалаба сари интилдилар. Ҳайъат ҳаками, ғолиб чиққан 9 ижрочига танлов нишондори унвонларини топширди. Халқ чолғулари бўйича *Биринчи мукофотга* тўртта ижрочи Қаҳҳоров Тоҳир (най), Мараҳимов Маҳамат (ғижжак), Матанов Икром (қўшнай) ва Раззоқов Шухрат (дудор).

Иккинчи мукофотга ҳам тўртта ижрочи: Улмас Оллаберганов ва Тожикистонлик Абдували Абдурашидов (қашқар рубоби), Эркин Акбаров (чанг, қонун), Асқар Асланов (танбур).

Учинчи мукофотга: танбур ижروحиси Тоҳир Қўзиев сазовор бўлди. Хонанда-ижрочилардан Хуршидахон Умидова ва Азамат Отажоновга Биринчи мукофот ва танлов нишондори унвонлари топширилди (4 расмга қаранг).

Навбатдаги минтақавий танловни 1995 йилда ўтказиш режалаштирилди.

Қарор топган анъанага мувофиқ ўзбек халқ чолғулари созанда-ижрочилари ҳамда баянчиларнинг навбатдаги тўртинчи республика кўриги 1984 йил февраль ойида бўлиб ўтди. Ўзбекистон халқ артисти, бастакор Сайфи Жалил ҳайъат раиси бўлди. Илгариги кўриклардан фарqli ўлароқ ушбу кўрик Бутуниттифоқ кўриклар даражасида уч босқичда бўлиб ўтди. Учинчи босқичда кўрик ғолиблари «Баҳор» концерт залида Тўхтасин Жалилов номидаги Ўзбекистон халқ чолғулари оркестри жўрлигида конкурс дастурини ижро этдилар.

Кўрикда 79 нафар най, қўшнай, чанг, рубоб, дудор, доира ва урма зарбли, шунингдек комонча торли чолғулар ва баян ижрочилари иштирок этишди. Энг яхши ижрочилар қаторида I мукофот эгалари К. Назаров (ғижжак), М. Отахўжаев (рубоб-прима), Р. Хўжаевалар (дудор), У. Юсупова (чанг), II мукофот эгалари Р. Каримов (қашқар рубоби), кўрсатилди. Кўрикнинг мажбурий дастурига республика бастакорларининг кўрик учун махсус ёзилган оригинал асарлари киритилди. Булар М. Насимовнинг най учун ёзган элегияси, Н. Ҳамроевнинг чанг учун концерти, Б. Зейдманнинг рубоб, прима-рубоби учун концерт пьесаси.

М. Бафоевнинг қашқар рубоби учун поэмаси, Ф. Назаровнинг дутор тароналари, Ф. Янов-Яновскийнинг ғижжак учун (сола)-си ва бошқа асарлардир.

Шундай қилиб республика кўрикларининг таркиб топган системаси ижрочилик маданияти даражасининг юксалишига, истеъдодли ёшларнинг етишиб чиқишигагина таъсир кўрсатиб қолмай, балки Ўзбекистон бастакорларининг якка чолғулар, ансамбллар, оркестрлар учун яратган асарлари ҳисобига ҳам анча бойиди. Бунда ўзбек санъатининг байналмилал хусусияти ёрқин намоён бўлади. Қардош маданиятларнинг ўзаро таъсири ҳозирги шароитда уларнинг янада ривожланиши гаровидир.

Ўзбек халқ чолғулари созанда ижрочилари кўриги яқунлари айни бир пайтда ижрочиларни тарбиялаш ва тайёрлаш борасида айниқса турли-камончали чолғулар ижрочилигида қатор камчиликлар борлигини кўрсатди. Биринчи мукофот ғижжакчи Қ. Назаровга берилишига қарамай кўрикда бу ихтисос бўйича бор-йўғи 10 ижрочи қатнашди.

Навбатдаги ўзбек халқ чолғулари ва баянда ёш ижрочиларнинг анъанавий бешинчи республика кўриги 1938 йил февраль ойида бўлиб ўтди. Бу гал ҳайъат раиси сифатида Халқ артисти, Қўрманғози номидаги Қозоқ халқ чолғулари Давлат оркестрининг бош дирижёри ва бадий раҳбари профессор Ш. С. Кажгалиев таклиф этилди. Кўрикда 57 ёш мусиқачи ижрочи иштирок этди. Вилоят билим юртларидан фақат Урганчдан 4 киши, Самарқанддан 2 киши ва Андижондан бир ижрочи қатнашди.

Кўрикда С. Жалил, И. Ҳамроев, Б. Гиенко, С. Каримхожи, М. Маҳмудов, Ф. Янов-Яновский, А. Мансуров каби Ўзбекистон бастакорларининг оригинал асарлари ҳамда ўзбек халқ куйлари янгради. Кўрик шартларига биноан учинчи босқичда Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон халқ чолғулари Давлат оркестри (бадий раҳбар Ф. Содиқов) ҳам иштирок этди.

Кўрик республиканинг турли ижрочилик мактабларида етишиб чиққан ўзига хос янги истеъдодларни намоён қилди. Шу билан бирга ўтган кўриклар билан қиёсланганда бу кўрикда яққол кўзга ташланган ижрочилар иштирок этмади. Шунинг учун I мукофотга сазовор ижрочилар бўлмади.

Ҳайъат қарори билан иккинчи мукофот олти ижрочига — рубобчилар Ойбек Самадов, Содиқ Абдураззоқов, Ҳусан Машариповга, чангчи Комил Шерматовга, найчилар Саида Саидова ва Ҳакимжон Азизовга берилди. Учинчи мукофот олти ижрочига берилди.

Ўзбек халқ чолғулари ва баян ёш созанда-ижрочиларининг Республика танловлари сўнгги йилларда ажойиб маҳорат мактабига айланиб қолди.

Танловлар нафақат ижрочилик кучларнинг синови, нафақат ёш созанда-ижрочиларнинг маҳоратини аниқлаш, балки машаққатли мураббийлик ишининг якуни ҳам бўлмоқда. Қарор топган анъанага мувофиқ ўзбек халқ чолғулари ва баян созанда-ижрочиларининг навбатдаги VI Республика танлови, 1992 йил март ойида бўлиб ўтди. Танлов халқаро миқёсда ўтказиладиган танловлар сингари уч босқичда бўлиб ўтди. Анъ-

¹ Қўрманғози Сағирбоев (1806—1879). Таниқли қозоқ чолғучиси, дўмбрачи, халқ бастакори, кўплаб куйлар муаллифи.

анага кўра учинчи босқичда танлов ғолиблари Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат Академик халқ чолғулари оркестри (ф. Содиқов раҳбарлигида) ҳамда Ўзбекистон Телерадио компанияси қошидаги композитор М. Бафоев раҳбарлигидаги, Д. Зокиров номидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрлари жўрлигида беллашдилар.

Танловда 45 та ёш созанда ижрочилар 10 кун давомида бир-бирлари билан ижодий учрашувлар ўтказдилар, беллашувда фаол қатнашиб, ўз кучларини синаб кўрдилар.

Танлов ҳакамлар ҳайъатига Ўзбекистон халқ артисти, профессор Сайфи Жалил раҳбарлик қилди. Бу галги мусиқий байрам улуғ бобомиз Мир Алишер Навоийнинг таваллудига бағишланди.

Танловга аталиб Ўзбекистон композиторлари ҳам махсус янги мусиқий асарлар яратдилар. Мустафо Бафоевни дутор ва оркестр учун «Жиллар» деб номланган концерти, Ҳабибулло Раҳимовни қашқар рубоби ва оркестр учун концерти, Борис Гиенкони баян ва оркестр учун концерт услубидаги асари, Мирсодиқ Тожиевни қўшнаёй ва оркестр учун бир қисмли концерти шулар жумласидандир. Танлов нишондорлиги ва I мукофотга: Дилшод Муталов (чанг), Юсуф Воҳидов (най), Назира Турсуновалар (прима-рубоби) сазовор бўлишди.

Танлов нишондори ва иккинчи мукофот бешта ижрочига, учинчи мукофот эса олти ижрочига берилди. Танлов Дипломи билан бешта ижрочилар тақдирландилар.

Айрим танлов ғолибларига ижодий уюшмаларнинг махсус совринлари топширилди.

Қатор жўрнавоз-пионинчилар танлов фахрий ёрлиқлари билан тақдирландилар. VI Республика танлов якунлари маҳаллий газеталарда, радио ва ойнаи жаҳон орқали ёритилди, қатор чиқишлар уюштирилди.

Ўзбек халқ чолғулари бўйича ўқитишнинг ўрта звеносида 1986 йил апрелда қайта тикланган ўрта махсус мусиқа ўқув юртлари ўқувчиларининг Республика кўриги рағбатлантирувчи роль ўйнади. Биринчи (IX) Республика кўригида 69 ёш мусиқачи қатнашди (Кўрик Ҳамза номидаги ТДМБЮ да бўлиб ўтди). Кўрикда 14 турдаги чолғуда асарлар ижро этилди. I, II, III даражали дипломлар ҳамда соҳиблик унвони билан тақдирланган Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юрти ва Глиэр номидаги Республика ўрта махсус мусиқа мактабининг вакиллари энг яхши тайёргарлик кўрганликларини намоён этдилар. II, III даражали дипломлар билан тақдирланган Наманган Давлат Санъат билим юртининг ўқувчилари ҳам фаол қатнашишди. Самарқанд ва Фарғона санъат билим юртлари вакилларининг ижроси III даражали диплом билан тақдирланди. Шундай қилиб номи юқорида тилга олинган ўқув юртлар ўрта маълумотли мусиқачиларни тайёрлашда энг яхшилари деб тан олинди.

Ўрта махсус мусиқа ўқув юр்தларининг иккинчи (X) Республика кўригида (1988) Ўзбекистоннинг 16 ўрта махсус ўқув юртларидан 84 ижрочи қатнашди. Кўрик шартига мувофиқ ижрочилар уч босқичда баҳслашишди. Улардан 15 таси кўрик соҳиблари бўлишди. Биринчи мукофот уч ижрочига — рубобчи З. Болтаевга (М. Харратов номдаги Урганч мусиқа билим юрти), созандалар М. Аҳмедовага (ғижжак) А. Убайдуллаевга (ғижжак-бас) (Глиэр номидаги республика ўрта махсус мусиқа

магистрат-интернат) берилди. Кўрик ижрочилик даражасини юксалтириш, мусиқачи кадрларни тайёрлаш ва тарбиялаш сифатини янада яхшилаш (шунингча Бухоро, Нукус, Қарши, Термез, Жиззах ва Бекобод билим марказларида) зарурлигини кўрсатди. 1990 йил март ойида навбатдаги учинчи ХI кўрик — Конкурс кўҳна Бухоро шаҳрида ўтказилди. Кўрик соҳиби ва биринчи мукофотга С. Мирходиев, А. Оллоберганов (рубоб), Б. Маматқулов (афғон рубоби), Е. Черкасов (баян)лар сазовор бўлдилар.

1986 йилнинг сентябрида Озарбайжон пойтахти яна бир ижодий мусобақа марказига айланди. Бу ерда Ўзиев Ҳожибеков номидаги (бастакор таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан) биринчи республикаларaro халқ чолғулари ижрочилари кўриги бўлиб ўтди. Бу кўрикда Кавказ орти, Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикаларидан мусиқачилар қатнашди. Кўп йиллардан сўнг биринчи маротаба халқ чолғулари ижрочилари ўз маҳоратларини кўрсатиш, ижрочилик маданиятини янада такомиллаштириш ҳақида фикрлашиб олиш учун тўпланишди. Кўрикда Озарбайжон, Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон, Арманистон, Туркменистон республикаларида тинглаб тавлаб олинган 70 га яқин ижрочи қатнашди.

Кўрик дастури бой ва ранг-баранг эди. Кўрик шартларига кўра I босқичда 4 асар: Ўзиев Ҳожибековнинг №1 ёки №2 Фантазияси, рус ҳимда чет эл мумтоз композиторларининг асарлари ижро этилди. Кўриқнинг иккинчи босқичида халқ чолғулари учун концерт ва халқ мусиқаси ижро этилди. Камонча-торли бўлинмага Т. Д. К. си профессори, А. Одиллов бошчилик қилди. Биринчи мукофот соҳиблик унвони билан Ўзбекистонлик Қ. Назиров (ғижжак), Ҳ. Эргашев (чанг) тақдирландилар. Ўзиев Ҳожибеков асарларининг энг яхши ижролари учун дипломлар билан Озарбайжонлик, Қозоғистонлик, Арманистонлик ва Ўзбекистонлик ижрочилар мукофотландилар. Торли-мизробли бўлинмадаги ҳайъат раиси Озарбайжон халқ артисти, профессор С. Алексеров (тўрт кучли ижрочи орасида Ўзбекистонлик М. Отахўжаев (прима-рубоби) ҳам бор эди.

Кўрик ғолиблари юксак ижрочилик маданиятини, ижодий етуқликни ҳимда халқ чолғуларининг такрорланмас бой имкониятларидан фойдаланиш қобилиятини намоён этдилар. Ўзбекистонлик Х. Машарипов ва Х. Насриддинов (рубоб) иккинчи мукофот билан, А. Сахиев (ғижжак), Х. Юсупова (чанг) ва Б. Сапаев (рубоб) III мукофот билан тақдирландилар. Кўрикда ўзининг маҳоратли ижроси билан ажралиб турганлар орасида республикамиз вилоятларининг вакиллари ҳам анчагина эди (15-расмга қаранг).

Биринчи республикаларaro кўрик фақат ёш истеъдодлар мусобақаси бўлиб қолмади. У мусиқачи ва ўқитувчиларга мусиқа ижрочилиги маданиятини янада ривожлантириш йўлларини кўрсатди, мусиқачиларнинг профессионал кўникмаларини такомиллаштириш билан боғлиқ кўплаб муаммоларни ечишда мушоҳада учун озиқ берди. Булар биринчи галда педагогик ва академик ижрочиликнинг ўзаро таъсир кўрсатиши ва бир-

¹ Ўзиев Ҳожибеков (1885—1948). Атоқли Озарбайжон бастакори. Озарбайжон консерваторияси, халқ чолғулари биринчи нота оркестрининг яратилиши унинг номи билан боғлиқ.

бирини бойитиши, замонавий ижрочилик маданияти талабларига жавоб бериш учун мусиқа чолғуларини янада такомиллаштириш, кенг маълумотли созанда ижрочиларни тайёрлаш каби масалаларни ўз ичига олади. Ўзбек мусиқачилари тўплаган тажриба замонавий ижрочилик маданияти нуқтаи назаридан чолғуларнинг қандай бўлиши кераклигини аниқлаш имконини берди.

Етакчи ўқитувчилар, уларнинг ижодий ва илмий методик фаолияти

Республика ўқитувчилар авлодининг ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги санъатининг шаклланиши ва ривожига қўшган ҳиссаси бебаҳодир. Ўқитувчиларнинг кўп йиллик тажрибалари деярли ҳар бир ўқувчинининг истеъдодидан қатъи назар алоҳида ёндашиш мумкинлигини исботлайди. Ижрочилар билан ишлашда, ўқитувчидан даставвал талабаларда мусиқачилик касбига муҳаббат уйғота олиш талаб қилинади.

60—90-йилларда халқ чолғулари ижрочилиги соҳасида бутун умрини ўқувчиларга бағишлаган М. Тоировнинг най мактаби алоҳида ўрни тутади. Айниқса Ф. Васильев, С. Тахалов, В. Борисенко, А. Маликов, Г. Эргашев (рубоб), А. Назаров, Б. Раҳимжонов, А. Ҳамидов (дуторлар), В. Беленький, А. Холмуҳамедов, Т. Тошмуҳамедов, А. Умаров, И. Шельпук (ғижжаклар), Ф. Содиқов, Ф. Харратов, Р. Неъматов (чангчилар), Т. Алиматов (танбур, сато) кабиларнинг ўқитувчилиги ва ижодий йўлини юксак баҳолаш керак. Улар А. Исмоилов, Ш. Аҳмаджонов, Ш. Нўрмошев, А. Бобохонов, К. Усмонов, К. Комилов, К. Назиров, Т. Маҳмудов, У. Эргашев, Т. Собиров, М. Отахўжаев, шунингдек, бошқа кўплаб ўзбек мусиқа санъатининг таниқли намояндаларини тарбиялаб етиштирди.

Мусиқачиларнинг янги авлоди ўзбек ижрочилик мактаби асосчларининг энг яхши ижрочилик санъати анъналарини ривожлантира бориб, уларни янги ютуқлар, замонавий бадий ва техник вазифаларни ҳал этиш жараёнида аниқланган янги ижрочилик имкониятлари билан бойитишди. Бу борада Тошкент консерваторияси, республикадаги ўрта махсус ўқув юртлари катта обрў ортирдилар, уларга келажаги порлоқ ешмураббийлар оқими келиб қўшила бошлади. Бу ерда халқ чолғуларида ижрочилик кафедрасининг ўқитувчилари Р. Хўжаева (дутор), Ш. Зиёев, Б. Зиёмуҳамедов, Х. Набиев (рубоб), А. Лутфуллаев (чанг), И. Икромов (доира); халқ чолғулари оркестри дирижёрлиги кафедрасининг ўқитувчилари Ф. Абдурахимова, А. Юргаев; шарқ мусиқаси кафедрасининг ўқитувчилари Т. Алиматов (Ўзбекистон халқ артисти), Ф. Мамадалиев (Ўзбекистон халқ ҳофизи), Р. Қосимов, У. Расулов; Самарқанд билим юрти ўқитувчилари И. Жабилов (чанг), О. Амонов (рубоб); Фарғона билим юрти ўқитувчиси Р. Қипчоқов (рубоб); Наманган билим юрти ўқитувчиси Д. Ҳасанов (оркестр раҳбари); Андижон билим юрти ўқитувчиси А. Самиева (дутор); Нукус билим юрти ўқитувчиси М. Камолов (рубоб) номларини алоҳида қайд этиб ўтиш лозим.

Саксонинчи йилларга келиб санъат ва маданиятга оид олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг ўқитувчилари бир неча ўқув, илмий-методик ва ижодий ишлар яратишди. Улар орасида «Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик ва ўқитиш методикаси» (тузувчи Ф. Васильев), А. Дадаму

Азимов ва В. Борисенконинг «Прима рубоби дарслиги», чанг ва оркестр учун биринчи концерт (фортепиано билан бирга чанг учун А. Одилов мослаштирган); «Ҳозирги босқичда Ўзбекистон мусиқа чолғулари» (тузувчи А. Назаров) ва бошқа асарлар бор.

Най, гижжак, чанг, афгон рубоби, дутор, доира, баян ва халқ чолғулари ансамбли учун кўплаб пьесалар тўпланиб нашр этилди. К. Азимов, Ф. Расултаев, Р. Ходжаев, А. Юргаев, Б. Раҳимжонов, А. Лутфуллаевларнинг ўқув-методик қўлланмалари айниқса қизиқиш уйғотди.

Махсус синфлар, ансамбллар, оркестрлар учун янги дастурлар ишлаб чиқилди ва тузилди. Халқ чолғулари ижрочилигини такомиллаштиришда энг муҳим масалалардан бири бўлган ўзбек халқ мусиқасини ўрганиш, ноталаштириш ва таҳрир этиш борасида ҳам доимий ишлар олиб борилади.

Ижрочиларни тайёрлашда концерт, кўриклардан ташқари олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ўқитувчиларининг конференцияларини ўтказиш катта аҳамиятга эга бўлди, шу боис бундай конференцияларни ўтказиш ҳам анъанага айланди.

Ўзбекистонда халқ мусиқий чолғуларини ишлаб чиқариш

Халқ чолғуларининг яратилиш тарихи мусиқа асбоблари шаклини, ушамларини, материалнинг сифатини, уни системалаштиришни, ташқи шўрчишини беэаши ва бошқа ишларни аниқлаган илк усталарига эга.

Халқ чолғуларини, мусиқа анъаналарини таққослаш ва ўрганиш замонавий мусиқачилар учун бир неча юз йилликлар, ҳатто минг йилликлар давомида мусиқа чолғуларининг қандай қилиб пайдо бўлгани ва ривожланганини тасаввур этишга кўмаклашувчи бой материаллар берди. Чолғучилар орттирган тажриба уларга замонавий ижрочилик маданияти нуқтаи назаридан чолғулар қандай бўлиши кераклигини аниқлашга имкон берди. Усталар Ш. Шоумаров, У. Зуфаров, М. Харратов исмига ўзбек халқ мусиқа чолғулари ворислилик, ўзига хос ижодий ёнлашиш ва юксак профессионаллик хусусиятларини мужассам этган. Тошкент, Бухоро, Наманган, Урганч ва бошқа шаҳарлардаги халқ усталари халқ чолғуларини такомиллаштириш заруриятини ва долзарблигини ҳис этдилар. Т. Вызго ва А. Петросянц таъкидлаганларидек: «Халқ чолғуларини такомиллаштириш бўйича ижодий тажрибалар тобора системалилик ва аниқ мақсадга интилиш касб эта борди».¹

Чолғуларга бўлган юксак эҳтиёж ва уларда ижрочилиكنинг оммавий хусусият касб этиши Тошкентда миллий мусиқа асбоблари тажриба фабрикасининг яратилишига олиб келди. 1965 йилда асос солинган бу фабрика най, сурнай, карнай, чанг, рубоб, доира, дутор, ноғора, гижжак, қубиз, тор каби халқ чолғулари, шунингдек Ўрта Осиё халқларининг дутор чолғуларини оммавий равишда ишлаб чиқарувчи Ўрта Осиёдаги игона корхонадир. Шуни таъкидлаш керакки, корхона дастлаб иш бошлагани йиллар анча яхши сифатли чолғулар ишлаб чиқарар эди, чунки

¹ Т. Вызго, А. Петросянц. «Узбекский оркестр народных инструментов», Ташкент, 1962, 19-бет.

корхона халқ чолғулари реконструкция қилиш ва такомиллаштириш ўстахонаси билан ижодий ҳамкорликда иш олиб борар эди. Сўнгги йилларда эса чолғулар тайёрлаш сифати сезиларли даражада пасайиб кетди.

1950—60-йиллардаги йирик ва нодир усталарнинг сафига тошкентлик уста Усмон Zufаров, Шораҳим Шоумаров, уларнинг издошлари Х. Муҳиддинов, А. Абдуғофуров, С. Е. Диденко, Н. Рюхин, В. Полянскийни, уста Қайом сурнайчи, уста Хўжа Ота, наманганлик уста Рўзimat Исабоев, хоразмлик Матюсуф Харратов, бухоролик уста Тоир-Соз ва уларнинг Тошкентдаги ўзбек муסיқий асбоблари фабрикасида ишловчи қўлаб шогирдларини киритиш мумкин. Тошкентлик уста Усмон Zufаров ёшлик йилларидан то умрининг охиригача дутор ва чангни энг юксак мукамаллик даражасига кўтаришга интилди (10-расмга қаранг).

Бу уста томонидан ясалган ўнлаб чолғулар сақланиб қолган. Улар бугунги кунда ҳам нодир оҳанг хусусиятлари билан, қадама нақшларининг гўзаллиги билан кишини ўзига тартади.

Уста Усмон Zufаровнинг шогирдлари орасида Хирожиддин Муҳиддинов ва Абдунаби Абдуғофуровлар иш услубининг ўзига хослиги ва нафислиги билан ажралиб туради.

Хирожиддин Муҳиддинов (1930 йилда туғилган). Нодир муסיқий созлар устаси. Қўҳна халқ чолғуларига янгитдан ҳаёт бахш этган машҳур устоз санъаткор — Уста Усмон Zufаровнинг шогирди. Қўп йиллар мобайнида ўз устози билан ижодий ҳамнафас бўлган, замонавий ижрочилик санъатининг юқори талабларига мос хилма-хил чолғулар яратган чолғушунос. Уста Хирожиддин Муҳиддинов устозидан чанг, рубоб, ғижжак каби созлар ясашни, айниқса анъанавий дутор чолғусини нақшинкор қилиб безаш ва жарангдор, тиниқ товуш чиқариш сирларини ўзлаштирди. Натижада элга моҳир уста сифатида танилди.

Созчи уста Ўрта Осиё республикалари халқ чолғуларини такомиллаштиришда ва таъмирлашда, уларнинг янгидан-янги нусхаларини тайёрлашда салмоқли ҳисса қўшди.

Жаҳон миқёсида ўтказилган кўргазмаларда уста ясаган чолғулар ҳануз намойиш этиб келинмоқда. Уста Хирожиддин Муҳиддинов 1950 йилдан ҳозирга қадар Тошкент Давлат консерваториясининг илмий-тадқиқот тажрибахонасида чолғуларни таъмирлаш ва такомиллаштиришда фаол қатнашиб келмоқда.

Халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмаларининг фахрий ёрлиқлари ва қатор медалларига сазовор бўлган нодир соз устасидир.

Абдунаби Абдуғофуров (1931 йилда туғилган). Ўзбекистонда машҳур санъат арбоби — уста Усмон Zufаровнинг шогирди. Юқори сифатли ўзбек халқ чолғуларини: най, қўшнай, чанг, рубоблар, дуторлар, танбур, ғижжак, доира каби ўнлаб янгича нусхадаги дурдона чолғуларни яратган уста.

Уста ясаган созлар нафақат республика миқёсидаги кўргазмаларда, балки унинг ташқарисида, чунончи, Москва, Санкт-Петербург ва қатор хорижий мамлакатлар музей-кўргазмаларида бир неча маротаба намоиш этилган.

Моҳир уста Абдунаби Абдуғофуров ижодий фаолияти эвазига рес-

публика халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмаларининг махсус медаллари ва дипломлари билан тақдирланган.

Абдунаби Абдуғофуров ҳамон ижодий изланишда, қадимий чолғуларга ҳаёт бахш этиш йўлида тинмай меҳнат қилмоқда.

Қардош халқлари муסיқачиларни тайёрлаш ва замонавий халқ чолғулари ижрочилиги

Ҳозирги маданиятимизнинг муҳим омилларидан бири муסיқа меросини ўзлаштириш, бастакорларнинг халқ чолғулари учун яратган замонавий асарларини ва уларнинг ривожланиш истиқболини чуқур тушунишдан иборатдир. Эндиликда оркестр ёки ансамбль ижрочиси учун ўзи чалаётган муסיқа чолғусининг техник имкониятларини яхши эгаллаш, ўрганилаётган асарни тўғри ўзлаштира олишнинг ўзигина етарли бўлмай қолди. Замонавий ижрочидан муסיқани нозик тушуниш, ижро этилаётган асарнинг мазмуни ва ранг-баранглигини аниқ ҳамда юқори бадий савияга етказиш, бастакор ниятига чуқур кириб бориш сингарилар талаб этилаётир. Буларнинг барчаси муайян даражада ижрочилик усулларининг ўзига хослигини ўзлаштириш ва ижрочилик маҳоратини техник жиҳатдан доимо такомиллаштириб бориш билан боғлиқ. Замонавий ижрочи ижрочилик маданиятини янги даражага кўтариши, халқ муסיқаси ва қардош халқлар муסיқаси ҳисобига ўз репертуарини доимо кенгайтириб бориши ва жаҳон муסיқа маданиятининг нодир намуналарини ўзлаштириши керак.

Халқ чолғулари ижрочилиги тарихи кейинги йилларда муסיқашуносликнинг янги соҳаси сифатида қарор топди. Халқ чолғулари жаҳон муסיқа маданияти ривожининг умумий жараёнига чуқур кириб борди, мамлакатимизнинг барча қардош республикаларида улар бўйича таълим бериш йўлга қўйилди. Табiiийки, ҳар бир республикада халқ чолғуларининг асосий турлари аниқлаб бўлинди. Ҳар бир минтақада тарихан ўз чолғу гуруҳлари таркиб топди. Жумладан, рус халқ чолғулари асосий турлари қаторидан балалайка, домра, гусли ва баян, украин халқ чолғулари асосий турлари қаторидан эса кобза ёки бандура, пимбаллар ўрин олди. Беларус халқ оркестри таркибини цимбаллар ва унинг турдош оиласи ҳамда гармонь ташкил этди. Қозоғистон халқ чолғуларини дўмбира (чертма чолғулар), қобиз (торли-камончали чолғулар) ёки қилқобиз (қадимий миллий чолғу, оврўпоча скрипкага ўхшаш) лар ташкил этади. Ўзбекистон ва Тожикистон муסיқа чолғулари асосан ўхшаш. Болтиқбўйи ва Карелия халқларининг торли-чертма чолғулари (кантеле, каннель, кокле ёки канклес, бирбине)¹ ҳам деярли бир хил. Кавказ ва Кавказорти халқларининг муסיқа чолғуларини соз, тор, зурна, кеманча, сантур, қонун, ганун (кўпторли чолғу) каби чолғулар ташкил этади. Масалан, Арманистондаги қонун, Гуржистондаги чанг (бурчаксимон арфа), чонгуриларга ўхшаш. Туркманистон халқ чолғулари дутор, гижжак, доира, қобиз, гошо-дилли — тўйдюк ёки қўшнаи каби ўзбек чолғуларига ўхшаш. Агар санаб чиқадиغان бўлсак, рўйхатни яна анча давом эттириш мумкин.

¹ Литвада бирбененинг тилчали ва кларнет типдаги қўйма якка-дамли икки тури мавжуд.

Олий ва ўрта махсус musiқа билим юртларида, болалар musiқа мактабларида халқ чолғулари ижрочилиги зўр бериб ва режали равишда ўргатилмоқда. Қўп асрлик анъаналарни ўрганиш ва сақлаб қолиш давлат ишига айланди. Эндиликда musiқа мактабидан то консерваториягача (санъат институти) халқ чолғулари бўйича ижрочи кадрларни тайёрлаш системали равишда йўлга қўйилган. Ижрочилик тарихида айниқса 1948 йил эсда қоларли бўлди. Шу йилга келиб musiқа маданияти тарихида илк бор «Халқ чолғулари» мутахассислиги бўйича олий малакали musiқачиларни тайёрлаш ва тарбиялаш бошланди.

Гнесинлар номидаги Москва Давлат musiқа педагогика институти халқ чолғулари ижрочиларини тайёрлашни бошлаган дастлабки олий ўқув юртларидан биридир (кафедра асосчиси А. С. Илюхин эди). Институт рус халқ чолғуларида моҳир ижрочилик мактабини шакллантириш бўйича методик марказга айланди. Бу ерда профессионал асосда замонавий балалайка ижрочилиги гуллаб яшнади. Бу соҳанинг Давлат мукофоти соҳиби, Россия Халқ артисти, профессор П. И. Нечипоренко ва унинг шогирдлари — катта-катта кўриклар соҳиблари В. Зажигин, В. Болдирев ва Россияда хизмат кўрсатган артист А. Данилов каби вакиллари эслаш kifоя. Кафедрадаги илмий изланишлар таъсирида домбра ижрочилиги санъати анчагина муваффақиятларга эришди. Институт доценти, ажойиб домбрачи Вячеслав Круглов доимо меҳнат жамоалари, талаба ёшлар олдида чиқишлар қилиб тургди. Чолғучининг домбрасини ГФР ва Швецарияда тинглашган. В. Круглов катта илмий-педагогик ишни концерт фаолияти билан муваффақиятли тарзда қўшиб олиб боради. У I Бутунроссия халқ чолғулари ижрочилари кўригининг ва халқаро фольклор фестивалининг соҳиби. Домбрачи кўпинча якка концертларда ёш истеъдодли пианиночи С. Козловский билан бирга чиқишлар қилиб туради.

Таркибида ажойиб домбрачи. Халқаро кўриклар соҳиби А. Циганков бўлган нодир триони алоҳида қайд этиб ўтиш лозим. Бу трио таркибида таниқли балалайкачи В. Авксентев, Россияда хизмат кўрсатган артист, Халқаро кўрик соҳиби, баянчи А. Беляев ҳам бор. Гнесинлар номидаги Москва давлат musiқа-педагогика институти профессори, Россияда хизмат кўрсатган санъат арбоби С. М. Колобков ажойиб ижрочи, дирижёр, ўқитувчи, оркестр ва баянчилар ансамблининг раҳбаридир. Россия радио тўлқинлари орқали С. Коняевнинг концерт пьесасини, Ф. Рубновнинг баян ва оркестр учун концертини, П. Куликовнинг концерт миниатюрасини тез-тез эшитиш мумкин. Унинг шогирдлари орасида Ю. Вастрелов, Ф. Липс, Н. Соболевский каби мамлакатнинг машҳур баянчилари бор. Гнесинлар номидаги институтда кўп йиллар мобайнида баян ижрочилиги муаммолари бўйича кўплаб ўқув-методик ишлар муаллифи, ажойиб ижрочи ва ўқитувчи, халқаро кўриклар соҳиби Ф. Липс ижодий ва концерт фаолияти билан шуғулланиб келмоқда. Унинг ишлари «Баян ва баянчилар» (тузувчилар С. М. Колобков ва В. М. Егоров) тўпламида чоп этилиб келмоқда.

1987 йилда «Халқ чолғулари ижрочилиги таълимини такомиллаштириш масалалари» (тузувчилар В. С. Чунин, М. И. Имханицкий) ва «Рус халқ оркестри ва дирижёр тарбиялаш вазифалари» (тузувчи В. М. Зиновьев) методик тўпламлари нашр этилди.

«...»

ва цимбаль синфлари мавжуд. Халқ чолғулари кафедрасига¹ санъатшунослик номзоди, профессор Н. А. Давидов (баянчи) раҳбарлик қилади. Кафедрада Киев консерваториясининг баян синфи асосчиси, Киев баянчилар квартетининг бевосита катнашчиси, таниқли баян ижрочиларидан бири, профессор Н. И. Ризоль ишлайди.

Киев баянчилар квартети репертуаридан Украин, рус халқ мавзуларида концерт вариациялари, қайта ишланган халқ мусиқалари, Мясковнинг ўзбек рақси, Монтийнинг «Чардаш» венгерча рақси ўрин олган. Н. Ризолнинг шогирдлари орасида Украинада хизмат кўрсатган артист, уч халқаро кўрик соҳиби В. В. Безфамильнов, В. А. Булавко ва бошқалар бор.

Узеир Хожибеков номидаги Озарбайжон Давлат консерваторияси. Ушбу консерваторияда ярим асрдан ортиқ вақтдан буён тор, кеманча, қонун синфлари фаолият кўрсатиб келмоқда. Ҳозирги вақтда халқ чолғулари кафедрасига таниқли бастакор дирижёр, Озарбайжон Давлат мукофоти соҳиби, республика халқ артисти, профессор С. Э. Алескеров (тор ва дирижёр) бошчилик қилмоқда.

Кафедрада профессорлар Х. Хонмамадов ва Р. Қулиев (тор), Р. Миришлиларнинг (кеманча), методик ва илмий-тадқиқот ишлари катта қизиқиш уйғотди. Озарбайжон бастакорлари тор² ва кеманча чолғулари учун бир қатор оригинал асарлар яратишган. Булар С. Рустамов, С. Алескеров, Х. Хонмамадов, Р. Миришли, Т. Боқихоновларнинг қатор концертларидир. Таниқли Озарбайжон мусиқачилари қаторида В. Моцарт, П. Чайковский, А. Хачатурян, С. Рустамов, С. Алексеров, Х. Хонмамадовларнинг концертларини маҳорат билан ижро этаётган истеъдодли торчи К. Примов, камончи Л. Қорахонов, торчи Б. Меликов каби кўплаб келажаги порлоқ ёш мусиқачи-чолғучилар номларини тилга олиш мумкин.

Қурмонғози номидаги Олма-ота Давлат консерваторияси Халқ чолғулари факультетининг фаолияти алоҳида эътиборга молик. Консерваторияда қобиз ва баян (кафедра мудири Қозоғистон халқ артисти, профессор Ф. Д. Болгаева), домбра (кафедра мудири, Олий мактабнинг хизмат кўрсатган ходими, профессор Ғ. А. Муҳитов) оркестр дирижёрлиги (кафедра мудири халқ артисти, профессор Ш. С. Қажғалиев) каби мустақил кафедралар ташкил этилди. Факультетда дўмбира, қобиз ва баян синфлари бўйича таълим берилмоқда. Қобизчилар: И. Қолинбоева, Г. Изтлеутова, Г. Баязитов, Г. Молдокаримова; **домбирачи:** К. Аҳмедяров республикадаги таниқли созанда ижрочилардан саналади.

Консерваториянинг ижрочилик кафедралари ўқитувчилари фаол концерт ижрочилик ва илмий-педагогик ишларини олиб бормоқдалар.

Комитас номидаги Ереван Давлат консерваториясининг халқ чолғулари кафедраси 1978 йилда ташкил қилинган. Кафедрага Арманистон

¹ Кафедра 40-йиллар бошларида ташкил этилган. Украина Республикасида хизмат кўрсатган санъат арбоби, профессор М. М. Гелист (пианиночи ва гитарачи) унинг асосчиси бўлди. 70-йилдан бошлаб кафедрага Н. Т. Лисенко бошчилик қилапти.

² *Узеир Хожибеков номидаги* халқ чолғулари оркестри билан бирга тор учун яратилган иккита фантазия халқ чолғулари учун яратилган дастлабки мусиқий асарлардир.

халқ артисти Х. М. Аветисян (қонунчи) бошчилик қилмоқда. Кафедрада илмий-методик ва ўқув-методик ишлар (дарсликлар, пьесалар тўп-ламлари, хрестоматиялар) яратишда анча салмоқли ишларни амалга оширди. Консерваториядан етишиб чиққан чолғучилар орасида қонунчилар М. Асатрян ва М. Хачатрянлар Арманистонда анчагина машҳур бўлиб кетдилар.

Тошкент Давлат консерваториясининг халқ чолғулари кафедраси Озарбайжон Давлат консерваториясининг халқ чолғулари кафедраси билан анчадан буён ижодий алоқада бўлиб келмоқда.

Тошкент консерваториясида уюштирилган ижодий учрашувлардан бирида (1983) таниқли торчи Рамиз Қулиев М. Глинканинг «Вальс», Монтенинг «Чардаш» ҳамда «Рост», «Шаҳноз», «Шероз», «Сегоҳ», «Шюштэр», «Чоргоҳ» ва бошқа озарбайжон мақом (мугам) ларидан парчаларни зўр моҳорат билан ижро этди.

М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваториясининг Ханой консерваторияси, Қўрмонғози номидаги Олма-ота консерваторияси, Комитас номидаги Ереван консерваторияси, Турсунзода номидаги Тожикистон санъат институти ҳамда Литва консерваториялари билан ҳам тажриба алмашиш, концерт ва методик ишлар бўйича ижодий алоқалари бор.

Бир неча бор Ўзбекистон меҳнаткашлари жамоалари олдида Қўрмонғози номидаги Қозоғистон халқ чолғулари оркестри, Тожикистон халқ чолғу оркестрининг ижодий ҳисоботлари ўтказилди. Улар бастакорларнинг янги асарларини, жаҳон мумтоз композиторларининг мослаштирилган асарларини ижро этишди. Оркестрларнинг барча концерт чиқишлари муваффақиятли ўтди. Жамоалар билан уюштирилган ижодий учрашувлар (1983, 1984, 1986, 1989) мустаҳкам дўстликнинг, musiқа маданиятлари бир-бирини бойитишининг намунаси бўлиб, халқ чолғулари ижрочилиги йўли уларга битмас-туганмас қувонч келтирди. Ўз навбатида Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон халқ чолғулари Давлат оркестри, Тошкент консерваториясининг чангчилар ансамбли ва М. Тоиров (най), Т. Собиров, Ф. Шукурова (чанг), Ш. Зияев (рубоб прима), Ш. Йўлдошев (ғижжак), И. Ёкромов (доира) каби Республиканинг етакчи якканавоз чолғучилари Озарбайжон, Қозоғистон, Тожикистон ва бошқа республикаларда бўлиб ўтган Ўзбекистон маданияти кунларида иштирок этишган эди. Ўзбек musiқачиларининг қардош шаҳарлар бўйлаб қилган концерт сафарлари Республика musiқа ижрочилиги санъати ютуқларини тарғиб қилди, бу билан халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашга хизмат қилди. Ҳозирги вақтда musiқа ижрочилиги ва халқ чолғулари таълимини тубдан ислоҳ қилиш керак. Бу бастакорлар томонидан оригинал асарлар яратиш, musiқа меросини ўрганиш, Тошкент musiқа асбоблари фабрикаси ва тажрибахонасида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини яхшилашга тааллуқли. Шунинг учун Республикада минтақавий ва хорижий мамлакатлар билан илмий-методик конференцияларни, халқ чолғулари musiқачи-ижрочилари ансамбллари ва оркестрларининг кўрикларини мунтазам ўтказиб туришни йўлга қўйиш керак. Замонавий талабларга жавоб берадиган ўқув-методик қўлланмаларни, айрим чолғулар учун хусусий услубларни яратишга алоҳида эътибор бериш керак. Ҳақиқатдан чиниққан, халқ ишига содиқ,

кенг ихтисосли мусиқачи-ижрочиларни тайёрлаш ва тарбиялаш сифатини яхшилаш, мусиқа ижрочилиги педагогикаси ва методикасини янада такомиллаштиришда ҳали ҳал қилинмаган муаммолар бор. Мамлакатимиз мусиқа ўқув юртлари ўртасида педагогика, ижодий, методик ижрочилик фаолияти тажрибаларини алмашиш ишини тубдан яхшилаш ва янада такомиллаштириш керак.

Халқ чолғуларида ижрочилик санъати кейинги йилларда анчагина мукаммаллашди. Бироқ, эришилган ютуқлар халқ чолғулари соҳасидаги ўқитувчилар, ижрочи ва тадқиқотчилар фаолиятида кескин бурилишнинг дебочаси халос.

Ҳозирги пайтда мустақил республикаларнинг барча мусиқа олий ўқув юртлари халқ чолғу факультетларига эга бўлиб, унда у ёки бу республиканинг деярли барча чолғулари ижрочилиги маҳоратини эгаллаш мумкин. Қўплаб ўзбек халқ чолғулари нафақат республикамизда, балки ундан ташқарида ҳам кенг тарқалган, чунончи, най, қўшнай, бўламан, сурнай, карнай, чанг, қонун, рубоб, дутор, танбур, сато, уд, гижжак; доира, ноғора ва бошқалар шулар жумласидандир. Уларсиз ҳозирги Ўзбекистоннинг мусиқий ҳаётини кўз олдига келтириш мушкул.

Илловалар

Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваторияси халқ чолғулари факультетини битирган машҳур созанда-ижрочилар ҳақида маълумот

Набижон Абдуллаев (1940—1994 йил). Гижжакчи, дирижёр, методист-ўқитувчи, доцент. Консерваториянинг гижжак ихтисослигини А. М. Холмуҳамедов, дирижёрлигини эса Н. Н. Третьякова раҳбарлигида тамомлаган (1964 йил).

Мирзо Турсунзода номидаги Тожикистон санъат институтининг доценти, республикада хизмат кўрсатган артист.

Феруза Абдураҳимова (1950 йилда туғилган). Рубобчи, дирижёр, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг прима-рубоб ихтисоси бўйича В. Я. Борисенко (1974 йил), дирижёрлик стажировкасини (1976 йил) А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган. М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваторияси халқ чолғулари оркестри дирижёрлик кафедрасининг доценти. Ўзбек чолғуларини таъмирлаш ва такомиллаштириш масалаларига бағишланган қатор илмий-методик мақолалар муаллифи.

Бахтиёр Абдураҳмонов (1961 йилда туғилган). Чангчи, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослиги бўйича А. Одипов раҳбарлигида тамомлаган (1984 йил). Ўзбек халқ чолғулари ва баянда мусиқачи-ижрочиларнинг IV Республика конкурсining совриндори (учинчи мукофот), республика ўрта махсус мусиқа мактаб-интернатининг ўқитувчиси. Ижрочилик санъати фидокори, Ўзбекистон бастакорлари асарларининг фаол тарғиботчиси.

Аҳмад Абдураҳимов (1958 йилда туғилган). Дуторчи, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор ихтисослиги бўйича А. П. Ҳамидов раҳбарлигида тамомлаган. Мақом ижрочиларининг II Республика конкурсining совриндори (биринчи мукофот). Фарғона санъат билим юртининг ўқитувчиси.

Содиқ Абдураззоқов (1964 йилда туғилган). Рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослиги бўйича Х. Набиев раҳбарлигида тамомлаган (1990

йил). У Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). Қашқадарё вилоят, Шаҳрисабз шаҳар болалар мусиқа мактабининг ўқитувчиси. Халқ ва жаҳон мумтоз мусиқасининг фаол тарғиботчиси.

Анвар Одилов (1948 йилда туғилган). Рубобчи-ўқитувчи. Консерваториянинг афғон рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов, дирижёрликини Ф. В. Назаров раҳбарлигида тамомлаган (1971 й.). I Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот), Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси (1983 й.). Тошкент шаҳридаги 28-сон болалар мусиқа мактабининг директори. Таниқли мусиқа арбоби.

Аҳмаджон Одилов (1928 йилда туғилган). Чангчи, дирижёр, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган (1952 й.). Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби доцент, профессор. Қатор илмий-методик қўлланмаларнинг муаллифи: «Школа игры на чанге» (А. И. Петросянц билан ҳамкорликда (1979 й.)). «Гаммы, упражнения и этюды» (1969 й.). 1976 йилдан ҳозирги пайтгача М. Ашрафий номидаги Т. Д. Кснининг халқ чолғуларига ижрочилик кафедрасининг мудири.

Карим Азимов (1944 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, дирижёрликини И. А. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган (1971 й.). I Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот). Қатор методик қўлланмалар: «Халқ чолғулари ансамбли учун пьесалар» (Т., 1986 й.), «Ўзбек халқ чолғуларидан тузилган ҳаваскор оркестрлар билан ишлаш методикаси» (Т., 1988 й.) ва бошқаларнинг муаллифи.

Бахтиёр Азимов (1944 йилда туғилган). Рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваторияни прима-рубоби ихтисослигини В. Я. Борисенко, дирижёрликини А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси. Ҳозирда Ю. Ражабий номидаги билим юртида фаолият кўрсатмоқда.

Омонжон Азизов (1950 йилда туғилган). Найчи, ўқитувчи-методист. Консерваториянинг най ихтисослигини М. Х. Тоиров раҳбарлигида тамомлаган (1973 й.). II Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). Тошкент маданий-маърифат техникумининг ўқитувчиси.

Саидмаҳмудхўжа Акбархўжаев (1951 йилда туғилган). Консерваториянинг ғижжак (қобиз) — контрабас ихтисослиги бўйича В. И. Сердюков раҳбарлигида тамомлаган. Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). Тошкент шаҳридаги 9-сон болалар мусиқа мактабининг ўқитувчиси.

Клим Аймбетов (1937 йилда туғилган). Рубобчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг прима рубоби ихтисослиги бўйича В. Я. Борисенко раҳбарлигида тамомлаган. Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. Д. Шамуратов номидаги Нукус санъат билим юртида халқ чолғулари бўйича ўқитувчи. Қорақалпоғистоннинг таниқли мусиқа арбоби.

Раҳмон Оллабергганов (1930—1974). Рубобчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг прима рубоби мутахассислигини В. Я. Борисенко раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби. Ўзоқ йиллар Хоразм вилояти Урганч шаҳридаги 1-сон болалар мусиқа мактабига директорлик қилган.

Фарҳод Алимов (1947 йилда туғилган). Ђижжакчи, бастакор, ўқитувчи. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини А. Ҳолмуҳамедов, композицияни Б. Гиенко раҳбарлигида тамомлаган. Тошкент Маданият институтининг доценти. Халқ чолғулари оркестрига ёзилган қатор асарлар муаллифи. «Шодиёна», «Табрикнома», «Тўёна», Ўзбек халқ чолғулари оркестри учун концерт каби асарлари машҳур.

Бахтиёр Отаев (1954 йилда туғилган). Ђижжак (қобиз) — контрабасчи, дирижёр, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг ғижжак (қобиз) — контрабас ихтисослигини В. И. Сердюков, Б. Х. Абдураҳмонов ва дирижёрликини А. Х. Ливиев раҳбарлигида

тамомлаган. Созанда ижрочиларнинг II Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юртининг етакчи ўқитувчиси.

Мухиддин Отаҳўжаев (1962 йилда туғилган). Рубобчи. Консерваториянинг прима-рубоби ихтисослигини Ш. К. Зияев раҳбарлигида битирган. IV Республика конкурснинг (биринчи мукофот) ва республикалараро Узеир Хожибеков номидаги конкурснинг (биринчи мукофот) совриндори. Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат академик халқ чолғулари оркестрининг якканавоз созандаси. Прима рубобида халқ мусиқаси, чет эл бастакорлари асарлари ижросининг фаол тарғиботчиси.

Шукрулло Аҳмаджонов (1940 йилда туғилган). Найчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг най ихтисослигини М. Х. Тоиров раҳбарлигида тамомлаган. I Республика конкурснинг дипломанти. Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат академик халқ чолғулари оркестрининг якканавоз созандаси.

Баҳром Аҳмадалиев (1963 йилда туғилган). Чангчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. К. Лутфуллаев раҳбарлигида тамомлаган. У Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот), Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Давлат академик Катта Театри чолғу ансамблининг созандаси.

Ошер Бараев (1945 йилда туғилган). Доирачи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг доира ва урма зарбли чолғулар ихтисослиги бўйича А. Одилов раҳбарлигида тамомлаган. I, II Республика конкурсларининг совриндори (учинчи мукофот). А. Расулов номидаги Самарқанд санъат билим юртининг етук ўқитувчиси.

Ари Бабахонов (1934 йилда туғилган). Рубобчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомлаган. Москвадаги Ешлар ва талабаларнинг VI Жаҳон фестивали соҳиби. М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юртининг етук ўқитувчиси.

Пинхас Бакаев (1947 йилда туғилган). Рубобчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомлаган. I Республика конкурснинг совриндори (биринчи мукофот).

Мустафо Бафоев (1946 йилда туғилган). Гижжакчи, бастакор, дирижёр. Консерваториянинг гижжак ихтисослигини А. А. Беленький, композицияни профессор Б. Ф. Гиненко раҳбарлигида тугатган. Ўзтелерадио ўзбек халқ чолғулари оркестрининг бадий раҳбари ва бош дирижёри. Ўзбек халқ чолғулари учун яратилган қатор асарларнинг ҳамда қашқар рубоби учун «Поэма» ва шу каби асарларнинг муаллифи.

Овезмурод Гандимов (1947 йилда туғилган). Дуторчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг дутор ихтисослигини Б. Х. Раҳимжонов раҳбарлигида тамомлаган.

Болалар мусиқа мактабининг I—V синфлари учун дуторга оид хрестоматиянинг муаллифи. (Ашгабад, 1971 й.). Туркменистонда таниқли ўқитувчи, мусиқа соҳасида кўзга кўринган арбоб.

Асқар Дадамуҳамедов (1961 йилда туғилган). Рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг прима-рубоби ихтисослигини В. Я. Борисенко ассистентура стажировкасини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомлаган. IV Республика конкурснинг дипломанти. М. Ашрафий номидаги Т. Д. Ксининг ўқитувчиси.

Аҳмаджон Дадаев. Гижжакчи, концерт берувчи созанда. Консерваторияни Шарқ мусиқаси кафедрасининг гижжак ихтисослиги бўйича С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. Мақом ижрочилари II Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот). Ўзтелерадиоси мақомчилар ансамблининг созандаси.

Ҳалим Жўраев (1936 йилда туғилган). Найчи, бастакор. Консерваториянинг най ихтисослигини М. Х. Тоиров, хор дирижёрлигини Д. Ш. Азпмов раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, Ўзтелерадио Д. Зокиров номидаги

Ўзбек халқ чолғулари оркестрининг чолғучиси, хонанда. Қатор лирик ашулалар муаллифи.

Файзи Жўраев (1940—1993 йил). Қашқар рубоб чолғучиси. Дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, дирижёрлиқни А. И. Давидов раҳбарлигида тамомлаган. Педагогика фанлари номзоди, Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика институти мусиқа факультетининг доценти. Ўзбекистон Халқ маорифи аълочиси.

Сабиҳулло Зокиров (1936 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, пианиночи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, дирижёрлиқни Р. Л. Фельциант раҳбарлигида тамомлаган. Махсус фортепиано курси ва аспирантуралик чоғида унга Н. М. Яблоновский мураббийлик қилган. М. Ашрафий номидаги Т.Д.К. си умумий фортепиано курси кафедрасининг мудир.

Бахтиёр Зияев (1950 йилда туғилган). Дуторбасчи, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор-бас ихтисослигини А. К. Назаров, дирижёрлиқни Х. Шамсуддинов раҳбарлигида тамомлаган. Республика III танловининг совриндори (иккинчи мукофот). Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юртининг етакчи ўқитувчиси.

Шўхратилла Зияев (1950 йилда туғилган). Прима-рубоби ўқитувчиси. Консерваториянинг прима-рубоби ихтисослигини В. Я. Борисенко раҳбарлигида тамомлаган. II Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат академик халқ чолғулари оркестрининг якканавоз созандаси Ансамбль ижрочилигининг фаол тарғиботчиси.

Равшан Зиятов (1948 йилда туғилган). Рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов, дирижёрлиқни А. Х. Ливиев, раҳбарлигида тамомлаган. Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот). Қарши Давлат санъат билим юртининг ўқитувчиси. Қашқадарё вилоятида таниқли мусиқачи.

Нигора Ибрагимова (1947 йилда туғилган). Ғижжакчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини А. М. Ҳолмуҳамедов, дирижёрлиқни ҳамда ассистентура-стажировкасини А. Х. Ливиев раҳбарлигида тамомлаган. А. Қодирий номидаги Тошкент Давлат Маданият институтининг ўқитувчиси.

Файзулла Ибрагимов (1941 йилда туғилган). Ғижжакчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини В. А. Беленкий, дирижёрлиқни А. Х. Ливиев раҳбарлигида тамомлаган, М. Ашрафий номидаги Т.Д.К. халқ чолғулари оркестри дирижёрлик кафедрасининг катта ўқитувчиси.

Илҳом Икромов (1960 йилда туғилган). Доирачи, урма зарбли чолғулар ижрочиси. Консерваториянинг доира ихтисослигини Г. И. Инағомов, урма зарбли чолғуларини Ю. В. Качуринда, ассистентура-стажировкасини А. Одилов раҳбарлигида тамомлаган. Пхеньянда бўлиб ўтган Ёшлар ва талабалар XIII Жаҳон фестивалининг дипломанти. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи мукофотининг соҳиби. М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваториясининг доценти.

Абдусамат Илёсов (1919—1986). Консерваториянинг дутор ихтисослигини А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган ва шу ерда ўқитувчилик қилган. Узоқ йиллар Тошкент маданий-оқартув техникумида ишлаб, бир қатор моҳир дуторчиларни тарбиялаган. «Дутор чалишни ўрганиш дарслиги» китобининг муаллифи.

Исҳоқова (Юсупова) Нортожи (1956 йилда туғилган). Консерваториянинг дутор ихтисослигини Б. Х. Раҳимжонов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). Наманган санъат билим юртининг ўқитувчиси.

Абдуҳошим Исмоилов (1952 йилда туғилган). Ғижжакчи, бастакор. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини А. П. Ҳамидов раҳбарлигида тамомлаган. I Республика

публика мақом ижрочилари конкурснинг совриндори (биринчи мукофот). Ўзбекистон Халқ артисти. Ўзбекистон телерадиоси Юнус Ражабий номидаги мақомчилар ансамблининг раҳбари. Ёғижакда анъанавий ижрочиликнинг фаол тарғиботчиси. Қатор лирик қўшиқ ва куйлар муаллифи.

Иосиф Исмоилов (1961 йилда туғилган). Дутор-басчи, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор-бас ихтисослигини А. К. Назаров раҳбарлигида тамомлаган. IV Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот). М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юртининг ўқитувчиси.

Роза Исматова (1959 йилда туғилган). Баянчи. Консерваториянинг баян ихтисослигини Э. Н. Сейт-Абдулов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот). Тошкент вилоятидаги 6-сон болалар мусиқа мактабининг ўқитувчиси.

Ҳасан Комилов (1948—1980). Ўқитувчи, ёғижак-басчи. Консерваториянинг ёғижак-бас ихтисослигини И. И. Шельпук раҳбарлигида тамомлаган. I Республика конкурснинг совриндори (биринчи мукофот). Узоқ йиллар Тошкент Давлат Маданият институтида ишлаган.

Одил Камолхўжаев (1932 йилда туғилган). Доирачи, ўқитувчи. Консерваториянинг доира ва урма зарбди чолғулари ихтисослигини А. Х. Ливиев раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, доцент. Фаол концерт ижрочилик фаолиятини ўқитувчилик билан қўшиб олиб боради. Софийда бўлиб ўтган ёшлар ва талабаларнинг IX Жаҳон фестивалининг соҳиби.

Шоҳид Қорабев (1957 йилда туғилган). Ёғижак-басчи, дирижёр, методист ўқитувчи. Консерваториянинг ёғижак-бас ихтисослигини И. И. Шельпук, дирижёрлигини Ф. Т. Содиқов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурснинг совриндори (биринчи мукофот). Тошкент Маданият институти оркестр дирижёрлиги кафедрасининг ўқитувчиси.

Маҳсетулла Камолов (1945 йилда туғилган). Рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор-бас ихтисослигини Н. Б. Юргаев раҳбарлигида тамомлаган. Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган артист. Ж. Шамуратов номидаги Нукус Давлат санъат билим юртининг директори.

Амин Каримов (1936 йилда туғилган). Ёғижакчи, дирижёр, ўқитувчи, Консерваториянинг ёғижак ихтисослигини Б. А. Титель раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби. Термез Давлат мусиқа билим юртининг директори. Сурхондарё вилоятининг кўзга кўринган мусиқачиси.

Сотволди Каримов (1939 йилда туғилган). Чангчи, танбурчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. О. Одилов, дирижёрлигини Р. И. Иброҳимов раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистон маъорифи аълочиси. Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юртининг етакчи ўқитувчиси ва халқ чолғулари оркестрининг дирижёри.

Рустам Каримов (1961 йилда туғилган). Рубобчи, концерт ижрочиси. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. IV Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). Ўзтелерадиоси Д. Зокиров номидаги халқ чолғулари оркестрининг созанда-чолғучиси.

Икромжон Қосимов (1946 йилда туғилган). Найчи, ўқитувчи. Консерваториянинг най ихтисослигини М. Х. Тоиров раҳбарлигида тамомлаган. II Республика конкурснинг совриндори (биринчи мукофот). Фарғона санъат билим юртининг ўқитувчиси. Фарғона водийсида ёш найчиларни тарбиялаб етиштиришда фаол меҳнат қилмоқда.

Рифатилла Қосимов (1958 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомла-

ган. I Республика мақом ижрочилари конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). М. Ашрафий номидаги Т. Д. К. си анъанавий ижрочилик кафедрасининг ўқитувчиси.

Қурбон Қурбонов (1952 йилда туғилган). Дуторчи, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор ихтисослигини Б. Х. Раҳимжонов, дирижёрлиқни А. Х. Ливиев раҳбарлигида тамомлаган. Тожикистон республикаси конкурснинг совриндори (биринчи мукофот). Дутор учун ёзилган бир қатор пьесаларнинг муаллифи. М. Турсунзода номидаги Тожикистон Давлат санъат институтининг ўқитувчиси.

Гулом Қўчқоров (1919 йилда туғилган). Ғижжакчи (альт), дуторчи, ўқитувчи концерт ижросиси. Консерваториянинг ғижжак (альт) ихтисослигини И. П. Благининг вешенский ва дирижёрлиқни С. Х. Алиевлар раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. Тошкент шаҳридаги 1-сон болалар мусиқа мактабининг ўқитувчиси бўлган.

Мусиқа мактаби ўқувчиларига бағишлаб, дутор ва фортепиано учун тузилган бир қатор тўпламларнинг муаллифи.

Анвар Лутфуллаев (1957 йилда туғилган). Чангчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. О. Одилов, дирижёрлиқни М. Н. Насимов раҳбарлигида тамомлаган. М. Ашрафий номидаги Т. Д. К. сининг доценти.

Хайрулла Лутфуллаев (1945 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, куйчи-хонанда. М. Ашрафий номидаги Т. Д. К. си маданий-оқартув ишлари факультетининг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистон халқ артисти. М. Турғунбоева номидаги Ўзбекистон Давлат рақс ансамблининг етук соҳибдори ва хонандаси.

Радион Макаренко (1931 йилда туғилган). Баянчи ўқитувчи. Консерваториянинг баян ихтисослигини В. Климов раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. Ростов-Дон мусиқа педагогика институти доценти. Баян чалиш методикаси бўйича қатор мақолалар муаллифи.

Абдусалом Маликов (1932—1983). Рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг рубоб прима ихтисослигини В. Я. Борисенко раҳбарлигида тамомлаган. I Республика конкурснинг совриндори (биринчи мукофот). Узоқ йиллар М. Ашрафий номидаги Т. Д. К. сида ишлаган.

Матрасул Матёқубов (1958 йилда туғилган). Консерваториянинг қўшнай, сурнай ихтисослигини А. П. Ҳамидов, ассистентура-стажировкасини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. II Республика мақом ижрочилари конкурснинг совриндори (биринчи мукофот). М. Харратов номидаги Урганч мусиқа билим юртининг ўқитувчиси.

Абдураҳим Маликов (1934 йилда туғилган). Найчи, методист-ўқитувчи, Консерваториянинг най ихтисослигини М. Х. Тоиров раҳбарлигида тамомлаган. Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юртининг ўқитувчиси. Таниқли мусиқачи.

Тозабой Мамадёр (1953 йилда туғилган). Чангчи, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. О. Одилов ва Т. Собиров, дирижёрлиқни Р. И. Иброҳимов раҳбарлигида тамомлаган. Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган артист Д. Шомуродов номидаги Нукус санъат билим юртининг ўқитувчиси.

Клара Мардаева (1952 йилда туғилган). Афғон рубобчиси, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг афғон рубоби ихтисослигини Г. Э. Эргашев, дирижёрлиқни Н. Н. Третьякова раҳбарлигида тамомлаган. Термез мусиқа билим юртининг ўқитувчиси.

Фароғат Матёқубова (1965 йилда туғилган). Дуторчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор ихтисослигини С. М. Тахалов, дирижёрлиқни Ф. Р. Абдураҳимова раҳбарлигида аълога тамомлаган.

IV Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот). М. Харратов номидаги

Урганч мусиқа билим юртининг ўқитувчиси.

Фаррух Мирусмонов (1930 йилда туғилган). Чангчи, дирижёр, бастакор, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. Одилов, дирижёрлиқни Ф. В. Назаров раҳбарлигида тамомлаган. Композицияни Г. А. Мушел раҳбарлигида битирган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи. Глиэр номидаги Республика ўрта махсус мусиқа мактаб-интернати халқ чолғулари бўлимининг бошлиғи. Маориф аъло-чиси.

У яратган асарлари орасида симфоник оркестр учун ёзилган «Юбилей увертюра»-си машҳурдир.

Эргаш Мирҳидоят (1952 йилда туғилган). Баянчи, ўқитувчи, мусиқа арбоби. Консерваториянинг баян ихтисослигини В. Кудинов раҳбарлигида тамомлаган. Тошкент вилояти Бекобод шаҳар мусиқа билим юртининг раҳбари.

Урозимбек Муродов (Мурод баҳши ўғли) (1928 йилда туғилган). Гижжакчи, дирижёр, баҳши. Консерваториянинг гижжак ихтисослигини И. П. Благовещенский ва М. А. Асильов, дирижёрлиқни Ф. В. Назаров раҳбарлигида тамомлаган. Республикадаги таниқли баҳши, Ўзбекистон халқ артисти, Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юртининг ўқитувчиси, «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Гўрўғли ва Бозирғон» каби халқ дostonларининг ижрочиси.

Абдурахим Муҳамедов (1960 йилда туғилган). Рубобчи, концерт ижрочиси. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Р. Қосимов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот). Ўзтелерадиоси мақомчилар ансамблининг мусиқа чолғучиси.

Булатбой Нағметов (1962 йил туғилган). Най ихтисослигидан ўқитувчи. Консерваториянинг най мутахассислигини М. Х. Тоиров раҳбарлигида тамомлаган. Ўзеир Ҳожибеков номидаги I Республикалараро конкурс дипломанти.

Ашот Назаров (1923 йилда туғилган). Дутор-басчи, ўқитувчи, мусиқа арбоби. Консерваториянинг дутор-бас ва дирижёрлик ихтисослигини А. И. Петросьянц раҳбарлигида тамомлаган. М. Ашрафий номидаги Т.Д.К. си халқ чолғуларида ижрочилик кафедрасининг доценти. «Дутор-бас дарслиги» қўлланмасининг муаллифи. А. Назаров Республика конкурсларининг совриндорлари бўлган Б. Зияев, И. Исмоилов, У Сайдалиев ва бошқаларнинг устози саналади.

Миркомил Назармуҳамедов (1952 йилда туғилган). Рубобчи, дирижёр, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, дирижёрлиқни Р. И. Ибрагимов раҳбарлигида тамомлаган. Глиэр номидаги Республика ўрта махсус мусиқа мактаб интернати ўқитувчиси.

Қаҳрамон Назиров (1963 йилда туғилган). Гижжакчи, ўқитувчи. Консерваториянинг гижжак ихтисослигини М. И. Тошмуҳамедов раҳбарлигида тамомлаган. IV Республика ва Ўзеир Хожибеков номидаги I Республикалараро конкурсларнинг совриндори (биринчи мукофот). Т. Жалолов номидаги Ўзбекистон Давлат халқ чолғулари оркестрининг созандаси. Консерватория ўқитувчиси.

Хусан Набиев (1946 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомлаган. А. Навоий номидаги Ўзбекистон давлат академик катта театри чолғу ансамблининг мусиқа раҳбари. У сершогирд устоздир. С. Абдураззоқов, Ф. Тўла-нова, З. Абавалар унинг шогирдлари жумласидандир.

Хусниддин Насриддинов (1962 йилда туғилган). Рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг рубоб ихтисослигини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомлаган. IV Республика ва Ўзеир Хожибеков номидаги Республикалараро конкурсларнинг совриндори (иккинчи мукофот). Наманган вилоятидаги 8-сон болалар мусиқа мактабининг раҳбари.

Йўлдош Норбўтаев (1951 йилда туғилган). Ғижжакчи, ўқитувчи, дирижёр. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини М. И. Тошмуҳамедов, дирижёрлиқни А. Х. Ливнев раҳбарлигида тамомлаган. Таниқли ўқитувчи ва раҳбар.

Мурод Норқўзиев (1962 йилда туғилган). Ғижжак ўқитувчиси. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. II Республика мақом ижрочилари конкурсining совриндори (иккинчи мукофот). Андижон вилоятидаги Бўтақора қишлоқ, Т. Содиқов номидаги республика ўрта махсус музыка мактаби интернатининг ўқитувчиси.

Владимир Никулин (1957 йилда туғилган) Баянчи. Консерваториянинг баян ихтисослигини В. Кулинов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурсining совриндори (учинчи мукофот). Тошкент шаҳридаги Ҳ. Олимжон номидаги Мадаленин уйининг раҳбари.

Азизмамад Ниязмамедов (1939 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. Симфоник — опера дирижёрлигидан Киев консерваториясида таълим олган (1976 й.). Тожикистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби. С. Айний номидаги Тожикистон Давлат опера ва балет театрининг бош дирижёри.

Жўраҳон Обидов (1940 йилда туғилган). Рубобчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. М. Турсунзода номидаги Тожикистон Санъат институтининг доценти «Рубоб мактаби» дарслигининг муаллифи (Душанбе, 1975).

Ҳасан Ражабов (1942 йилда туғилган). Танбурчи, қўшиқчи, ўқитувчи. Танбур ихтисослигини С. М. Тахалов таълими остида эгаллаган. Профессионал танбурчиларнинг дастлабки вакилларида бири. Ўзтелерадиосининг мақомчилар ансамбли чолғучиси. Ўзбекистон халқ ҳофизи.

Тоҳир Ражабов (1946 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, дирижёр, қўшиқчи, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, дирижёрлиқни М. Н. Насимов, раҳбарлигида тамомлаган. II Республика конкурсining совриндори (иккинчи мукофот). Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист (1990). Ўзтелерадиоси халқ чолғу оркестрининг созанда-чолғучиси.

Ҳикмат Ражабов (1950 йилда туғилган). Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, дирижёрлиқни Ф. В. Назаров раҳбарлигида битирган. М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юртининг раҳбари.

Улмас Расулов (1951 йилда туғилган). Ғижжакчи, ўқитувчи, анъанавий музыка билимдони. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини М. Муҳамедов ва Ф. Содиқов раҳбарлигида тамомлаган. I Республика мақом ижрочилари конкурсining совриндори (биринчи мукофот). М. Ашрафий номидаги Т.Д.К. сининг анъанавий ижрочилик кафедраси ўқитувчиси.

Илёс Раҳимов (1960 йилда туғилган). Афғон рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг афғон рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов, дирижёрлиқни А. Х. Ливнев раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурсining совриндори (иккинчи мукофот). М. Ашрафий номидаги Т.Д.К. си халқ чолғулари оркестри дирижёрлик кафедрасининг ўқитувчиси.

Абдураҳим Раҳимов (1956 йилда туғилган). Афғон рубобчи, дирижёр. Консерваториянинг афғон рубоби ихтисослигини А. Н. Ҳолмуҳамедов, дирижёрлиқни Ф. Т. Содиқов раҳбарлигида тамомлаган (1981). III Республика конкурсining совриндори (учинчи мукофот).

Ҳасан Раҳимов (1940 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида та-

момлаган. Тошкент шаҳридаги 25-сон болалар мусиқа мактабининг раҳбари. Тошкент шаҳрида таниқли мусиқачи ҳисобланади.

Олимбой Раҳмонов (1937 йилда туғилган). Рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, дирижёрликни Н. Х. Халилов раҳбарлигида тамомлаган. (1962). Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. Истеъдодли чолғучи ижрочиларни тарбиялашда фаол меҳнат қилмоқда.

Баҳодир Раҳмонов (1947 йилда туғилган). **Рубобчи, ўқитувчи.** Консерваториянинг прима-рубоби ихтисослигини А. М. Маликов раҳбарлигида тамомлаган. I Республика конкурсининг совриндори (иккинчи мукофот).

Жасур Расултоев (1946 йилда туғилган). Дуторчи, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор ихтисослигини Ф. М. Васильев, дирижёрликни А. Х. Ливиев раҳбарлигида тамомлаган. Санъатшунослик фанлари номзоди. Тошкент Давлат Маданият институти-нинг доценти.

Санъатжон Рўзиматов (1931 йилда туғилган). Чангчи, дирижёр, Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. О. Одилов, дирижёрликни Ф. В. Назаров раҳбарлигида тамомлаган. Ўзтелерадиоси мусиқа бўлимининг муҳаррири.

Яхиял Сабзанов (1929 йилда туғилган). Ғижжакчи, бастакор, ўқитувчи. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини И. П. Благовещенский, композиция синфини Г. А. Мушель раҳбарлигида тамомлаган. Тожикистонда хизмат кўрсатган санъат устоди. М. Турсунзода номидаги Тожикистон Давлат санъат институтининг профессори. Ғижжак ва фортепиано учун ёзилган қатор пьесалар муаллифи.

Тоҳиржон Собиров (1948 йилда туғилган). Чангчи, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. О. Одилов раҳбарлигида тамомлаган. I, II Республика конкурс-ларининг совриндори (иккинчи мукофот). Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат академик халқ чолғулари оркестрининг якканавоз чолғучи-созандаси.

Баҳром Собиров (1945 йилда туғилган). Қўшнаychи. Консерваториянинг қўшнаychи, турнай ихтисослигини А. О. Одилов раҳбарлигида тамомлаган. М. Турғунбоева номидаги «Баҳор» рақс ансамблининг созандаси.

Николай Савинов (1922 йилда туғилган). Дутор-басчи, рубобчи. Консерватория-нинг дутор бас ихтисослигини Г. Н. Иванов раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. Унинг (С. Калонов ҳамкорлигида) афгон рубоби ва форте-пиано учун ёзилган «Ашула ва рақс» асари машҳурдир.

Фаррух Содиқов (1947 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, опера-симфоник дирижёрлигини М. Ашрафий раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурс-ининг совриндори (учинчи мукофот).

Ойбек Самадов (1964 йилда туғилган). Рубобчи. Консерваториянинг прима-рубоби ихтисослигини Ш. З. Зияев раҳбарлигида тамомлаган (1988). V Республика конкурсининг совриндори (иккинчи мукофот). Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат академик халқ чолғулари оркестрининг чолғучиси.

Раҳматилла Самадов (1953 йилда туғилган). Консерваториянинг доира, ноғора ихтисослигини (шарқ мусиқаси кафедраси) Т. Иноғомов раҳбарлигида тамомлаган. II Республика мақом ижрочилари конкурсининг совриндори (учинчи мукофот). Ўзте-лерадиоси мақомчилар ансамблининг чолғучиси. «Мелодия» грампластинка фирма-сининг «Олтин диск» мукофоти билан тақдирланган.

Қудратилла Самадов (1960 йилда туғилган). Доирачи, урма зарбчи чолғулар ижро-чиси. Консерваториянинг доира, ноғора ихтисослигини Т. Иноғомов раҳбарлигида тамомлаган. II Республика мақом ижрочилари конкурсининг соҳиби (иккинчи му-кофот). Ўзтелерадиоси мақомчилар ансамблининг созандаси.

Бобожон Сапаев (1958 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. Узвир Хожибеков номидаги республикаларaro конкурс соҳиби (учинчи мукофот).

Абдураим Султонов (1930 йилда туғилган). Ғижжакчи, бастакор, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини А. М. Ҳолмуҳамедов ва Н. П. Роговешченский, композицияни Б. Ф. Гиенко раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби. Машҳур бастакор. Унинг Б. Ф. Гиенко билан ҳамкорликда яратган «Қорақалпоқча сюита» асари ўзбек халқ чолғулари артистлари репертуарларидан мустаҳкам жой олган. Д. Шомуродов номидаги Нукус санъат билим юртининг ўқитувчиси.

Талбат Сайфуддинов (1946 йилда туғилган). Доирачи, дирижёр. Консерваториянинг доира ва урма зарбли чолғулар ихтисослигини (маданий-оқартув бўлими). А. Одилов ва В. Огороков дирижёрлигини Ф. Ш. Шамсуддинов раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. М. Турғунбоева номидаги «Баҳор» ансамблининг яккановоз созандаси.

Хаим Тамаев (1948 йилда туғилган). Рубобчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. I Республика конкурснинг соҳиби (учинчи мукофот). М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юртининг ўқитувчиси.

Иўлдош Тожиев (1960 йилда туғилган). Қўшнаичи. Ўқитувчи. Консерваториянинг қўшнай, сурнай, бўламан (шарқ мусиқаси кафедраси) ихтисослигини Ф. Солиқов ва А. Мажинов раҳбарлигида тамомлаган. I Республика мақом ижрочилар конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). М. Харратов номидаги Урганч мақом қа билим юртининг ўқитувчиси.

Эргаш Тошматов (1930 йилда туғилган). Чангчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. Одилов опера-симфоник дирижёрлигини М. Ашрафий раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. Муқимий номидаги республика мусиқа театри оркестрининг дирижёри, доцент.

Тўлқин Тошматов (1934 йилда туғилган). Ғижжакчи, бастакор, ўқитувчи. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини А. М. Ҳолмуҳамедов, композицияни Б. Н. Зейман раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, доцент. Халқ чолғулари учун ёзилган қатор пьесалар муаллифи (ғижжак ва фортепиано учун рақс, чанг ва фортепиано учун концерт Рондаси ва бошқалар).

Абдусит Тошпўлатов (1950 йилда туғилган). Чангчи, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. Одилов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурснинг совриндори (иккинчи мукофот). Қори Ёқубов номидаги Ўзбекистон филармониясининг созандаси.

Анатолий Тихонов (1948 йилда туғилган). Баянчи, ўқитувчи. Консерваториянинг баян ихтисослигини В. Климов раҳбарлигида тамомлаган. II Республика конкурснинг совриндори (учинчи мукофот). Тошкент шаҳридаги 6-сон болалар мусиқа мактабининг ўқитувчиси.

Ғани Тўлаганов (1935 йилда туғилган). Қашқар рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, опера-симфоник дирижёрлигини М. А. Ашрафий раҳбарлигида тамомлаган. Москвада бўлиб ўтган Ёшлар ва талабаларнинг VI Жаҳон фестивали соҳиби. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби. Навоий номидаги Ўзбекистон давлат академик катта театрининг дирижёри, доцент.

Яшин Ҳаққулов (1937 йилда туғилган). Найчи, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг най ихтисослигини М. Х. Тоиров раҳбарлигида тамомлаган, доцент. «Доир

«Этюдлар» (Т., 1978), «Этюдлар ва пьесалар для рубоби» (Т., 1986) каби тўпламларнинг муаллифи ва тузувчиси.

Вадимбек Холмирзаев (1956 йилда туғилган). Найчи, ўқитувчи. Консерваториянинг най ихтисослигини М. Х. Тоиров раҳбарлигида тамомлаган. III Республика консерваториясининг совриндори (учинчи мукофот). Андижон вилояти Асака шаҳридаги мусиқа мактабининг ўқитувчиси.

Абдурахмон Холтожиёв (1958 йилда туғилган). Чангчи, қонунчи, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ва қонун ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. II Республика мақом ижрочилар конкурсининг соҳиби (биринчи мукофот). Ўзбекистон телерадиоси мақомчилар ансамблининг яккановоз созандаси.

Абдурахим Ҳамидов (1948 йилда туғилган). Дуторчи, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор ихтисослигини Ф. Содиқов раҳбарлигида тамомлаган. I Республика мақом ижрочилари конкурсининг совриндори (иккинчи мукофот). Дутор ва танбур чанг ва ўбек анъанавий мусиқа ёзувлари тўпламининг тузувчиси.

Гом Хомяков (1931 йилда туғилган). Рубобчи, домбрачи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг прима-рубоб ихтисослигини В. Я. Борисенко, дирижёрликини А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган. Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юрти рус халқ чолғулари оркестрининг раҳбари.

Абдували Ҳошимов (1919 йилда туғилган). Найчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг най ихтисослигини М. Х. Тоиров раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи.

Рустам Хўжаев (1946 йилда туғилган). Чангчи, дирижёр, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. Одилов, дирижёрликини ва ассистентура стажировкасини А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган, доцент. Қатор методик қўлланмалар муаллифи.

Розиби Хожиева (1959 йилда туғилган). Дуторчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг дутор ихтисослигини Ф. Н. Васильев, дирижёрликини Ф. Р. Абдурахимов раҳбарлигида тамомлаган. Ассистентура-стажировкасини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида ўтаган. IV Республика конкурсининг совриндори (биринчи мукофот). А. Ашрафий номидаги Т.Д.К. си ўзбек халқ чолғулари кафедрасининг ўқитувчиси.

Гилаш Хўжамбердиев (1938 йилда туғилган). Чангчи, дирижёр, Республикадаги ташқи мусиқа чолғучиси. Консерваториянинг чанг ихтисослигини Ф. М. Харратов, дирижёрликини А. И. Петросянц раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, Ўзтелерадиоси халқ чолғулари ансамблининг раҳбари.

Умар Хурсандов (1931 йилда туғилган). Ёғжакчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг ёғжак ихтисослигини И. П. Благовещенский, дирижёрликини Р. Л. Фецицан раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. А. Абдурасулов номидаги Самарқанд санъат билим юртининг ўқитувчиси.

Ҳамидулла Шамсудинов (1940 йилда туғилган). Рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев, опера-симфоник дирижёрлигини М. А. Ашрафий раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. Ўзбекистон халқ артисти. А. Навоий номидаги Ўзбекистон Давлат академик катта театрининг дирижёри. Глиэр номидаги Республика ўрта махсус мусиқа мактабининг ўқитувчиси.

Нўзмонжон Шарипов (1951 йилда туғилган). Рубобчи, дирижёр, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг прима-рубоб ихтисослигини А. М. Маликов, ассистентура-стажировкасини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомлаган, доцент, прима-рубоби учун мўлжалланган методик қўлланмалар муаллифи.

Комилжон Шерматов (1964 йилда туғилган). Чангчи, қонунчи. Консерваториянинг чанг — қонун ихтисослигини А. Одилов раҳбарлигида тамомлаган. V Республика кўригининг совриндори (иккинчи мукофот). Ўзтелерадио Д. Зокиров номидаги Ўзбек халқ чолғу оркестрининг созандаси.

Фазилат Шукурова (1946 йилда туғилган). Чангчи, дирижёр, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини Ф. М. Харратов ва А. О. Одилов, дирижёрликни Ф. В. Назаров раҳбарлигида тамомлаган.

I Республика кўригининг совриндори (биринчи мукофот). Ф. М. Харратов репертуари асосида чанг учун тузилган «Янгра созим» тўпламининг (Р. Неъматов билан ҳамкорликда) тузувчиси.

Эргаш Шукруллаев (1922 йилда туғилган). Рубобчи, бастакор, хонанда. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Ю. Васильев, композицияни Г. А. Муншель раҳбарлигида тамомлаган. Берлиндаги Ёшлар ва талабаларнинг Жаҳон фестивали соҳиби, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист.

Манноп Эргашев (1929 йилда туғилган). Чангчи, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. Одилов, дирижёрликни Ф. В. Назаров раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, ўқитувчи.

Зухра Эргашева (1958 йилда туғилган). Рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурсининг совриндори (иккинчи мукофот), ўқитувчи.

Баҳром Эргашев (1960 йилда туғилган). Рубобчи. Консерваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини С. М. Тахалов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика конкурсининг совриндори (иккинчи мукофот). «Ҳилола» ансамбли созандаси, ишчи ёшлар орасида бадий ҳаваскорлик санъатининг фаол тарбияotchиси.

Ғулмоқдир Эргашев (1936 йилда туғилган). Рубобчи, ўқитувчи. Консерваториянинг афғон рубоби ихтисослигини ҳамда ассистентура стажировкасини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомлаган. II Республика кўригининг совриндори (иккинчи мукофот) доцент. Афғон рубоби учун, «Гуллар рақси» (Тошкент, 1983) деб номланган пьесалар тўпламининг, «Афғон рубобчилар ҳаваскорлик ансамблини тузиш» деб номланган методик тавсияномаларининг тузувчиси (Т., 1985).

Уктам Эргашев (1964 йилда туғилган). Чангчи, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. Одилов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика кўригининг совриндори (учинчи мукофот). Узеир Ҳажибеков номидаги республикалараро кўригининг совриндори (биринчи мукофот). Тошкент вилояти, Олмалиқ шаҳридаги болалар мусиқа мактабининг ўқитувчиси.

Бахтиёр Йўлдошев (1950 йилда туғилган). Доирачи, ўқитувчи. Консерваториянинг доира ва урма зарбли чолғулар ихтисослигини А. Одилов раҳбарлигида тамомлаган. I Республика кўригининг совриндори (биринчи мукофот). Тошкент вилояти, Паркент шаҳридаги болалар мусиқа мактабининг ўқитувчиси.

Абдуҳошим Юнусов (1952 йилда туғилган). Ғижжакчи, ўқитувчи. Консерваториянинг ғижжак ихтисослигини М. И. Тошмуҳамедов раҳбарлигида тамомлаган. Ҳамма номидаги Тошкент давлат мусиқа билим юрти ўқитувчиси.

Абрам Юргав (1942 йилда туғилган). Қашқар рубобчиси, дутор-басчи, дирижёр, методист-ўқитувчи. Консерваториянинг қашқар рубоб ихтисослигини С. М. Тахалов, дирижёрликни М. Н. Насимов раҳбарлигида тамомлаган. I Республика кўригининг совриндори (иккинчи мукофот). Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, доцент.

Умрбону Юсупова (1963 йилда туғилган). Чангчи, ўқитувчи. Консерваториянинг чанг ихтисослигини А. Қ. Лутфуллаев раҳбарлигида тамомлаган. IV Республика

и ғригининг соҳиби (иккинчи мукофот) ва Узеир Хажибеков номидаги республика-
ларро кўрик совриндори (учинчи мукофот). Андижон вилояти санъат билим юрти-
нинг ўқитувчиси.

Қосим Юсупов (1952 йилда туғилган). Найчи, ўқитувчи. Консерваториянинг най
ихтисослигини А. П. Ҳамидов раҳбарлигида тамомлаган. III Республика кўригининг
совриндори (иккинчи мукофот). Наманган санъат билим юртининг ўқитувчиси.

Риза Юсупов (1939 йилда туғилган). Ғижжак (қобиз) — басчи, дирижёр, ўқи-
тувчи. Консерваториянинг ғижжак (қобиз) — бас ихтисослигини Мансирев, дирижёр-
ликини Н. И. Третьякова раҳбарлигида тамомлаган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
артист. Андижон мусиқа драма театрининг бош дирижёри.

Шухрат Юсупов (1946 йилда туғилган). Чангчи, қўшнайчи, дирижёр, ўқитувчи.
Консерваториянинг чанг ва қўшнай ихтисослигини А. О. Одилов, дирижёрликини
Ҳолиқов П. Х. раҳбарлигида тамомлаган. Кафедра мудири: Тошкент Давлат Мада-
нийт институти доценти.

Ҳошимжон Еқубов (1940 йилда туғилган). Рубобчи, дирижёр, ўқитувчи. Консер-
ваториянинг қашқар рубоби ихтисослигини Ф. Н. Васильев раҳбарлигида тамомла-
ган. II Республика кўригининг совриндори (учинчи мукофот).

Бахтиёр Яминов (1944 йилда туғилган). Ғижжакчи, ўқитувчи. Консерватория-
нинг ғижжак ихтисослигини А. М. Холмуҳамедов, дирижёрликини Н. Третьякова раҳ-
барлигида тамомлаган. Глиэр номидаги Республика ўрта махсус мусиқа мактабининг
ишқини ўқитувчиси.



1	2	2	4
Гилос	Н. Хасанов	1960	оригинал асар
	ДУТОР-БАС		
Прелюдия ва импровизация	Б. Гиенко	1960	оригинал асар
Фантазия	С. Жалил	1971	—»—
Сўзсиз қўшиқ	М. Бурҳонов	1961	датор басга
Сегоҳ	Ф. Васильев	1963	мослаштирилган
«Лайли ва Мажнун» операсидан рақс	Р. Глиэр, Ф. Содиқов	1984	ўзбек халқ куйи датор басга мослаштирилган
	ДОИРА		
Концерт фантазияси	А. Ливиев	1953	оригинал асар
Рок қашқарчаси	Б. Гиенко	1951	мослаштирилган
Тантана	Ф. Алимов	1985	ўзбек халқ куйи доирага
Юртим тароналари (туркум)	И. Икромов	1985	мослаштирилган ноталаштирилган доира зарблари
	ҒИЖЖАК		
Концертино	Т. Азимов	1965	оригинал асар
Бағишлов (Посвящение)	Ф. Янов-Яновский	1979	—»—
Прелюдия ва фугетта (соло)	Ф. Янов-Яновский	1979	—»—
Сўзсиз ашула	М. Ашрафий	1952	мослаштирилган
Ашула ва рақс	М. Холмуҳамедов	1965	оригинал асар
Ашула ва рақс	Ф. Назаров	1953	мослаштирилган
Найрез	Б. Гиенко	1961	мослаштирилган
Насруллоий	М. Тошмуҳамедов	1970	тожик халқ куйи ёзиб олинган
Жазоир	Д. Зокиров	1960	халқ куйи мослаштирилган ўзбек халқ куйи
	ҒИЖЖАК—АЛЬТ		
Концертино	Б. Зейдман	1963	оригинал асар
Альт учун соната	Б. Гиенко	1963	—»—
Алла	С. Юдаков	1963	мослаштирилган
Помир лирик қўшиғи	Я. Сабзанов	1964	—»—
	ҒИЖЖАК-БАС		
Экспромт	Г. Мушель	1961	оригинал асар
Эскиз	Т. Қурбонов	1965	—»—
Соната-импровизация	Н. Зокиров	1971	оригинал асар
Элегия	Ф. Янов-Яновский	1973	—»—
Айласа	Г. Собитов	1973	мослаштирилган ўзбек халқ куйи

1	2	3	4
	ҒИЖЖАК (ҚОБИЗ) Контрабас		
Сўзсиз қўшиқ	М. Ашрафий	1964	мослаштирилган
Қўшиқ ва рақс	Ф. Назаров	1954	—>—
Ўзбекча рақс	А. Ғофуров	1955	—>—
Помир лирик қўшиғи	Я. Сабзанов	1955	—>—
Рок қашқарчаси	Б. Гиенко	1960	мослаштирилган Ўзбек халқ куйи
Чаман ялла	С. Алиев	1961	—>—
	БАЯН		
«Балерина» балетидан иккита рақс	Г. Мушель	1953	мослаштирилган
Ўзбек халқ куйлари	А. Ленский	1960	оригинал асар
Чарвоқ наволари	Б. Гиенко	1967	—>—
Икки Ўзбек мавзуси- га Парофраз	Р. Ибодлаев	1983	—>—
Прелюдия-токатто	Р. Абдуллаев	1985	мослаштирилган

3-илова

Ўзбек халқ чолғулари ва баян бўйича
ўтказилган Республика созанда ижрочилар
кўриклари ҳақида асосий маълумотлар

1. Тошкент, 1970 йил февраль (101 ижрочи иштирок этди).

Шундан, билим юртлари бўйича:

Андижондан — 6; Бухородан — 4;
Намангандан — 7; Тошкентдан — 14;
Урганчдан — 8; Самарқанддан — 5;
Фарғонадан — 9 киши ва ҳоказо.

Ҳакамлар ҳайъати раиси: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби,
Давлат мукофоти соҳиби, профессор Ашот Иванович Петросянц.

Кўрик соҳибларининг исми ва фамилияси

Ихтисоси

Уқиш ёки ишлаш жойи

1	2	3
	Биринчи мукофот	
1. Пинхас Бакаев	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юрти
2. Хасан Комилов	ғижжак (қобиз) бас	Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юрти
3. Абдусалом Маликов	прима-рубоб	М. Ашрафий номидаги Т. Д. К.
4. Рустам Нейматов	чанг	М. Ашрафий номидаги Т. Д. К.
5. Ботир Расулов	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Т. Д. К.

1	2	3
6. Боқижон Раҳимжонов	дутор	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
7. Шухрат Йўлдошев	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
8. Фазилат Шукурова	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
9. Бахтиёр Йўлдошев	доира	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
Иккинчи мукофот		
1. Анвар Одилов	эфгон рубоби	Глиэр номидаги Р.У.М.М.И.
2. Сандмаҳмудхўжа Акбархўжаев	ғижжак (қобиз) контрабас	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Владимир Маркусов	баян	А. Расулов номидаги Самарқанд санъат билим юрти
4. Тоҳир Собиров	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
5. Мурод Тошмуҳамедов	ғижжак-альт	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
6. Анатолий Тихонов	баян	Ҳамза номидаги Тошкент муסיқа билим юрти
7. Абрам Юргаев	дутор-бас	М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юрти
Учинчи мукофот		
1. Ошер Бараев	доира ва урма зарбли чолгулар	А. Расулов номидаги Са- марқанд санъат билим юрти
2. Озода Ибрагимова	ғижжак (қобиз)- бас	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Баҳодир Раҳмонов	прима-рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
4. Фарук Содиқов	қашқар рубоби	Глиэр номидаги Р.У.М. М.М.И.
5. Қарим Азимов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
6. Равшан Зиятов	қашқар рубоби	Қарши санъат билим юрти
7. Хаим Тамаев	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юрти
8. Ҳошим Ёқубов	қашқар рубоби	Фарғона санъат билим юрти
9. Абдулла Умаров	танбур	Ҳамза номидаги Тошкент муסיқа билим юрти

II. Тошкент 1974 йил февраль (98 ижрочи иштирок этди).

Ҳакамлар ҳайъати раиси: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат ар-
боби, Қорақолпоғистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Давлат
мукофотининг соҳиби, профессор Ашот Иванович Петросянц.

Қўрик соҳиблари- нинг исми ва фами- лияси	Ихтисоси	Ўқини ёки ишлаш жойи
Биринчи мукофот		
1. Анвар Одилов	афғон рубоби	Глиэр номидаги Р.У.М. М.М.И.
2. Омон Азизов	най	Тошкент маданий оқар- тув техникуми
3. Санъатилла Азимов	доира ва урма зарбли чолғулар	Ҳамза номидаги Тош- кент мусиқа билим юрти
4. Саидмахмудхўжа Акбархўжаев	ғижжак (қўбиз) контрабас	Қ. Ёқубов номидаги Ўз- бекистон Давлат филар- монияси
5. Шухрат Зияев	прима-рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
6. Икромжон Қосимов	най	Фарғона санъат билим юрти
7. Тентимиш Мураталиев	прима-рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
8. Ботир Расулов	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
9. Виктор Серебрянников	баян	А. Расулов номидаги Самарқанд санъат би- лим юрти
10. Шухрат Йўлдошев	ғижжак	Қ. Ёқубов номидаги Ўзбекистон Давлат филармонияси
Иккинчи мукофот		
1. Бахтиёр Отаев	ғижжак (қобиз)- контрабас	Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юрти
2. Ошер Бараев	доира ва урма зарбли чилғулар	А. Расулов номидаги Самарқанд санъат билим юрти
3. Ҳасан Наврўзов	баян	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
4. Тоҳир Ражабов	қашқар рубоби	Ўзбекистон телевидение ва радиоси
5. Боқижон Раҳимжонов	датор	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
6. Ғуломқодир Эргашев	афғон рубоби	Ўзбекистон телевидение ва радиоси
7. Тоҳир Собиров	чанг	Қ. Ёқубов номидаги Ўз- бекистон филармонияси
8. Аҳмаджон Холиқов	ғижжак	Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юрти
9. Якуб Юнаев	прима-рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

1	2	3
	Учинчи мукофот	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
1. Суннат Отаев	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юрти
2. Юрий Бобохонов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Ҳамид Исманов	чанг	Т. Жалилов номидаги Андижон санъат билим юрти
4. Валерий Ли	баян	Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юрти
5. Надежда Майорова	баян	Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юрти
6. Ғофир Розиков	дутор	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
7. Олег Силоамский	прима-рубоби	Глиэр номидаги Р.У. М. М.И.
8. Илҳом Ҳамдамов	най	

III. Тошкент, 1980 йил, февраль (99 ижрочи иштирок этди). Ҳакамлар ҳайъати раиси: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, бастакор Собир Бобоевич Бобоев.

Биринчи мукофот

1. Шоҳид Қорабоев	ғижжак (қобиз) - бас	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
-------------------	----------------------	----------------------------

Иккинчи мукофот

1. Бахтиёр Зияев	дутор бас	Тошкент маданий оқартув техникуми
2. Зуҳра Эргашева	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Баҳром Эргашев	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
4. Нортोजи Исҳоқова	дутор	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
5. Илёс Раҳимов	афғон рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
6. Абдувоҳид Тошпўлатов	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
7. Қосим Юсупов	най	Наманган санъат билим юрти

Учинчи мукофот

1. Муҳиддин Отахўжаев	прима рубоби	Ҳамза номидаги Т.Д.М. Б.Ю.
2. Иосиф Исмоилов	дутор бас	М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юрти
3. Роза Исмадова	баян	Фарғона санъат билим юрти
4. Абдураҳим Муҳамедов	прима-рубоби	Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юрти
5. Қаҳрамон Назиров	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
6. Владимир Никулин	баян	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

4	2	3
7. Абдужалил Раҳимов	афғон рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
8. Жўрабой Саидов	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
9. Раҳимбек Ҳолмирзаев	най	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
10. Уктам Эргашев	чанг	Глиэр номидаги Р.У.М. М.М.И.

IV. Тошкент, 1984 йил, февраль (75 ижрочи иштирок этди) Ҳакамлар ҳайъати раиси:
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваториясининг профессори, бастакор Сайфи Жалил

Биринчи мукофот

1. Муҳиддин Отахўжаев	прима- рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
2. Қаҳрамон Назиров	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Розби Хожиева	дутор	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

Иккинчи мукофот

1. Рустам Каримов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
2. Ҳусниддин Насриддинов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Умрбону Юсупова	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

Учинчи мукофот

1. Баҳтиёр Абдурахмонов	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
2. Мурод Абдуллаев	най	Гулистон санъат билим юрти
3. Фароғат Матёқубова	дутор	М. Харратов номидаги Урганч санъат билим юрти

V. Тошкент, 1988 йил, февраль (57 ижрочи иштирок этди) Ҳакамлар ҳайъати раиси:
Халқ артисти, Қурманғози номидаги Қозоғистон халқ чолғулари Давлат оркестрининг
аъзаси, раҳбари ва бош дирижёри, профессор Шамғон Соғиддинович Кажғалиев.

Иккинчи мукофот

1. Ҳакимжон Азизов	най	Ҳамза номидаги Т.Д.М.Б.Ю.
2. Валижон Қўлдошев	ғижжак (қобиз)- бас	Глиэр номидаги Р.У.М. М.М.И.
3. Ҳусан Машарипов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К. М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
4. Ойбек Самадов	прима- рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
5. Уктам Сайдалиев	дутор-бас	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
6. Комил Шерматов	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

1	2	3
Учинчи мукофот		
1. Содиқ Абдураззоқов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
2. Баҳром Аҳмадалиев	чанг	Навоний номидаги Ўзбекистон Давлат Академик катта театри
3. Дилшод Муталов	чанг	Туркистон ҳарбий округининг ашула ва рақс ансамбли
4. Султон Қосимов	дутор	Ҳамза номидаги Т.Д.М.Б.Ю.
5. Фарҳод Расулов	дутор	Т. Жалилов номидаги Ўзбек халқ чолғулари Давлат оркестри
6. Саида Одилова	най	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

Тошкент, 1992 йил, март (45 ижрочи иштирок этди).

Ҳакамлар ҳайъати раиси:

Ўзбекистон Халқ артисти, М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваториясининг профессори Сайфи Жалил

Биринчи мукофот

Юсуп Воҳидов	най	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
Дилшод Муталов	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
Назира Турсунова	прима- рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

Иккинчи мукофот

Яйра' Давлатова	най	Ҳамза номидаги Тошкент Давлат мусиқа билим юрти
Исмоил Маткаримов	афғон рубоби	Ҳамза номидаги Т.Д.М.Б.Ю.
Одилжон Назаров	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
Зулҳорбек Туропов	дутор-бас	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
Алишер Йўлдошев	доира ва урма зарбли чолғулар	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

Учинчи мукофот

Баҳодир Бобожонов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
Маъмуржон Зилолов	қашқар рубоби	Р. Глиэр номидаги Р.У.М. М.М.И.
Беял Меметов	баян	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
Муҳаррам Солиева	дутор	Т. Жалилов номидаги Андижон санъат билим юрти
Жасур Эргашев	ғижжак-альт	Ҳамза номидаги Т.Д.М. Б. Ю.

1	2	3
---	---	---

**Республика мақом ижрочилари кўриклари
ҳақидаги асосий маълумотлар**

1. Тошкент, 1983 йил, февраль (38 ижрочи иштирок этди)

Ҳакамлар ҳайъати раиси:

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, санъатшунослик фанлари доктори, профессор Файзулло Музаффарович Караматов

Биринчи мукофот

1. Абдуҳошим Исмоилов	ғижжак	Ўзбекистон телевидение ва радиосининг мақомчилар ансамбли
2. Раҳмат Қурбонов	ашула	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К
3. Улмас Расулов	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юрти

Иккинчи мукофот

1. Рифат Қосимов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
2. Йўлдош Тожиёв	қўшнай, сурнай	Огаҳий номидаги Хоразм театри
3. Абдурахим Ҳамидов	дутор	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

Учинчи мукофот

1. Хуррият Исроилова	ашула	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
2. Маҳмуд Тожибоев	ашула	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Меҳри Ҳожиматова	ашула	Островский номидаги Т.Т.Р.И.

II. Тошкент, 1987 йил, февраль (63 ижрочи иштирок этди).

Ҳакамлар ҳайъати раиси: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, санъатшунос-лик доктори, профессор Файзулло Музаффарович Караматов.

Биринчи мукофот

1. Аҳмаджон Дадаев	ғижжак	Ўзбекистон телевидение ва радиосининг мақомчилар ансамбли
2. Матрасул Матёқубов	қўшнай, бўла- ман, сурнай	М. Харратов номидаги Ур- ганч санъат билим юрти
3. Маҳмуд Тожибоев	ашула	Ўзбекистон Телевидениеси ва радиосининг мақомчилар ансамбли
4. Абдурахмон Холтожиев	чанг, қонун	Ўзбекистон телевидениеси ва радиосининг мақомчи- лар ансамбли
5. Машраб Эрматов	ашула	Қўқон шаҳар маданият бошқармасининг «Сарвигул» ансамбли

1	2	3
Иккинчи мукофот		
1. Моҳира Асанова	ашула	Ўзбекистон телевидение ва радиосининг мақомчилар ансамбли
2. Матлуба Дадабоева	ашула	Ўзбекистон телевидение ва радиосининг мақомчилар ансамбли
3. Мурод Норқўзиев	ғижжак	Жалолқудуқ ноҳияси маданият бўлимининг маданият уйи ансамбли
4. Шухрат Раззоқов	датор	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К
5. Эркин Рўзиматов	ашула	Ўзбекистон телевидение ва радиосининг мақомчилар ансамбли
Учинчи мукофот		
1. Раъно Абдуллаева	ашула	М. Турсунзода номидаги Тожикистон санъат институти
2. Аҳмад Абдурахимов	датор	Фарғона санъат билим юрти
3. Фарҳод Давлатов	ашула	Хоразм вилояти, Хива ноҳиясининг «Феруз» ансамбли
4. Майсара Имомова	ашула	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К
5. Раҳматилла Самадов	доира, ноғора	Ўзбекистон телевидение ва радиосининг мақомчилар ансамбли

Ўзеир Ҳажибеков номидаги Республикалараро халқ чолғулари ижрочиларининг кўриги ҳақидаги асосий маълумотлар

Боку, 1986 йил, сентябрь (79 ижрочи иштирок этди).

Ўзбекистондан 9 чолғучи (1 найчи, 2 чангчи, 2 ғижжакчи, 3 қашқар рубобчи, 1 рубоб-примачи) қатнашди.

Торли-чертма ва мизробли чолғулар бўлими ҳакамлар ҳайъати раиси: Озарбайжон халқ артисти, Озарбайжон Давлат мукофотининг соҳиби, Ўзеир Ҳажибеков номидаги Озарбайжон Давлат Консерваториясининг профессори, Сулеймон Аюпович Алескерев.

Торли-урма зарбли ва камон-торли чолғулар бўлими ҳакамлар ҳайъати раиси: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, М. Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваториясининг профессори Аҳмаджон Одилов.

Биринчи мукофот

1. Муҳиддин Отахўжаев	прима-рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
2. Қаҳрамон Назиров	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Ўктам Эргашев	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

Иккинчи мукофот

1. Ҳусанбой Машарипов	қашқар рубоби	М. Харратов номидаги Урганч санъат билим юртининг талабаси
2. Ҳусниддин Насриддинов	қашқар рубоби	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.

1	2	3
	Учинчи мукофот	
1. Бобожон Сапаев	қашқар рубоби	М. Харратов номидаги Урганч санъат билим юртининг ўқитувчиси
2. Абдуваҳоб Соҳиев	ғижжак	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
3. Умрбону Юсупова	чанг	М. Ашрафий номидаги Т.Д.К.
4. Булатбой Негметов	най	Нукус санъат билим юрти

ТАВСИА ЭТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РУИХАТИ

Абдураҳимова Ф. «А. И. Петросянц — ўзбек халқ чолғулари замонавий ижрочи-лик мактабининг асосчиси», «Ўзбекистонда мусиқа ижрочилиги». Тошкент, 1985.

Тузувчи В. З. Плунгян.

Алимбаева К., Аҳмедов М. «Ўзбекистон халқ созандалари», Т., 1974.

Ашрафий М. «Мусиқа менинг ҳаётимда», Т., 1975.

Боймуҳамедова Н. «Алишер Навоий мусиқа ҳақида», «Ўзбекистон, Туркменистон, Тожикистон халқлари мусиқа маданияти масалалари, Тарих ва замонавийлик». М., 1972.

Визго Т. «Ўрта Осиё мусиқа чолғулари». Тарихий очерк. М., 1980.

Жомий А. «Мусиқа ҳақида рисола». Т., 1960.

Жабборов А., Соломонова Т. «Ўзбекистон бастакорлари ва мусиқашунослари». Т., 1975.

Дулгарова И. «Туркистон халқ консерваторияси», «Мусиқашунослик масалалари». 2-тўплам, Т., 1971.

«Ўзбек мусиқаси тарихи». М., 1979.

«Ўзбек совет мусиқаси тарихи». 1, 2 жилдлар, Т., 1972, 1973.

Каримова З. «А. Навоий ва мусиқа», «Мусиқа ҳақида», М., 1980.

Кароматов Ф. «Ўзбек чолғу мусиқаси». «Мерос», Т., 1972.

Карелова И. «Ўзбекистонда мусиқа-таълим», «Ўзбекистон мусиқа маданияти масалалари». Т., 1961.

Т. Қори-Ниёзов. «Совет Ўзбекистони маданияти очерки». М., 1955.

Ковбас М. «В. В. Лейсек Ўзбекистонда», «Ўзбекистон мусиқа маданияти масалалари». 2-тўплам. Т., 1964.

Ковбас М. «Ўзбекистонда мусиқа таълими ривожланишининг баъзи масалалари», «Ўзбек совет мусиқаси тарихи ва назарияси масалалари». Т., 1976.

Матёқубов О. «Фароби Шарқ мусиқаси асослари ҳақида», Т., 1986.

Матёқубов О. «Сайфиддин Урмавийнинг товуш қатори ҳақида». «Совет Ўзбекистони мусиқаси назарияси, тарихи ва ижрочилиги масалалари». Т., 1984.

Петросянц А. Чолғушунослик (ўзбек халқ чолғулари). 3-нашри, Т., 1990.

Пугаченкова Г., Ремпель Л. «Ўрта Осиё санъати очерки. Қадимги давр ва ўрта аср». М., 1982.

Ражабов И. «Мақомлар масаласига доир». Т., 1963.

«Доира оҳанглари». И. Акбаров ёзиб олган Т., 1952.

Ромоновская Е. «Ўзбек халқ мусиқаси», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати». 1940, 4-сон.

Семёнов А. «Дарвиш Алининг Ўрта Осиё мусиқаси рисоласи» Т., 1946.

Ўзбек халқ мусиқаси. 1—5-жилдлар. Т., 1955, 1957, 1958, 1959, 1961.

«Шашмақом», 1—6-жилдлар Т., 1966—75.

Эйхгорн А. «Мусиқий-этнографик материаллари». Т., 1963.

Йўлдошева С. «Ўзбекистонда мусиқий таълим ва тарбиянинг ривожланиши». Т., 1979.

МУНДАРИЖА

Муаллифдан
Кириш

ҚАДИМИЙ ЗАМОНЛАРДАН XIX АСРГАЧА БЎЛГАН ДАВРДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК САНЪАТИ

Ўрта Осиё ҳудудида ижрочилик санъатининг пайдо бўлган даврдан то XIX асрнинг
60-йилларигача тараққиёти
1860—1917 йилларда ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъати

XX АСР БОШЛАРИДАН 1945 ЙИЛЛАРГАЧА ИЖРОЧИЛИК САНЪАТИ

1917—1945 йилларда ижрочилик санъатининг тараққиёти
Ўзбек халқ чолғуларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш

УРУШДАН КЕЙИНГИ 1945—1960 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК

Муסיқий таълим ва устозлар
Эндиги сўз, муסיқа ва санъат билим юртлари ҳақида
Ўзбек халқ чолғулари учун Республика бастакорларининг асарлари. Концерт-
ижрочилик ва педагогик репертуарнинг шаклланиши
Камер-ансамбль ижрочилиги
Т. Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат академик халқ чолғулари, Д. Зокн-
ров номидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрларининг концерт-ижрочилик фао-
лияти

1960—1990 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК

Ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги санъатининг ривожланишида конкурс тан-
ловларини рағбатлантиришнинг аҳамияти
Етақчи ўқитувчилар, уларнинг ижодий ва илмий-методик фаолияти
Ўзбекистонда халқ муסיқий чолғуларини ишлаб чиқариш
Қардош халқларда муסיқачиларни тайёрлаш ва замонавий халқ чолғуларни иж-
рочилиги
Иловалар
Тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати

АҲМАДЖОН ОДИЛОВ

ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРИДА ИЖРОЧИЛИК САНЪАТИ

Тошкент «Ўқитувчи» 1995

Муҳаррир Б. Қодиров
Бадий муҳаррир Э. Нурманов
Техник муҳаррир Ш. Бобохонова
Мусаҳҳиҳ Аззамова П.

ИБ 6414

Теришга берилди 17.04.93. Босишга рухсат этилди. 28.03.95. Формат 70×90/16.
Тип қоғози. Литературная гарнитураси. Кегли 10 шпонсия. Юқори босма
усулида босилди. Шартли б. л. 9,36+2,34 вкл. Шартли кр. отт. 12,285.
Нашр. л. 9,21+2,43 вкл. Тиражи 5000. Зак. № 567.

«Ўқитувчи» нашриёти. Тошкент. Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 12-40-93.

Ўзбекистон республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Тошкент китоб-
журнал фабрикасида чоп этилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси. Муродов
кўчаси, 1-уй. 1995.



1-расм. Айратам шаҳридаги археологик қазилмаларидан топилган лютня, барабан (дойра), руд ва бошқа чолғулар чалаётган машшоқлар тасвирланган ҳайкалчалар



2-расм. XVII асрда китобга ишланган миниатюраларда тасвирланган ногора, карнай, сурнай чолғучилари (дамли ва урма зарбли чолғулар).



3-расм. Матəқуб Харратов,
таниқли тамбурчи, Хоразм ма-
қомларининг билимдони ва
ижроچиси.

6-расм. Фаҳриддин Содикқон,
тунигттифоқ танловининг соҳиб-
таниқли чангчи (1939 й.)



5-расм. Аҳмаджон Умурзоқов, Бу-
тунигттифоқ танловининг соҳиб-
таниқли қўшнай ижроچиси (1939 й.).



4-расм. 1923 йилда Москва шаҳрида бўлиб ўтган Биринчи Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалик кўргазмаси концертларида қатнашган халқ чолғулари ижрочилари.



7-расм. Самарқанд мусиқа ва хореография институтининг ўқитувчи ва талабалари. Чапдан ўнгга 1-қатор: Абдуқодир Исмоилов (найчи), Қори Миржонов, найчи), Николай Назарович Миронов (институт ректори), Мадюсуфф Харратов (чангчи), Хожи Абдурахмон Умаров (танбурчи) ва бошқалар... 1929 й.



8-расм. Мухтор Ашрафий, таниқли композитор, дирижёр, Тошкент Консерваториясининг ректори, халқ чолғулари факультети талабалари: Хайрулла Лутфуллаев, Шуҳрат Назаров, Талъат Сайфуддиновлар билан дутор чолғуси ҳақида суҳбат ўтказмоқда (1971 й.)



9-расм. Ўзбек халқ чолғулари кафедрасининг биринчи муаллимлари ва талабалари, чапдан ўнгга 1-қаторда: А. И. Петросянц, И. Блогоवेशинский, В. Борисенко, Ф. Назаров, Ф. Васильев; 2-қаторда: С. Алиев, Р. Фелициант, А. Одиллов, Г. Ивановлар.



10-расм. Профессор А. И. Петросянц ўз талабалари билан (1950 й.).



11-расм. Т. Жалилов номидаги Андижон санъат билим юртининг халқ чолгулари оркестрининг раҳбари О. Самиева машғулот пайтида (1989 й.).

12-расм. Абдушариф Отажонов,
ниқли композитор (1970 й.).



13-расм Шухрат Йўлдошев Бутуниттифоқ танловининг соҳиби, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, таниқли ғижжакчи (1985 й.).



14-расм IV Республика танловининг соҳиблари. Чапдан
 ўнга: Р. Каримов, М. Отаҳўжаев, Р. Хожиева, Қ. Назиров,
 Х. Насриддинов, М. Абдуллаев, И. Исмаиловлар (1984 й.).



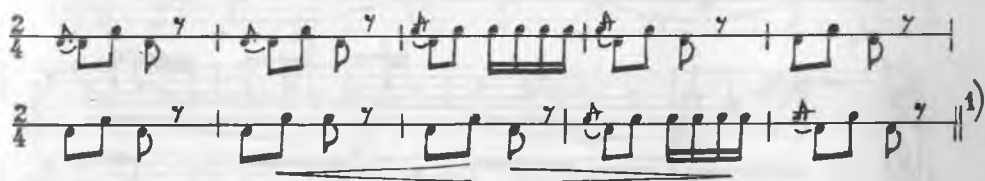
15-расм. Ҳазрат Хожибеков номидаги Биринчи республикалараро халқ чолғула-
 ри ижрочилари танловининг ташкилий қўмитаси ва жюри хайъати аъзолари
 (Боку, 1986).



16-расм. Вьетнамлик ассистент стажёрлар: Хо Кхак Тиц, Ву Ти Лан, Нъю Тюн, Нгуен Хонг Тхай халқ чолғуларини таъмирлаш тажрибахонасининг усталари, таниқли уста Хирожиддин Муҳиддинов ҳамда Абдунаби Абдугофуровлар билан суҳбатли (1979 й.).

НОТАЛАР

1- нота.



2- нота.

Байрам увертюраси

Allegro

С. Бабаев



3- нота.

Ёндош мавзу



4- нота.

Концертино
(Чанг ва оркестр учун)

С. Бодоев

Allegro moderato

I қисм

The musical score is written for a piano and a melody line. It is in 2/4 time and the key of D major. The tempo is marked *Allegro moderato*. The score is divided into four systems, each consisting of a piano staff and a melody staff. The piano part includes chords and single notes, while the melody line has eighth and sixteenth notes. Dynamics include *mf*, *p*, and *f*. The score is marked with *mf* at the beginning of the first system, *p* at the beginning of the second system, and *f* at the beginning of the third system. The first system also has a *mf* marking. The score is marked with *mf* at the beginning of the first system, *p* at the beginning of the second system, and *f* at the beginning of the third system. The first system also has a *mf* marking.

Moderato cantabile

The musical score is written for a piano and voice. It begins with a treble staff containing a whole rest, indicating the vocal entry. The piano accompaniment is in the grand staff (treble and bass). The tempo is marked *Moderato cantabile*. The score is divided into six systems, each containing three measures. The key signature has one sharp (F#), and the time signature is 4/4. The piano part features a steady accompaniment with chords and moving lines in both hands. The vocal line enters in the second system and continues through the sixth system, featuring a mix of eighth and quarter notes.

6- нота.

Концерт
(Прима рудоби, оркестр учун)
I қисм

В. Князев

Allegro

The musical score is written for a solo instrument (Prima Rudobi) and orchestra. It is in 2/4 time and B-flat major. The tempo is marked *Allegro*. The score is divided into three systems. The first system shows the beginning of the piece, with a whole rest in the treble staff followed by eighth notes, and a piano accompaniment in the lower staves marked *p* and *f*. The second system continues the piano accompaniment with chords and eighth notes, marked with accents. The third system features a more active melody in the treble staff with eighth and sixteenth notes, while the piano accompaniment remains chordal with eighth notes.

7- нота.

Чўзимли

II қисм

Moderata cantabile

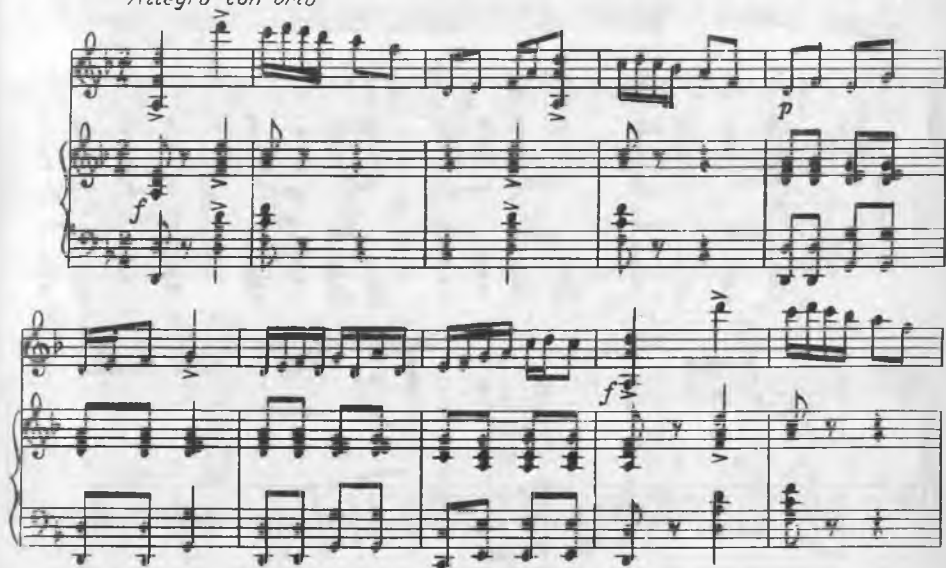


8- нота.

Байрамон (праздничная)

III қисм

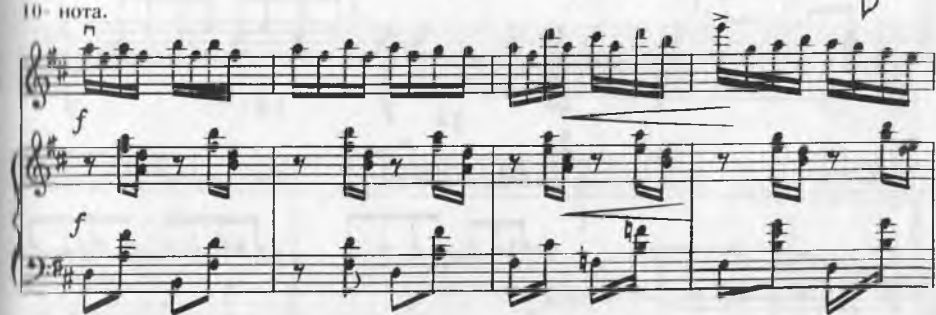
Allegro con brio







10- нота.



Andante Нккунчы мавзу *Tremolando*

p *pp*

10-я нота

Handwritten musical score for piano and voice. The score is written on two systems of staves. The first system consists of a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment (grand staff). The second system also consists of a vocal line and a piano accompaniment. The piano accompaniment features a steady eighth-note bass line in the left hand and chords in the right hand. The vocal line contains various note values and rests. A dynamic marking *f* is present in the first system. A rehearsal mark **8** is located at the beginning of the second system. The key signature has two sharps (F# and C#).

10-б нота

Handwritten musical score for piano, labeled "10-б нота". The score is written on two systems of staves. The first system consists of a treble staff and a grand staff. The second system also consists of a treble staff and a grand staff. The piano accompaniment features a steady eighth-note bass line in the left hand and chords in the right hand. The treble staff contains various note values and rests. A dynamic marking *p* is present in the second system. The key signature has two sharps (F# and C#).

11- нота.

Биринчи концерт
(Чанг ва оркестр учун)
I қисм

Н. Ҳамроев

Allegro

Асосий мавзу

11-15 measures. The first system shows a vocal line with a melodic line and a piano accompaniment with a rhythmic pattern. The second system continues the vocal line and piano accompaniment. Dynamics include *pp* (pianissimo) and *mf* (mezzo-forte).

12- нота.

Ендош мавзу

Cantabili

16-20 measures. The first system shows a vocal line with a melodic line and a piano accompaniment with a rhythmic pattern. The second system continues the vocal line and piano accompaniment. Dynamics include *p* (piano).

13- нота.

Кода (Тамомлаш)

Handwritten musical score for "Hallelujah" by J. Haydn, Op. 10, No. 1. The score is written on five systems of staves. The first system shows the vocal melody with the lyrics "Hallelujah" repeated. The subsequent systems show the piano accompaniment for the vocal and piano parts. The score includes dynamic markings such as "ff" (fortissimo) and "f" (forte), and articulation marks like accents and slurs. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 2/4.

1-я нота



Концерт
(Қашқар рубоби ва оркестр учун)

Н. Ҳамроев

Allegro

The musical score is written in 2/4 time and consists of three systems of staves. The first system has a treble staff with a melodic line and a bass staff with a piano accompaniment. The second system continues the melodic and harmonic development. The third system shows a change in the bass line and continues the melodic flow. Dynamics like 'f' (forte) are marked. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and accidentals.



Концерт
(Чанг ва симфоник оркестри учун)

I қисм

Асосий мавзу

А. Отажонов

Allegro moderato

The musical score is written for a melody and piano accompaniment. The melody is in the treble clef, and the piano accompaniment is in the bass clef. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 2/4. The tempo is marked *Allegro moderato*. The score consists of four systems of music. The first system includes dynamic markings *mf* and *p*, and a trill (tr) in the melody. The second system includes dynamic markings *(p)* and *p*. The third system includes a dynamic marking *(p)*. The fourth system includes a dynamic marking *f*. The piano accompaniment features a steady eighth-note pattern in the right hand and a more complex pattern in the left hand, including chords and single notes.

Концерт
(Чангва оркестр учун)

Ёндош мавзу

А. Отажанов

The musical score is written for two instruments, likely a violin and a piano, as indicated by the 'tr' (trio) marking. The score is in 4/4 time and features a key signature of one sharp (F#). The notation is arranged in four systems, each with two staves. The first system shows the beginning of the piece with a treble clef and a key signature of one sharp. The second system introduces a piano (p) dynamic. The third system features a trill (tr) marking. The fourth system continues the melodic and harmonic development. The score includes various musical notations such as notes, rests, beams, and dynamic markings.

Andante cantabile

The musical score is written for piano and consists of five systems of staves. The key signature is D major (two sharps). The tempo is marked *Andante cantabile*. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like *p* and *mf*. The notation is handwritten and includes some corrections and slurs.

System 1: Treble and bass staves. Treble staff has a whole note chord (F#4, A#4, C#5) and a half note (F#4). Bass staff has a whole note (F#2) and a half note (A#2). Dynamic marking *p* is present.

System 2: Treble and bass staves. Treble staff has a whole note chord (F#4, A#4, C#5) and a half note (F#4). Bass staff has a whole note (F#2) and a half note (A#2). Dynamic marking *mf* is present.

System 3: Treble and bass staves. Treble staff has a whole note chord (F#4, A#4, C#5) and a half note (F#4). Bass staff has a whole note (F#2) and a half note (A#2). Dynamic marking *p* is present.

System 4: Treble and bass staves. Treble staff has a whole note chord (F#4, A#4, C#5) and a half note (F#4). Bass staff has a whole note (F#2) and a half note (A#2). Dynamic marking *p* is present.

System 5: Treble and bass staves. Treble staff has a whole note chord (F#4, A#4, C#5) and a half note (F#4). Bass staff has a whole note (F#2) and a half note (A#2). Dynamic marking *p* is present.

17-а нота

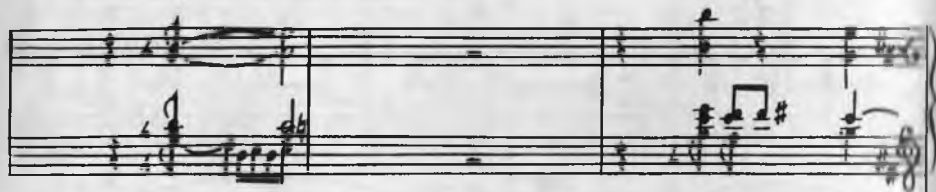
The image displays a handwritten musical score for a piano and voice piece. The score is organized into four systems, each consisting of a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment (grand staff). The key signature is D major (two sharps), and the time signature is 4/4. The piano part features sustained chords in the right hand and single notes in the left hand, with dynamic markings of *p* (piano) and *f* (forte). The vocal line includes various melodic phrases, including a trill in the first system and a rapid sixteenth-note passage in the third system.

System 1:
Vocal: Treble clef, D major. Notes: D4 (quarter), E4-F4 (trill, eighth), G4 (quarter), A4-B4 (half).
Piano: Treble clef, D major. Notes: D4 (half), E4-F4 (half). Bass clef, D4 (half), E4 (half). Dynamics: *p*, *f*, *p*.

System 2:
Vocal: Treble clef, D major. Notes: D4 (quarter), E4 (quarter), F4 (quarter), G4 (quarter), A4-B4 (half).
Piano: Treble clef, D major. Notes: D4 (half), E4-F4 (half). Bass clef, D4 (half), E4 (half). Dynamics: *p*, *f*, *p*.

System 3:
Vocal: Treble clef, D major. Notes: D4 (quarter), E4-F4 (trill, eighth), G4 (quarter), A4-B4 (half).
Piano: Treble clef, D major. Notes: D4 (half), E4-F4 (half). Bass clef, D4 (half), E4 (half). Dynamics: *p*, *f*, *p*.

System 4:
Vocal: Treble clef, D major. Notes: D4 (quarter), E4-F4 (trill, eighth), G4 (quarter), A4-B4 (half).
Piano: Treble clef, D major. Notes: D4 (half), E4-F4 (half). Bass clef, D4 (half), E4 (half). Dynamics: *p*, *f*, *p*.



Handwritten musical score for a piano piece. The score consists of six systems, each with a treble and bass staff. The key signature is two sharps (F# and C#). The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings. The tempo is indicated as *Allegro vivo* at the bottom right of the score.

Allegro vivo

19- нота.

Концерт
(гижжак ва оркестр учун)
I қисм

С. Жалил

Allegro (♩ = 120)

The musical score is written on five systems of staves. The first system shows a piano introduction with a forte (f) section. The subsequent systems contain various melodic and harmonic passages for different instruments, including woodwinds, strings, and piano. The notation includes notes, rests, and dynamic markings like 'p' and 'f'.

Andante

Handwritten musical score for piano and voice, marked *Andante*. The score is written on four systems of staves. The first system includes a vocal line and a piano accompaniment. The piano part features a complex texture with many beamed sixteenth and thirty-second notes, and some triplets. The tempo marking *Andante* is written above the first system. The dynamics *mf* (mezzo-forte) are indicated in several places. The notation is in a single key signature (one flat) and 4/4 time. The score concludes with a final cadence in the fourth system.

С. Жаһун

Allegro

Handwritten musical score for piano, titled "III қисм" by С. Жаһун. The tempo is marked *Allegro*. The score is written in G major (one sharp) and 4/4 time. It consists of five systems of staves. The first system shows a piano introduction with a treble clef staff containing a whole rest and a bass clef staff with a piano (*p*) dynamic marking. The second system continues the piano introduction. The third system features a melodic line in the treble clef and a bass line in the bass clef. The fourth system continues the melodic and bass lines. The fifth system concludes the piece with a double bar line. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, beams, and dynamic markings like *p* and *mf*.

